

Людмила Огнєва

МОВОЮ СЕРЦЯ

Людмила Огнєва

МОВОЮ СЕРЦЯ

**КИЇВ
2021**

Огнева Л. МОВОЮ СЕРЦЯ / Упорядкування, примітки, переклад з російської Людмила Огнева, – К. : ФОП Маслаков, 2021. – 210 с.

У збірці «Мовою серця» -зібрані роздуми педагогів з Донеччини, які в своїй роботі дотримуються принципів гуманної педагогіки. Шлях відомий, але не простий.

© ОГНЕВА Людмила, 2021

МОВОЮ СЕРЦЯ

Бак В.

Урок не вмер, він змінився

Урок – зовнішня картина внутрішнього світу учителя

Сонячні промені, проходячи через лінзу липня, набувають подвійних якостей: вони ніжні і м'які, але одночасно пекучі й колючі. Вранішнє сонце про пекучість згадує на відкритих пагорбах і кониках дахів, заливаючи ніжністю всю решту простору. Тоді як полуденне сонце несе лише аромат ніжності в самотніх сонячних зайчиках, що заблукали в листі задумливих лип, покриваючи дев'ятим валом спеки все, що не сховалося в листі.

Сонце липня відбиває в собі закони двоїстості, ритму, симетрії: все у нашому світі має два різні боки, два прояви, об'єднання яких і робить можливим саме існування світу. Напевно, нашою помилкою є бажання бачити тільки щось одне, зрозуміле і звичне, і небажання прийняти явище в цілому, в єдності його протилежностей. Усе своє життя ми вчимося сприймати цілісність світу, маючи природжену здатність розуму до аналізу.

Коли ми приїжджаємо в край давно улюблений і близький, де давно не були, але зберегли про нього найсвітліші спогади, – як сприймаємо його? Так само, як море, в яке пірнаємо після довгої розлуки, цілком і повністю розчиняючись у ньому, стаючи частиною його прибою і прозоро-солоні води. Ми ніколи не аналізуємо перші хвилини зустрічі, ми просто поринаємо в них і стаємо ними. Грузію сприймаю саме так.

Покидаючи будівлю авіапорту в Тбілісі, поринаю в море жару, теплого вітру і заклику Нездійсненого. Нездійснене для мене, як і для головного героя «Тої, що біжить по хвилях», – це диво життя, несподіваний поворот долі, який відкриває щось давно знайоме, важливе, але з якоїсь причини забуте. Це пригадування найголовнішого, що обов'язково має бути у твоєму житті.

Чому люблю Грузію? Тому, що вона відкриває мені глибинне розуміння того, хто я. В ній є те, що було і є в мені, але забулося в метушні буденній. Пірнання в море сонячного простору Грузії повертає мене до себе самої. А ще Грузія – Батьківщина Шалви Олександровича Амонашвілі і Валерії Гівіївни Ніорадзе. У Них Нездійснене живе і пульсує також природно, як сонце в липневому листі вікових лип. У Бушеті, садибі сім'ї Амонашвілі, завжди почуваю себе напрочуд спокійно і затишно. Тут можна знаходитися разом з усіма, але одночасно знайти куточок для самотності. У загальному просторі завжди можна бути не на видноті, а на самоті.

Мені хотілося поговорити з Шалвою Олександровичем про урок. Цього року на одній з педагогічних конференцій почула думку про те, що урок не відповідає завданням часу і тому помирає. З питанням про урок, який у школі продовжує жити, звернулася до Шалви Олександровича.

Коли кричущо-яскравий день поступився місцем задумливо-тихому вечору і південна ніч чорним кошеним підкралася до садиби, щоб стрімким стрибком раптом і повністю накрити її, ми піднялися до кімнати Шалви Олександровича. Сіли за круглий столик на балконі, звідки відкривався вид на задумливі Кавказькі гори. Нас було шестеро: Шалва, Дмитро, Марина, Світлана, Вікторія і Кавказькі гори разом з нами.

Шалва Олександрович уважно дивився на нас, але при цьому його погляд був заглиблений у прожитий досвід багатьох уроків і наше вміння почути те, що він хотів сказати. Він почав говорити неголосно, але з акцентами на найголовнішому, короткими реченнями, з глибоким підтекстом, який кожен з нас розкривав до доступної йому глибини.

– Урок не помирає, – задумливо сказав Шалва Олександрович, – помирає певне його розуміння. Урок як форму організації учбово-виховного процесу треба поховати без можливості на воскресіння. Гуманна педагогіка підходить до уроку як до набору життєвого досвіду, тому з уроку треба вчитися витягати уроки. Це як корінь числа, з якого треба витягати щось важливе.

Для вчителя – це шлях його становлення, а для учня – це модель його життя, незалежно від того, з яким предметом він має справу. Її можна дати як через знання, так і через самого учителя, його особу. У звичайних уроках ми не учимо дітей витягати з уроку урок, а, даючи домашнє завдання, викликаємо дитину на боротьбу проти цього завдання. Дитина не розуміє, навіщо їй робити це домашнє завдання і що для свого життя вона отримає, зробивши його. Тому урок повинен давати відповідь на питання: «Навіщо?» Коли ж дитина полюбить учителя, вона зрозуміє, «навіщо». Дитина хоче розвиватися – це її пристрасть. Якщо вчителєві дитина потрібна не лише як носій знань, якщо вчитель радіє дитині, то дитина прагне щось робити для вчителя.

Мова Шалви Олександровича вбирала в себе глибину переживань за те, що діти і вчителі на уроці існують як різні держави, часто розділені межею нерозуміння, а долати цю межу намагаються лише небагато, і тих, хто здолав її, – одиниці.

– Чому ж у нас не виходить так організовувати уроки для всіх дітей? – поставила питання, що хвилює мене.

Шалва Олександрович зупинився, посміхнувся особливою тихою посмішкою і після невеликої паузи продовжив:

- Діти багатогранні, і ми не встигаємо їх зрозуміти за короткий відрізок уроків. Але немає такого учня, який не хотів би мати вчителя. Урок – зовнішня картина внутрішнього світу вчителя. Якщо учитель розуміє це, він повинен ставити питання: «Що я зробив з учбовим матеріалом, щоб діти любили мене?» Тому підручники повинні стати освітніми курсами, через них учень пізнає предмет, освітлюючи свою душу. Це як у китайській мудрості: «Якщо я пишу ієрогліфи красиво, то не тому, щоб вони були красиві, а щоб через них моя душа стала красивою».

Такими вчителями не можуть бути всі. Моя вчителька Варвара Вардіашвілі була такою, але вона була одна. Урок і учитель – цілісне поняття. Він не помирає, а триває, живе в учителеві. Уроки – це витягання життєвого досвіду від зустрічі з людьми і різними явищами, тому необхідно полюбити мислення на уроці і вчитися мислити.

Настала невелика пауза, і я задала наступне питання:

– Все, що Ви розповідаєте про урок, – це прекрасний образ, про який мріє учитель, але як бути, коли так не виходить, адже є провальні уроки, що робити тоді?

– Урок по-старому, звичний урок – це майже завжди провальний урок, – продовжив Шалва Олександрович, – краще не давати урок, ніж давати по-старому. Якщо відчуваєте, що не виходить, зупиніться, зверніться до дітей з питанням: «Який урок хотіли б ви, дайте мені завдання». Урок індивідуальний і створюється для конкретних дітей, міняються діти – міняються уроки. Вчителеві треба зрозуміти, що діти – співтворці його уроків, їм треба

довіряти, до них необхідно прислухатися, з ними радитися. Але ми часто височіємо над дітьми і зрозуміти, як нам треба з ними взаємодіяти і співпрацювати, не можемо, не можемо разом з дітьми рухатися шляхом досягнення предмета, тому і виходять провальні уроки.

Через відкриті вікна балкона повіяло нічною прохолодою і разом з нею в простір нашої бесіди увірвалися дружний хор цвіркунів і дивовижних нічних шерехів, якими така багата південна ніч. Кавказькі гори розчинилися в темряві і, напевно, наповнили собою насичений розчин ночі. Хотілося стати її частиною і до світанку забути про того, ким ти є, щоб зрозуміти, хто є навкруги. Але ще більше хотілося слухати Шалву Олександровича, і я задала питання, на яке все життя намагаюсь дати відповідь, але відповісти так і не можу.

– Шалва Олександрович, розкажіть нам, як не помилитися, оцінюючи учня, як не зробити оцінку вироком, в чому особливість змістовного оцінювання?

Шалва Олександрович на декілька секунд замислився і після невеликої паузи продовжив:

– Учитель не на уроці, а усе життя вирощує оціночні судження у дітей. У цьому суть змістовного оцінювання. Цей метод не є хорошим і не є поганим сам по собі. Все залежить від того, які умови ти ставиш перед дітьми, чого домагаєшся, для чого це робиш. Якщо через змістовне оцінювання тобі вдалося активізувати внутрішні сили в дитині і вона зрозуміє, навіщо і як пізнавати, тоді змістовне оцінювання досягло своєї мети, а якщо його результатом залишиться виставляння балів за виконану роботу, прагнення отримати більше, то все залишається по-старому, хоч і форма оцінювання вибрана нова. У вирощуванні оціночних суджень важлива щирість учителя, його зацікавленість долею учня, його робота над собою і своїм внутрішнім світом. Якщо є щирість у відносинах між

учителем і учнем, тоді не буде помилок в оцінюванні. Дайте учневі підготувати відповідь на складне питання і запропонуйте йому самому поставити собі відмітку. Якщо відмітка виявиться явно завищена, нехай залишається тією, яку він собі поставив, але ви дайте знову завдання і час на його виконання. При цьому чекайте і знову знаходьте завдання саме для цього учня, а не карайте за те, що не виконано, і ви обов'язково дочекаєтеся успішної відповіді, а учень сам зрозуміє, як його досягати, над чим працювати і що робити. Відмітка перетвориться на стимул для самовдосконалення учня, яке не обмежуватиметься одним уроком, а триватиме все життя.

У паузі, що настала, я задала наступне питання:

– Яким же має бути учитель, щоб його зацікавила доля учня?

– Особа учителя недооцінюється, – після декількох секунд роздумів відповів Шалва Олександрович. – Залежно від того, яка він людина і як може вибудовувати стосунки на уроці, може мінятися структура уроку, стаючи такою ж живою, як і він сам. На уроці необхідно щиро захоплюватися, дивуватися, несподівано закінчувати думку і пропонувати дітям продовжувати її самостійно, робити вигляд, що ти забув і потребуєш допомоги, умисне робити помилки і чекати, коли діти їх виправлять.

Важливі рухи учителя, його хода, зовнішній вигляд, його руки. На уроці немає фронту. Я і діти – єдине ціле. В ньому немає нічого зайвого, надуманого, все живе і природне. Діти не готуються до життя, вони вже живуть на уроці, як і учитель, вони разом пізнають світ, не обмежуючись лише вимогами програми. Тому учителеві треба витончено розширювати горизонти наук. Якщо ще чогось не вивчили, і нове – біологію, хімію, фізику – давати рано, то навчіться відкривати віконце в інший предмет, який тільки колись буде, але вже зараз це цікаво і під силу,

якщо ви разом з Дітьми підводите завісу над тим, що невідомо.

У дітей має бути віра в себе. Зароджуйте її і підтримуйте своїм захопленням і здивуванням, довіряйте їм важкі завдання і обов'язково радійте тому, як вони їх вирішують, а якщо не вирішують, то продовжуйте довіряти, починаючи вирішувати разом. Співрадійте їх успіхам. Нам важко щиро співрадіти. Якщо дитина пережила разом з вами радість, то це надовго пов'яже вас узами радості, вони набагато міцніші, ніж узи злості і роздратування, і обов'язково збагатять ваш внутрішній світ і внутрішній світ дитини.

Уважно поставтесь до «упаковки» пізнавального матеріалу. Сухий і малоцікавий матеріал можна перетворити на захоплюючу пізнавальну подорож, якщо ви попрацюєте над цим. Урок має бути цікавий самому вчителю, а для цього потрібна копітка робота вчителя над тим, як «запакувати» матеріал.

Дитина не живе без соціального середовища, але якщо в цьому співтоваристві є опора, то дитина готова заради неї все зробити. Вчитель є опорою для дитини в соціальному середовищі. Ось чому діти повинні любити вчителя.

Настала пауза в нашій бесіді. Легке стомлення від великої кількості ідей і думок, які ще належало кожному структурувати у своєму внутрішньому світі, опустилося на нас разом з нічною прохолодою. Свідомість безмежна, але після довгого літнього дня і безлічі яскравих вражень в ньому проявляється така якість як місткість. У конкретному місці і в конкретний час наша свідомість здатна сприйняти тільки малу порцію, квант цілого, і лише при подальшому обдумуванні розширити його до вже існуючої безмежності.

Ми сиділи тихо, відчуючи важливість втілюваних мрій. Чому? Тому що відчували, що знаходимося в просторі любові. Нас любили, і ми любили. Кого? Один одного або Шалву Олександровича? І те, і інше одночасно. Любов була безособова, в ній усі ми були разом один з одним і з Кавказькими горами. Це було об'єднання протилежностей, коли усі різні, але при цьому – одне ціле. Ми співпереживали радість, яка сполучала нас крізь простір і час. І десь там, у минулому, а може, і в далекому майбутньому ми усі також сиділи або будемо сидіти на балконі невеликої кімнати, що розрізає сутінок південної ночі, як ніс корабля на ім'я Грузія розрізає тугі хвилі часу, вираями, що стікають по округлих боках Землі, щоб колись повернутися до людей у вигляді всепоглинаючої радості і любові.

Шалва Олександрович, проходячи повз портрети Валерії Гівиївни, які висіли над його ліжком, задумливо і тихо сказав: «Валерія завжди поряд зі мною, просто вона знаходиться в іншій кімнаті, за стіною, я відчуваю її, і вона допомагає мені». Він вивів нас із будинку і провів за садибу, освітлюючи дорогу великим ліхтарем. Несміливий промінь вихоплював лише гравій під ногами, не намагаючись суперничати зі світлом зірок. Поряд з Шалвою було добре і по-батьківськи тепло. Ми прийшли до нього говорити про урок, а вийшло про життя, про урок як про життя. Життя різноманітне, дивовижне, сумне і радісне одночасно, воно весь час різне і, головне, в ньому можна бути просто людиною, але при цьому переживати почуття, гідні Бога. Напевно, і урок – це простір, який учитель і учні можуть наповнити почуттями, гідними Бога, переживаючи їх разом.

Для мене такі почуття і є заклик Нездійсненого, який може прорватися в земне життя навіть тоді, коли тобі здається, що ти вже все знаєш, умієш, розумієш і для тебе

зовсім не залишилося невідкритих сторінок життя. Диво життя в тому і полягає, що воно завжди залишається дивом. Урок як життя – це є диво, і хіба він може померти?

Бак Вікторія. Уроки як життя. – Бахмут, 2018. – С. 3-8.

Духовний гуманізм про урок як цілісне явище

Урок, побудований на основі духовного гуманізму (гуманний урок), має низку істотних особливостей, що відбивають цілісний педагогічний процес. «Гарантом цілісного педагогічного процесу є життя дитини. Урок слід осмислити не як основну форму організації процесу навчання, а як акумулятор життя дитини в цілому, життя дітей в цілому, створюючи тим самим другий рівень життя дітям, цікавішого, багатограннішого і багатшого, ніж їх спонтанне життя» [2, с. 249-250].

При цілісному підході навчання і виховання не розділяються. Цей процес єдиний, і весь зміст учбового матеріалу спрямований і на навчання, і на виховання одночасно, відповідаючи актуальному стану учня. Тому вчитель не ігнорує стан учня, а входить в його позицію і робить так, щоб рух дитини з його багатостороннім змістом якоюсь мірою співпав з намірами учителя. У цьому розкривається суть виховання учня життям і за допомогою самого життя.

Дитина приходить у школу не лише для засвоєння нового матеріалу, вона приходить зі своїм життєвим досвідом, який необхідно враховувати: «Урок у школі має бути не лише основною формою організації навчання, але й основною і провідною формою організації і напряду усього життя дітей і кожного школяра окремо» [3, с. 230]. На уроках необхідно створювати учням умови для того, щоб вони жили (А. Н. Леонтьєв), а не готувалися до життя.

Виходячи з фундаментального для педагогіки положення Л. С. Виготського про те, що «навчання

повинне випереджати розвиток і вести його за собою» [6], матеріал уроку повинен подаватися з урахуванням не лише актуального рівня розвитку учнів, але і з урахуванням їх найближчого розвитку. Протиріччя, яке в даному випадку виникає, вирішується через співпрацю дитини і дорослого, учня і учителя. Тому правильно організована співпраця на уроці між учителем і учнем – основа успішності навчання і освіти. «В школі дитина навчається не тому, що вона вміє робити самостійно, а тому, що вона робити ще не уміє, але що виявляється для неї доступним у співпраці з учителем і під його керівництвом»[2, с. 133].

При підготовці гуманного уроку важливим є вміння вчителя співпрацювати з учнем. Не пригнічувати, не залишати його наодинці з самим собою у вирішенні учбових завдань, а співпрацювати.

«У співпраці дитина виявляється сильнішою і розумнішою, ніж в самостійній роботі, вона піднімається вище за рівнем інтелектуальних труднощів, що дозволяються їй, але завжди існує певна, строго закономірна дистанція, яка визначає розбіжність при самостійній роботі і при роботі в співпраці»[2, с. 132]. При співпраці дитина піднімається на високий інтелектуальний ступінь, який був би їй недоступний самотужки. Співпраця ґрунтована на наслідуванні, але, крім того, вона завжди має емоційне забарвлення. При особистісно-орієнтованому підході з урахуванням духовного гуманізму, співпраця ґрунтується на любові, довірі, духовній спільності, і тому її результативність завжди висока. Коли в результаті відкритої співпраці в учнів виникають певні наукові поняття, тоді починається прихована співпраця, яка триває й тоді, коли учень виконує самостійну роботу без допомоги учителя.

Таким чином, головне, що має бути присутнім на уроці – це відкрита і прихована співпраця з дітьми. Сама співпраця виступає як гуманістична ідея спільної розвиваючої діяльності педагогів і учнів, скріпленої взаєморозумінням, проникненням у духовний світ один одного, колективним аналізом ходу і результатів цієї діяльності. В основі стратегії співпраці лежить ідея стимулювання і спрямування викладачем процесу розвитку пізнавальних інтересів учнів. Враховуючи синергетичні підходи до уроку, можемо припустити, що співпраця – це такий вид взаємодії в системі, в даному випадку в уроці, при якому результативність, ціле значно перевищує простий набір усіх компонентів системи.

Крім того, простір уроку необхідно насичувати тими специфічними людськими відносинами, які будуть властиві нашому життю в майбутньому, – це почуття колективізму, доброти, дружби й товариства, чуйності й співпереживання, взаємодопомоги і поваги особи. «Ці стосунки повинні стати не лише предметом навчання і виховання, але, в першу чергу, нормою спільної роботи педагога і учнів на уроці» [3, с. 232].

В ході уроку вчитель відмовляється від одноосібного володіння оцінною діяльністю. Увесь учбово-виховний процес необхідно спрямувати на розвиток в учнів оціночних суджень і на затвердження змістовної оцінки і самооцінки.

Важливо звернути увагу на інформаційне наповнення уроку. Зазвичай, останні наукові відкриття не встигають потрапити на сторінки програм і підручників. Але саме вони мають особливу привабливість для дітей, несуть потужний енергетичний імпульс, активізують мислення. Якщо фактичний матеріал з предмета добре засвоєний учителем і викладається учням десятки років без змін, то ментальні конструкції, що віджили свій вік,

стають гальмом для розвитку мислення учнів. Тому в зміст уроку необхідно вводити нові відкриття в галузі науки.

У роботах Ш. А. Амонашвілі і В. Г. Ніорадзе стверджується, що «урок є найважливішою, провідною формою процесу творіння долі дітей; у нім акумулюється життя дітей, і збагачується воно світлом духовності і знань» [4, с. 34-35]. Ш. О. Амонашвілі і В. Г. Ніорадзе запропонували створити освітні курси, що розвивають у дітях цілісний світоглядний погляд [4, с. 32-34]. Ця ідея була практично реалізована в експериментальній діяльності школи № 1 м. Тбілісі. Відмінною особливістю освітнього курсу є «розвиток в дітях <...> найважливіших глобальних умінь і здібностей за допомогою особливо організованих знань». До глобальних умінь і здібностей Ш. А. Амонашвілі відносить: «пізнавальне читання, писемномовленнєву діяльність, лінгвістичне чуття, математичну уяву, духовне життя, осягнення прекрасного, планування діяльності, сміливість і витривалість, спілкування і ін.» [4, с. 33-34].

Прикладами освітніх курсів можуть служити: для початкової школи – «Уроки писемномовленнєвої діяльності» В. Г. Ніорадзе [7]; «Уроки математичної уяви» Ш. А. Амонашвілі [4]; курси для старшої школи – «Фізика мовою серця» І. Стульпінене [8], «Біологія мовою серця» В. Бак [5].

Критерії гуманного уроку, запропоновані Валерією Гівіївною Ніорадзе:

1. Відмічати спроби вчителя встановлювати співпрацю з дітьми.
2. Виявляти особисту, а не предметну цікавість до учня.
3. Посилювати виховні і моральні аспекти замість навчальних прийомів.

4. Настроювати дітей докладати зусиль, щоб вони власним тяжінням і мотиваційно привласнювали знання.

5. Будувати уроки на основі спрямування дитини на розвиток, дорослішання і свободу.

6. Створювати учням умови жити на уроках (думати, міркувати, творити), а не просто слухати і засвоювати матеріал.

7. Прагнути до встановлення духовної спільності з кожним учнем.

8. Допомогати дитині звертати увагу на свій духовний світ. Зароджувати інтерес до духовного аспекту слова, предмета.

9. Зробити провідними оцінні дії учнів (самоконтроль, самооцінка, самоперевірка) замість одноосібного виставляння відміток учителем.

10. Розвивати такі людські якості як чуйність, доброзичливість, правдивість, співпереживання, чуйність, співчуття, чистота. Вони або є, або їх немає; ці людські якості не підлягають статистичній обробці, тестуванню, технологізації.

11. Є головний метод виховання – це спосіб життя самого вихователя, учителя: його благородство, милосердя, культура, його піднесене слово, його прагнення вдосконалюватися, стоншувати свої почуття і ставлення до дитини, до усього оточення.

12. Виробляти позитивне ставлення школяра до навчання, щоб він не відбував у школі, а проживав навчання (А. Н. Леонтьев).

13. Просочувати освітні курси духовністю.

14. Перетворювати учбові предмети, що дають у результаті знання, в освітні курси, що створюють у дітях цілісний світоглядний погляд на ті знання, які вони привласнюють у процесі навчання.

Розглянемо детальніше ці критерії. Урок будується за певними законами. Він є моделлю життя, відрізком простору, в якому проживаються багато подій у стислому вигляді для того, щоб з усього різноманіття світу досягнути лише малу його частину. Шкільні уроки – це різні варіації на головні теми життя: «Що таке світ навколо мене? Хто такий я у цьому світі? Яке моє місце в нім?» Урок не буває безособистісним, він несе відбиток думок, почуттів учителя і його світогляду. Духовний світ учителя може наповнити урок багатовимірним барвистим життям або перетворити його на тужливий одновимірний відрізок часу. Гуманний урок має низку особливостей, що відрізняють його від традиційного уроку. Він є не одноразовою акцією, а результатом серйозної і глибокої роботи учителя над самовихованням почуттів, думок і вчинків. Робота над уроком повинна проходити задовго до його початку і проявлятися у багатьох звичайних уроках у вигляді постійної спільної роботи учителя і учнів над особистісними людськими якостями. Тому головною умовою проведення гуманного уроку є вирощування духовної спільності між учителем і учнями в ході щоденної учбової діяльності.

В ході гуманного уроку в дітях вирощуються людські якості: чуйність, доброзичливість, правдивість, співпереживання, чуйність, співчуття, чистота. Вони або є, або їх немає. Ці людські якості не підлягають статистичній обробці, тестуванню, технологізації і тому їх не можна зробити об'єктом аналізу, рейтингової оцінки або змагань.

Людські якості учнів не можуть бути розвинені самі собою, як природний наслідок процесу навчання. Найчастіше вони виробляються в ході спонукання з боку дорослих. От як писав В. О. Сухомлинський про педагогічний прийом спонукання: «В основі спонукання майже завжди лежить безпосереднє звернення до почуття

власної гідності, до здорової самолюбності школяра. Але це звернення не повинно перетворюватися на захвалювання, – потрібно дуже тонко, непомітно пробудити у вихованця бажання затвердити свою гідність» [9, с. 194].

Іноді в систему виховання окремих шкіл входять щоденники добрих справ, рейтинг добрих справ класу та інша подібна система оцінювання моральних якостей дітей. Готуючи гуманні уроки, звертайте увагу на те, що «ні в якому разі не мають бути предметом похвали прояви елементарної моральної культури; великої помилки припускаються окремі вихователі, представляючи як доблесть готовність прийти на допомогу людині і т. п. Хвалити потрібно лише у тому випадку, якщо учень піднявся над вимогами азбуки моральної культури» [9, с. 194].

Посилювати виховні і моральні аспекти замість повчальних прийомів, а до учня необхідно проявляти інтерес особистісний, а не предметний, з точки зору знань, умінь, навичок. Тому дитячий колектив, з яким працює вчитель, цікавить його не лише з позиції успішності або неуспішності засвоєння учбового матеріалу. Для учителя важливо побачити в учнях гідних для спілкування осіб. Про цьому В. О. Сухомлинський писав так: «Якщо весь час, упродовж якого вчитель знаходиться разом зі своїми вихованцями, вважати єдиним цілим, то дві третини його мають бути невимушеним, товариським, дружнім спілкуванням, в якому діти забувають, що вони – вихованці, а вчитель – їх вихователь. Це спілкування повинно пронизувати діяльність, не пов'язану з навчанням, засвоєнням матеріалу, оцінками, успішністю і тому подібне. Тут, в цьому спілкуванні, всі почувають себе рівними, тут кожен є, передусім, не учнем, а людиною. У такому спілкуванні кожен з'являється перед вами не

таким, яким робить його оцінка, а таким, який він є, коли розкриваються всі його людські здібності і завдатки. Саме це спілкування і є невичерпним джерелом тієї радості, яка назавжди залишає відбиток в емоційній пам'яті вчителя, завдяки якій дні і години спілкування з дітьми згадуються як щасливий час життя» [9, с. 24]. Таке спілкування стає основою створення духовної спільності. «Краще виховання тоді, коли виникає духовна спільність між учителем і учнем, вихователем і вихованцем, – пише Ш. А. Амонашвілі. – В цій спільності образи перетікають з одного світу в інший без якого-небудь посередництва, ніби самі собою» [1, с. 77]. Учитель, який готує урок, повинен пам'ятати, що є головний метод виховання – це спосіб життя самого вихователя, учителя: його благородство, милосердя, культура, його піднесене слово, його прагнення удосконалюватися, стоншувати свої почуття і ставлення до дитини, до всього оточення. «Кожне слово, кожен вчинок педагога повинні відбивати його особистість, його моральність, людяність, доброту, правдивість. З учителя розпочинається, по суті, пізнання дитиною світу людини; легко зрозуміти, що означає при цьому приклад учителя. Велике духовне багатство потрібно мати вихователеві, щоб постійне самовираження його особи діяло на учня як стимул до самовдосконалення. Скільки б хороших слів не вимовляв учитель, вони залишаться для вихованців пустим звуком, якщо в житті свого наставника вони не побачать втілення усіх цих слів і закликів» [9, с. 199].

Педагогічна майстерність учителя полягає в тому, щоб проживати і емоційно переживати зміст уроку разом з дітьми. Якщо цього не буде, то не виникне найважливішого етапу уроку – звернення погляду учня на свій власний духовний світ. Якщо вдається загострити погляд дитини всередину себе, то це створює основну

мотиваційну ситуацію на уроці і налаштовує дітей докладати зусиль, щоб вони власною напругою привласнювали знання. В цьому випадку учень намагається не просто засвоїти зміст уроку, а з його допомогою відповісти на найважливіші для себе питання: яким є світ навколо нього? Яке його місце в цьому світі? Як йому жити у ньому? Гуманний урок – це спільна колективна дія, спрямована на самовдосконалення і вчителя, і учня. У нім учитель не виступає як певний ідеальний образ, якому все відомо. Він сам міркує, мислить, переживає, співрадіє, шукає відповіді на складні питання і тим самим спонукає до подібних дій учнів.

Для уроку існують певні закони, які проявляються в ньому: Закон Краси і витонченого виконання уроку; Закон Натхнення: самому надихатися від дітей і надихати їх; Закон Любові; Закон Творячого терпіння.

Структура гуманного уроку

1. Урок – акумулятор життя дітей, і тому необхідно створювати умови, щоб діти жили на уроці, а не готувалися до життя.

2. Тема уроку може відповідати учбовій програмі, але потрібна ще витончена підтема, яка виражає його духовну суть і викликає інтерес у учнів.

3. Урок має свій лейтмотив, у ньому виражена головна ідея. До лейтмотиву необхідно звертатися в ході уроку. Він – смислотворча його частка.

4. На уроці повідомляється план спільних дій учителя і учнів, приймаються пропозиції по його доповненню.

5. Урок має яку-небудь відмінну ознаку, він не може бути схожий по своїй структурі на всі попередні уроки. В уроці має бути присутнім елемент несподіванки для учнів.

6. Учитель спілкується з учнями на паритетних началах. Звертає увагу на діалогічну культуру мовлення,

вміє висловлювати свої почуття, думки, уникає емоційного перенапруження.

7. Урок проводиться в певному темпі, але з урахуванням можливих «спадів» і «підйомів». Такий темп уроку умовно можна назвати «уроком на хвилях». Якщо матеріал засвоюється в ході співпраці, то темп збільшується, якщо учні втомилися – то знижується.

8. На уроці все органічно і цілісно, він підкоряється певним законам. Перерахуємо деякі з них:

- Краси і витонченого виконання прийомів;
- Любові і Творящого терпіння;
- Натхнення. Учитель намагається надихати учнів і сам надихається від них.

9. Основні дидактичні принципи гуманного педагогічного процесу, які знаходять своє відображення в уроці.

Влаштувати навколишній світ і педагогічний процес так, щоб у них:

1. Дитина пізнавала і засвоювала істинно людське.

«Істинно людське» – інакше правдиве, справедливе, наукове, моральне, добре, корисне.

2. Пізнавала себе як людину.

«Як людину» – тобто, як створеного для людей (минулих, справжніх, майбутніх), для себе, для Природи, для добрих людських справ, для турботи, для творення, творчості і праці, для збагачення, прикрашення, олюднення життя.

3. Проявляла свою істинну індивідуальність.

«Істинна індивідуальність» – значить єдність і неповторність, і тому з особливою місією від Природи.

4. Знаходила громадський простір для розвитку своєї істинної Природи.

«Громадський простір» – олюднені умови і людське, захоплююче сприяння для своєчасного і всебічного розвитку завдатків.

5. Інтереси дитини співпадали із загальнолюдськими інтересами.

Інтереси дитини – її потреби, тенденції, хотіння, захоплення, бажання, досвід, знання; «загальнолюдські інтереси» – значить, загальнолюдські цінності, культура, знання, досвід, науки, моральність. Носіями загальнолюдських інтересів є для дитини дорослі, що поруч, особливо – учителі.

6. Були відвернені джерела, здатні провокувати дитину на асоціальні прояви.

Такими джерелами можуть бути: грубість у взаємовідносинах людей, серед яких живе дитина, грубість відносно дитини, утиск її особи і гідності, протистояння її життєвим інтересам, природним тенденціям; авторитаризм і примуси, несправедливість у відношенні до неї, матеріальна недостатність» [2, с. 229-230].

Гуманна педагогіка – це теорія і творча практика педагогічного процесу, які розширюються і доповнюються самим учителем, що творить в суб'єктивному освітньому полі, тому запропоновані вище рекомендації є лише основою, на якій кожен може самостійно творити і доповнювати своє освітнє поле.

Література

1. Амонашвілі Ш. О. В Чаші Дитини сяє зародок зерна Культури / Ш. О. Амонашвілі. – Рига: Парке рекламай, 2006. – 80 с.

2. Амонашвілі Ш. О. Гуманна педагогіка. Актуальні питання виховання і розвитку особистості. Книга I / Амонашвілі Ш. О. – М.: Амрита, 2010. – 288 с.

3. Амонашвілі Ш. О. Основи гуманної педагогіки: зібрання творів в 20 кн. Кн. 4. Про оцінки / Шалва Амонашвілі [ред. Богуславський М. В., Александрова В. Г., Зуєв Д. Д., Ніорадзе В.Г.]. – М.: Амрита, 2012. – 368 с.

4. Амонашвілі Ш. О. Школа Життя. Трактат про початковий ступінь освіти, ґрунтованої на принципах гуманно-особистісної педагогіки / Шалва Олександрович Амонашвілі. – Донецьк.: Вид-во «Ноулідж», 2013. – 130 с.

5. Бак В. Ф. Біологія мовою серця. Додаток до курсу біології середньої школи для духовно-морального виховання / Вікторія Федорівна Бак. – Донецьк: Видавництво «Вебер» Донецьке відділення, 2008. – 176 с.

6. Виготський Л.С. / Антологія гуманної педагогіки [укл. і автор передмови А. А. Леонтьєв]. – М.: Видавничий Дім Шалви Амонашвілі, 2002. – 224 с.

7. Ніорадзе В. Г. Сходінками СКАЛЕ. Уроки вирощування писемномовленнєвої діяльності у школярів: збірка навчально-методичних матеріалів / Валерія Гівіївна Ніорадзе. – Донецьк, 2006. – 154 с., іл.

8. Стульпінене І. Фізика мовою серця: додаток до курсу фізики середньої школи для духовно-морального виховання / Ірена Стульпінене. – Рига: Парке рекламай, 2006. – 182 с.

9. Сухомлинський В.О. / Антологія гуманної педагогіки [укл. і автор передмови Г. Д. Глейзер]. – М.: Видавничий Дім Шалви Амонашвілі, 1997. – 224 с.

Бак Вікторія. Уроки як життя. – Бахмут, 2018. – С. 9-16.

Урок у світлі майбутнього

Ми живемо у взаємопов'язаному світі, для якого характерні системність, цілісність, складність і нелінійність. У цих умовах у педагогічному середовищі народжується новий стиль нелінійного педагогічного мислення, ґрунтованого на методології духовного гуманізму.

Нелінійне мислення дає можливість педагогові бачити педагогічне середовище з урахуванням його постійного розвитку і враховувати умови, що змінюються, у своїй педагогічній діяльності, яка оновлюється. Таке мислення ґрунтується на системному або цілісному підході, воно виключає авторитаризм і насильство в освіті, створюючи середовище для гуманізму і співпраці.

Узагальнення синергетики [2] дозволяють зробити припущення про те, що будь-яка відкрита система, як природна, так і соціальна, у своєму розвитку підкоряється певним законам, знаючи, як можна свідомо брати участь у тому, що ми називаємо світовою тенденцією розвитку людства. Спробуємо пояснити, яким може бути урок, побудований на основі нелінійного педагогічного мислення.

Урок є відкритою складною соціальною системою, що складається з різного рівня підсистем, головними компонентами якої виступають учитель і учні. Між усіма частинами системи має бути налагоджений обмін за рахунок інформаційної частини уроку, він забезпечує досягнення ідеальної мети – аттрактора – і вихід на новий рівень системної організації. Такий урок стає акумулятором життя дитини, і на нім діти живуть, а не готуються до життя.

Подібна організація взаємодій у системі можлива на основі співпраці, що виключає пригнічення і насильство. Сама співпраця виступає як гуманістична ідея спільної розвиваючої діяльності педагогів і учнів, скріпленої взаєморозумінням, проникненням у духовний світ один одного, колективним аналізом ходу і результатів цієї діяльності. *Співпраця – це такий вид взаємодії в системі, при якій забезпечується максимальний енергоінформаційний обмін між усіма її компонентами.*

Урок з налагодженим енергоінформаційним обміном проходить радісно і швидко. Він цікавий, інформативний і не приносить відчуття втоми ні учителеві, ні учням. При цьому система уроку функціонує за рахунок власних енергетичних ресурсів і не вимагає додаткових енерговитрат, наприклад, таких, як емоційної напруги, підвищення голосу, примусу. Крім того, *завдяки активізації пізнавальних сил дітей без примусу, урок живиться чистим духовним світлом його учасників*, яке проявляється через такі людські якості як дружба, вдячність, піднесене мислення, створюючи умови для взаємодії високого рівня.

Мислити в такій обстановці стає так само радісно, як пити джерельну воду в спекотний день, а результати напруженого мислення приносять відчуття високої радості подолання, що не може бути досягнуто будь-яким іншим способом. Урок учить мислити в співпраці. *Енергія думки поки ще не виміряна людством, але вона є і відноситься до одного з найвитонченіших видів енергії, оволодіння якою через розвинене мислення дає людині відчуття духовної свободи і радості творчості.*

Лінійне педагогічне мислення припускає повний контроль над потоком інформації і над результатами навчання з боку вчителя. При цьому в системі порушується енергообмін і блокується взаємодія високого рівня. Такий стан стає нестійким. Система уроку не може існувати за рахунок власних ресурсів, тому потрібні додаткові енергетичні витрати учителя у вигляді різних форм примусу, авторитарного тиску, а з боку учнів – страху, приниження і інших негативних емоцій. Система уроку продовжує існувати за рахунок взаємодій нижчого рівня, спонукаючи учасників педагогічного процесу до прояву нижчих емоцій і пристрастей. Навчання перетворюється на рутину, а вчитель і учні після уроку відчувають втрату сил і

наростаючу втому. Знання, уміння і навички закріплюються на рівні умовних рефлексів, які підкріплюються безумовними рефlekсами страху і покарання.

Цікаво відмітити, що при такій організації уроку учні інтуїтивно «закриваються» від учителя, щоб зменшити свої енерговитрати. Дітям треба вижити в умовах постійної втрати сил. До системи «блокування» учнів можна віднести: відверте заняття «своїми справами», розсіяний погляд у вікно, «спілкування» з мобільним телефоном, особливу позу за партою, провокацію конфліктних ситуацій, запізнення на урок, що повторюються і т.д.

Якщо ми сприйматимемо подібні ситуації з дітьми як нагадування про те, що на уроці порушений енергоінформаційний обмін, ґрунтований на співпраці між учителем і учнями, і постараємося шукати способи його відновлення, то перестанемо вважати дітей ледачими, невихованими і безглуздими, вгледівши причину таких явищ у порушенні законів співпраці і взаємодії.

Що ж необхідно робити учителяві, щоб на уроці налагодити відносини істинної співпраці і енергообміну між усіма його учасниками на високому етичному рівні? Людина – духовна істота, коли ми говоримо про цілісний педагогічний процес, ми повинні приймати дитину в єдності її духовних і матеріальних аспектів, а також себе, вчителя, сприймати як духовну суть. На уроці духовний внутрішній компонент важливіший, ніж зовнішній матеріальний. *Віра вчителя у Божественний початок*, не обмежена рамками певної релігії, здатна виступати чинником, що структурує і організовує урок.

Віра закладає четвертий вимір в педагогіці – основу розширеної педагогічної свідомості, що вміщує три аксіоматичні постулати, або допущення: *«Реальність Вищого Світу, Вищої Свідомості, Бога. Реальність безсмертя людського духу і його спрямованість до вічного*

вдосконалення. Розуміння земного життя як відрізок шляху духовного вдосконалення і сходження» [3, с. 13]. З допущень виходять висновки про філософське сприйняття Дитини: «вона є явищем (велінням духу) в нашому земному житті, вона є носієм свого призначення, своєї місії, – в ній поміщена найбільша енергія духу, можливість необмеженого духовного вдосконалення» [3, с. 13].

Якщо все, перелічене вище, стає основою світогляду вчителя, то він відмовляється від авторитаризму і будь-яких форм його прояву не лише в учбовому процесі, але і в житті. Тоді він вчиться мистецтву творіння взаємовідносин без пригнічення і насильства, а його внутрішній світ стає джерелом піднесених і прекрасних образів, що входять в земне життя через простір уроку.

Ще один важливий аспект, який необхідно враховувати. *Завдяки Вірі вчителя урок як відкрита система отримує практично невичерпне джерело енергії через прояв таких високих почуттів як любов, дружелюбність, підтримка, терпіння, що творить, співчуття.* Відомо, що зло і нижчі людські пристрасті руйнівні. Той, хто живе нижчими пристрастями і емоціями, не може існувати за рахунок власних ресурсів, йому потрібні сила і енергія інших. Тоді як високі людські почуття не пригнічують і не підпорядковують, а створюють умови для індивідуального розвитку і гармонійного об'єднання різних людей навколо однієї мети.

Система у момент свого виникнення має прообраз того, якою вона буде в майбутньому [2]. Починається урок у думках і душі вчителя, тому рівень прообразу майбутнього уроку залежить від якості і кількості образів, що живуть у внутрішньому світі учителя. Для підвищення ефективності уроку, роздумуючи про нього, учителеві разом із звичайними учбовими цілями необхідно ставити високі цілі, такі, які виходять за межі набуття конкретних

знань, умінь і навичок. Вони і будуть тим аттрактором, ідеальною метою уроку, до якого урок спрямується при його втіленні.

Хтось заперечить, що високі цілі тільки розпорошують сили, відволікають від конкретних навчальних завдань і не дають у результаті досягти ні того, ні іншого. Це заперечення належить носію лінійного мислення. Носій нелінійного мислення запропонує космопросторовість ідей і створюватиме умови для переходу від загального цілого до окремих його проявів, виводячи урок на високий рівень узагальнень, активізуючи пізнавальні сили дитини і насичуючи урок чистою енергією думки.

Чом би не дати програмній темі біології «Будову клітини» витончену підтему: «Клітина – голограма Всесвіту», темі «Еволюція органічного світу Землі» – підтему: «Що чекає людство в майбутньому?» , урокам математики – підтему: «Уроки математичних уявлень», урокам літератури – «Уроки духовного життя» [1]? Тоді на уроках про будову клітини виникнуть аналогії з будовою Всесвіту, а на уроках еволюції органічного світу народяться узагальнення про майбутнє людства. Уроки математики вийдуть за рамки математичних операцій і покажуть красу світу чисел та інших вимірів, а уроки літератури допоможуть дітям відповісти на суттєві питання життя і усвідомити свій духовний світ. Через високий рівень узагальнень погляд дитини звертається не лише на зовнішній світ, але і на внутрішній, де живуть краса і гармонія. Той, хто пізнає зовнішній світ на основі узагальнень, розуміючи його закономірності, здатний пізнавати свій внутрішній світ.

Система має багато ідеальних сценаріїв свого розвитку, але тільки один з них може забезпечити безперервний розвиток системи в майбутньому, а решта

множин приведе до руйнування. Можемо висловити здогадку, що висока ідеальна мета, що висувається вчителем, швидше за все, відповідає такому аттрактору уроку.

Будь-яка система має свій внутрішній і зовнішній час. *Час визначається як спрямованість і ритмічність процесів*, що відбуваються. Зовнішній фізичний час уроку – 45 хвилин, а його внутрішній може бути уповільнений або прискорений залежно від матеріалу, що проживається, і пізнавальної діяльності дітей. Урок – це модель життя, в ньому є, ритмічно змінюючи один одного, – вступ, основний зміст, кульмінація (момент істини), підсумок. Його жива тканина так само досконала, як творіння природи, і коли вчитель разом з дітьми створює урок, він не повинен порушувати закони Краси і Гармонії. Ці закони не завжди можна збагнути розумом, тому співпраця і взаємодія організовуються в особливій атмосфері щирості.

Постійна робота учителя над своїми особистими якостями дозволяє не декларувати співпрацю, а створювати умови для її виникнення. Істинна співпраця виникає тільки у відкритих системах. Духовний світ учнів закривається при загрозі насильства, примусів і лицемірства, але перед щирістю і любов'ю він відкривається, обдаровуючи вчителя такими ж якостями.

Урок має свій особливий ритм, свій внутрішній час проживання. За 45 хвилин зовнішнього часу уроку вчитель і учні у взаємодії здатні активно прожити події і наукові відкриття, на які в історії людства було витрачено 100 - 200 - 1000 років, і набути певного морального досвіду. Від чого залежить внутрішній час уроку, пов'язаний з щільністю потоку інформації і подій? Від висоти головної його мети, свідомо поставленої вчителем.

До уроку вчитель готує план, продумує його зміст, види завдань, способи і методи їх виконання, але це лише

форма, яка може бути змінена в ході уроку. *Вчитель – це ключова постать уроку, він здатний витончено направляти систему до ідеальної мети з урахуванням обставин, що змінюються, без насильства і примусу, якщо свідомо приборкує нижчу емоційність в собі, затверджуючи моральні якості в особистому житті.* Саме тому його серце повинне вміти посміхатися дітям. Його манера говорити, рухатися, дивитися, – усе це підтримує енергообмін в системі уроку, виводячи його на якісно новий рівень або, навпаки, – блокує, якщо несе в собі приховану або відкриту загрозу цілісності внутрішнього світу дітей. Духовний світ не терпить примусу, і якщо зовні діти підкоряються авторитарному учителю, то їх внутрішній світ повністю від нього закритий, що рано чи пізно призводить до руйнування усієї системи уроку.

Особливо треба сказати про кульмінацію, або момент істини на уроці. Прообраз уроку живе в душі і думках учителя, як сонце, що дає життєву силу реальному його втіленню в земних умовах шкільного життя. Висока мета, що має глибоке виховне значення, структурує урок і виводить його до кульмінації, або точки біфуркації уроку. Як правило, система уроку «диктує» свій ритм і органічно народжує свої образи того рівня, які відповідають загальному духовному рівню середовища «учитель-учні», тому кульмінація органічно відповідає духовним запитам учасників уроку, і так виходить, що саме в точці біфуркації вирішуються якісь найважливіші для всіх питання і отримується досвід моральної поведінки.

У цей момент учасники уроку відчувають душевний підйом, радість, бажання продовжувати вивчати підняту тему. Хтось уперше по-справжньому відчуває радість від того, що помітив в іншому цікавий хід думки, комусь вдалося самостійно знайти рішення неймовірно важкої

задачі, а хтось зрозумів, що багато що зможе зробити, якщо продовжить взаємодіяти з іншими так, як це виходило на уроці, комусь стане соромно від свого невміння чути думку іншого, а хтось уперше відчув радість пізнання нового.

У моменти істини на уроках діти і учитель переживають той тип взаємовідносин, який колись у майбутньому затвердиться в людському суспільстві. Їх осяює Світло з майбутнього. Тому учитель виконує найважливіше еволюційне завдання по перетворенню суспільства. Може здатися, що все це занадто ідеально, щоб впливати на об'єктивну ситуацію, але в кризові етапи розвитку суспільства випадкові і незначні чинники можуть привести до глибоких змін і виходу на якісно новий рівень організації. У цьому і полягає нелінійність мислення, що дозволяє його носію знаходити вихід з безвихідних ситуацій, притягаючи Світло з майбутнього в наше звичайне життя.

Література

1. Амонашвили Ш. А. Школа Жизни. Трактат о начальной ступени образования, основанного на принципах гуманно-личностной педагогики / Шалва Александрович Амонашвили. – Донецьк.: Вид-во «Ноулідж», 2013. – 130 с.

2. Лесков Л. В. Синергетизм: философская парадигма XXI века. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 637 с.

3. Манифест гуманной педагогики / [Всеукраїнська культурно-освітня асоціація Гуманної Педагогіки]. – Донецьк: вид-во «Ноулідж», 2011. – 43 с.

Бак Вікторія. Уроки як життя. – Бахмут, 2018. – С. 164-169.

Уроки Духовного життя дітей

«У Школі Життя уроки духовного життя створюють в Дитині умови для народження в ній особистості, зерна якої в ній були закладені при народженні»

Шалва Амонашвілі «Школа Життя»

Учитель у сучасній школі скутий жорсткими рамками програм, стандартів і планів. Учебний матеріал з різних предметів не відбиває головного: в нім відсутня світоглядна цілісність наукового знання. Наукові факти повідомляються як сума різноманітних фактів, позбавлених єдиної світоглядної основи. Ми повністю забули про те, що науки – це не самоціль навчання, а лише засіб для навчання і виховання. «Не науки повинні схоластично укладатися в голові учня, – пише Костянтин Ушинський, – а знання і ідеї, що повідомляються науками, повинні органічно будуватися у світлий і, по можливості, великий погляд на світ і його життя».

У міру того, як удосконалюється спосіб пізнання учнем зовнішнього світу, повинен удосконалюватися процес його самопізнання і розвитку внутрішнього духовного світу. Шалва Амонашвілі в трактаті про початковий ступінь освіти «Школа Життя» пропонує вводити в зміст освіти уроки духовного життя, на яких «в душі і серці Дитини мають бути посіяні світлі образи, думки і мріяння» [1, с.39]. Програма школи і ритм шкільного життя рідко дають таку можливість, але кожен учитель має в розпорядженні велику кількість учбових годин з предмета, в які можна і потрібно вводити елементи уроків духовного життя учнів. Про що можна говорити на цих уроках? Про життя, його сенс і призначення, про добро і зло і свободу вибору, про любов і дружбу, про смерть і безсмертя. Такі бесіди, вплетені в навчальний матеріал,

створюють середовище для розвитку духовних якостей учнів.

Наведу роздуми учнів 11 класу різних років, які стали результатом уроків духовного життя, що розкривають сутнісні питання буття, які по мірі розвитку душі рано чи пізно встають перед кожною людиною.

Роздуми на тему: Брехня і правда у сучасному світі

«Я часто брешу несвідомо. Брехати легше, якщо всередині сказати самому собі, що ти хороший»; «Брехня – це те, що не дає суспільству прогресувати і розвиватися. Причина брехні – це те, що люди не люблять один одного. Лицемірство – це теж брехня. Від брехні можна вилікуватися, якщо пробувати удосконалитися»; «Брехня – це зло, що вбиває душу і серце людини. Скільки обманював ти, стільки обдурять і тебе»; «Без брехні було б жити легше, не треба було б витрачати час на вигадки і можна було б направити енергію і думки в правильне русло»; «Насильницькі заходи проти брехні приведуть до ще більшої брехні, насильством нічого не вирішиш, кожен повинен вирішувати це для себе сам»; «Щоб не було брехні, треба зайнятися чимось потрібним і цікавим, тоді не буде енергії і сил на брехню»; «Усі прикривають брехню благими намірами. Я не хочу чути правду – це боляче. Брехня може привести до того, що у тебе не буде друзів. За брехню соромно перед самим собою. Не можна брехати усім і завжди, має бути хоч би хтось, кому ти говориш правду, хоч би мама і тато»; «Тільки після того, як я випробував біль образи через брехню, я відчув, як важко, коли брешуть. Брехня допомагає чогось досягти в житті, і це несправедливо»; «Страх – працедавець брехні. Збрехати один раз – це як спробувати наркотик. Мало хто може зупинитися і дуже часто Бог зупиняє нас «стресом правди»; «Брехати нам вигідно, і ми не замислюємося над

тим, за що нам покарання, чому саме з нами щось трапляється; ми звинувачуємо всіх, окрім себе, а треба лише звернути увагу на брехню, яка була роки тому, і лише зробити правильний висновок»; «Розрізнення правди і брехні виходить з нашої совісті, а совість є в кожному з нас. Правда – це невід'ємна частина свободи. Важко говорити правду, але ми працюємо над собою. Важко стає розрізняти, де правда, а де брехня. Єдині люди, які не брешуть, – це батьки, сім'я нас вчить говорити правду. Щоб перемогти брехню, треба перемогти самого себе. Якби всі це зробили, то світ став би чистим».

Роздуми на тему: «Що таке духовне життя людини?»

«Духовне життя – це віра в себе, це життя всередині тебе. Всередині нас живе маленький Ангел, який намагається тобі допомогти в цьому житті»; «Душа – це основа людини, те ж саме, що його скелет, але уявний»; «Духовність – це зв'язок з Ісусом Христом через молитву і відвідування храмів»; «Чим чистіша і добріша людина в душі, тим вище її духовність»; «Духовне життя – це роблення чогось доброго, співчуття, почуття вдячності, духовність наповнюється, коли ми ходимо в театри, музеї, дивимося красиве»; «Мій духовний світ загубився»; «Духовність неможливо пояснити, і тільки спілкуючись один з одним, ми можемо зрозуміти душу іншої людини, але не відразу, а впродовж часу»; «Треба на зло відповідати добром, і тоді наша душа буде світліша»; «Духовне життя – це уміння людини переміщатися з матеріального світу в духовний, де можна знайти Світло, але його не можна просто так знайти, його можна заслужити...»

Роздуми на тему: «Навіщо людина з'явилася на Землі?»

«Щоб сполучати два світи: духовний і матеріальний. У людини є віра, що підтримує її з небом, тому людину можна назвати ланкою між небом і землею»; «Може, через людину поступають енергія і сила, які вбирає в себе Земля?»; «Людина потрапила на Землю, щоб поліпшити її природу, але якщо цього не відбувається, то чим гірше стає суспільство, тим жорсткіше йому відповідає Земля»; «Людина з'явилася, щоб стати духовною і пізнати себе і Всесвіт»; «Бог – це слово, а слово без голосових зв'язок є думка. Десь у Всесвіті є Бог, який створив світ. Бог силою своєї думки створив місце, де він може існувати, але одному нудно може бути навіть Богові, і Він по своїй подібності створив людину. І людина подібна не в тому, що у неї дві руки і дві ноги, а в тому, що вона мислить і, розвиваючись, повинна ставати гідною свого Отця»

Роздуми на тему: «Сенс життя»

«Сенсу життя я вчуся у свого діда, він все уміє і ніколи не сидить без діла. Він говорить, що сенс в роботі, яка в радість»; «Я дивлюся на своїх рідних і розумію, що будь-яка людина може помилятися, але повинна усвідомлювати свої помилки і йти далі, залишаючись людиною. Ось у цьому і є сенс життя»; «Сенс на Землі – це випробування, тест на міцність. Тобі підкидають ситуації і згори на тебе дивляться, як ти поведешся»; «За життя ми встигаємо багато що, але явно не істотне. Коли дивишся на небо, то залишаєшся наодинці зі своїми думками, до яких не звик у звичайному житті. Зараз мій сенс у тому, щоб відчувати, вчитися і знати, що коли я зроблю помилку, то мені допоможуть їх виправити»; «У мене існує страх, страх, що я не дізнаюся, в чому сенс життя»; «Важливо хороші моменти як можна сильніше уповільнити в уяві, а погані

пропускати і не зупинятися на них, але, в той же час, отримувати з них користь»; «Я щаслива від того, що живу і помічаю красу навколишнього світу, напевно, це і є сенс життя»; «Без відповіді на це питання можна не прожити, а проіснувати. Якщо людина не замислюватиметься над цим питанням, вона не буде людиною»; «Я не знаю, в чому сенс, але чим раніше я над ним замислюватимуся, тим швидше його знайду»; «Для мене це дуже просте питання, я про нього давно замислювалася. Жити, а не існувати, переживати радість, сум, любов, вдячність. І ще сенс у тому, щоб допомагати іншим. Ще я намагаюся удосконалити себе. Я відчуваю всередині себе прекрасний світ, де затишно, в нім краса і добро. Цей світ допомагає мені пережити неприємності. Часто люди, стикаючись з неприємностями, міняються, і не завжди в кращий бік. Сенсом мого подальшого життя буде навчитися уникати цього. Сенс у всіх різний, але суть його одна – ставати краще».

Шановні колеги, ми живемо з вами в часи, що вимагають від нас глибокого усвідомлення відповідальності за майбутні покоління, тому в той період, в який довіряє нам доля виховання учнів, нам треба пробудити те краще, що вже є в них від народження, той незнищений моральний принцип добра, який при усвідомленні стає основою їхнього майбутнього життя. Постараємося на уроках створювати простір, в якому живуть світлі і піднесені образи, і якщо це у нас вийде, тоді «душа починає жити і працювати, створювати свій світ, творити і притягувати нові образи. У цьому Духовному світі вищі знання будуть натхненні і повернені людям у вигляді результатів пізнавальної праці, творчості, спілкування, створення моральних і культурних цінностей, у вигляді плодів фізичної праці, у вигляді любові до ближнього, до Батьківщини, у вигляді відданості і мужності» [1, с.39].

Сенс життя

Урок духовного життя для 4 класу

Цілі уроку: Сприяти розвитку благородних моральних якостей учнів, використовуючи приклади з життя великих людей, роздуми і притчі мудреців. В ході спільної творчої роботи створити ситуацію проживання уроку, при якій діти самостійно визначають свої життєві завдання.

Урок є підсумковим за темою «Я – Людина» авторського курсу «Світ Краси», на якому діти, ґрунтуючись на знаннях, отриманих раніше, роблять важливі для них висновки. Перед уроком учитель особливо ретельно готує дошку, на ній буде представлений у вигляді схем, опорних виразів, малюнків план уроку. Він може бути замінений на презентацію.

Урок-відкриття

Організаційний момент уроку починається з особливого звернення вчителя до дітей з проханням допомогти відбутися уроку, для цього потрібне бажання і участь дітей, а також підтримка ними вчителя. Перед учнями відкрита дошка, на якій розгорнутий увесь план уроку, цей план буде керівництвом в уроці-відкритті.

Звернення вчителя до класу:

– Сьогодні у нас незвичайний урок. Ми роздумуватимемо над філософським питанням про сенс життя і самі спробуємо стати філософами. Хто ж такі філософи? Перед вами картина Михайла Нестерова «Філософи». На ній зображені два мислителі і мудреці Сергій Булгаков і Павло Флоренський. Як ви думаєте, про що вони розмовляють?

Учні пропонують свої відповіді.

Виявляється, що розмова цих двох людей про щось важливе; діти припускають, що вони розмовляють про життя, причому, не про звичайні справи, а про вічне. Що ж

може бути вічним у житті? Діти приходять до висновку, що це питання, які хвилюють душу, питання про сенс життя.

Учитель:

– Люди, які замислювалися про Вічне, були завжди. Вони хотіли відповісти на питання, як стати щасливим, навіщо потрібне життя, що чекає нас у майбутньому, що треба робити у будь-яких ситуаціях, щоб залишатися Людиною. Таких людей називають мудрецями. А що таке мудрість? Давайте спробуємо відкрити суть цього слова. Нам допоможе в цьому образ Маленького принца. Згадайте, як він говорив Пілоту: (виразне читання)

«На твоїй планеті, – сказав Маленький принц, – люди вирощують в одному саду п'ять тисяч троянд і не знаходять того, що шукають. Адже те, чого вони шукають, можна знайти в одній троянді, у ковтку води. Але очі сліпі. Шукати потрібно ... серцем».

Учні промовляють останнє ключове слово уроку самостійно, заповнюючи пропуски на дошці.

Учитель:

– А як це – серцем?

Учні приходять до висновку, що дивитися серцем означає дивитися з любов'ю, за допомогою любові, люблячи.

Учитель:

– В слові мудрість сховано два слова: розум і радість. У нашому словнику суті слів є слово радість – дарувати Світло і Сонце сто разів. Радіти – означає світитися і давати світло іншим. Де ж «живе» радість?

Учні, використовуючи підказки на дошці, свій особистий досвід, приходять до висновку, що радіє серце, розум людини тільки розмірковує, а радіє серце. Мудрець – це не просто стара людина, що говорить розумні слова. Мудрець – це та людина, яка може дивитися з любов'ю, серцем, розум і серце якого сполучені, тому здатний

давати Світло іншим. Тому ми звертаємося до мудреців за порадою, коли в житті бракує Світла і щось іде не так. Усі ці висновки робляться в ході спільної бесіди учителя і учнів в особливому довірливому, сердечному тоні.

Від учителя потрібні щирість і відкритість, безмежна віра в дітей і в силу дії тих образів, які використовуються на уроці.

Урок № 20 Тема: Сенс життя

Учитель:

– Нам треба з'ясувати суть ще одного слова: філософія. Це слово теж складається із двох слів: філ – любов, Софія – ? У нас в класі є Софія. Давайте дізнаємося у неї, що означає її ім'я? Мудрість!!! Ось чому ми так детально говорили про це слово. Філософія – це любов до мудрості, любов до радості розуму, любов до Світла, який освітлює всіх і все.

Учитель:

– Ми на нашому уроці постараємося бути філософами і мудрецами. Постараємося дивитися серцем, з любов'ю, наповнюючи Світлом все, про що говоритимемо. А звідки йде це Світло?

Учні приходять до висновку, що це Світло Душі і Серця.

Учитель:

– Бути філософами і мудрецами нам допоможуть образи філософів і мудреців, які є присутніми на уроці (програма «Світу Краси» припускає знайомство з іменами великих людей, використання в навчанні їх висловлювань і думок).

Учитель звертається до записів на дошці:

– Дмитро Лихачов – учений і захисник культури, всього, що робить людину Людиною. Для майбутніх поколінь він залишив «Листи про найважливіше», в яких дає мудрі поради молодим людям. У одному з листів

«Сенс життя» є такі слова «Прожити життя треба з гідністю, щоб не соромно було згадати».

– Януш Корчак – учитель, який присвятив своє життя дітям, в період війни залишався з вихованцями сирітського притулку і разом з ними пішов в газову камеру. Німці пропонували йому життя, але він не міг кинути єврейських дітей-сиріт, він їх любив.

– Володимир Соловйов, філософ, який стверджував, що мета людського життя – творити Добро у будь-яких ситуаціях.

– Федір Достоєвський, письменник, одною з головних думок його романів, повістей і оповідань було:

«...все могло б злагодитися, якби люди любили один одного».

– Павло Флоренський, чернець, філософ і учений, у своїх роботах пояснював, що людина у своєму житті повинна завжди пам'ятати про зв'язок з Вищим, про Бога, повинна вірити і любити. Він залишив своїм дітям Заповіт, закінчувався він так: «Частіше дивиться на зірки. Коли буде на душі погано, дивиться на зірки або блакить вдень. Коли сумно, коли вас скривдять, коли що не вдаватиметься, коли прийде на вас душевна буря – вийдіть на повітря і залишіться наодинці з небом. Тоді душа заспокоїться».

– Григорій Сковорода, мандрівний філософ, він вірив у призначення людини і стверджував, що кожен приходить у цей світ для того, щоб виконати свою місію, для «спорідненої праці», треба тільки зрозуміти це і виконати, тоді будеш щасливий.

Учитель пропонує учням вибрати для себе той образ мудреця, який сподобався з якихось причин і, роздумуючи на уроці, говорити не від свого імені, а від імені філософа і мудреця, починаючи свою відповідь словами: «Я – Януш Корчак, думаю, що...». Цей прийом перевірення допомагає дітям здолати зніяковіння перед

Оформлення дошки: Урок № 20 Тема: Сенс життя

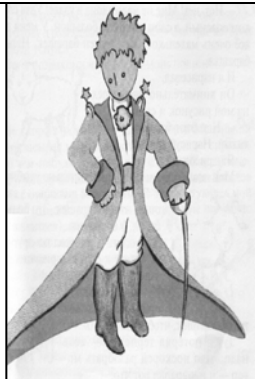
Михайло
Нестеров
«Філософи»

Дмитро Лихачов
Януш Корчак
Володимир
Соловійов
Федір
Достоевський

Павло
Флоренський
Григорій
Сковорода

Ми – філософи і
мудреці

Філософія
↓ ↓
любов мудрість
любов
до _____

Найголовнішого
очима не
побачиш.
Дивитися
потрібно

Мудрість –
радість розуму

Притча –
маленька
розповідь про
б _____
м _____ і

Ми будуємо Храм
_____ себе.

Філософ – той, хто любить

–
Шукаєш трудність,
знаходиш
м _____

Не шукаєш трудність -
знаходиш _г_____
Голос Бога в тебе – твоя
з _____

Словник суті слів :
Краса – до Світла сто разів.
Радість – Світло до ста разів
Культура – культ,
шанування Світла.
Гідність – затвердження
Світла в тобі сто разів.
Мудрість _____
Філософія _____

*«Прожити життя треба
з гідністю, щоб не соромно
було згадати»
Дмитро Лихачов*

Як це з гідністю?

відповіддю і, як істинний мудрець, говорити спокійно і впевнено.

Далі вчитель починає звертатися до дітей, використовуючи імена філософів і мудреців, які вибрали для себе діти.

Учитель:

Готуючись до уроку, я розмовляла зі своїми колегами про те, чи можна в 4 класі розмовляти з дітьми про сенс життя? Вам цікаво дізнатися, що вони мені сказали? Вони почали відмовляти мене, пояснюючи це тим, що в 4 класі діти не замислюються про сенс життя. Чи це так?

Учні пропонують свої відповіді. Згідно з їхніми відповідями, виявляється, що про сенс життя діти можуть думати у будь-якому віці, а є такі діти, котрих це питання може хвилювати з раннього віку, з тієї миті, як вони почали себе усвідомлювати. Учні від імені мудреців дають своє визначення сенсу життя. Це щось дуже важливе, не пов'язане ні з їжею, ні з матеріальними благами, але без чого людина – не Людина.

Учитель:

– Звернемося до одного з «Листів про найважливіше» мудреця Дмитра Лихачова, який так і називається «В чому сенс життя».

«Можна по-різному визначати мету свого існування, але мета має бути – інакше буде не життя, а животіння. Потрібно мати і принципи в житті. Добре їх навіть викласти в щоденнику, але, щоб щоденник був «справжнім», його нікому не можна показувати – писати для себе. Одне правило в житті має бути у кожної людини, в її меті життя, в її принципах життя, в її поведінці: потрібно прожити життя з гідністю, щоб не соромно було згадати». Спробуємо визначити, а як це – з гідністю?

Учні пропонують свої відповіді від імені мудреців і записують усі пропозиції в зошит, паралельно це ж записують на дошці. Виходить розширене тлумачення людської якості «гідність».

Учитель:

– Прочитаємо продовження листа, що ж мав на увазі Дмитро Лихачов?

«Гідність вимагає доброти, великодушності, уміння не бути вузьким егоїстом, бути правдивим, хорошим другом, знаходити радість у допомозі іншим <...>. Уміти вибачатися, визнавати перед іншими помилку – краще, ніж вертатися дзигією і брехати».

Учні приходять до висновку, що їх пропозиції про якість гідності дуже схожі на те, що написав Дмитро Лихачов.

Учитель:

А як же набути цих якостей? Пошукаємо відповідь на це питання в притчі. Мудреці часто говорили притчами. Що ж таке притча?

Учням пропонується дописати пояснення на дошці.

В результаті спільної творчості народжується визначення: *Притча – це маленька розповідь про велику мудрість*. Ми – мудреці і філософи – спробуємо зрозуміти мудрість притчі: «Три людини тягнуть камені на будівництво. Один робить це тому, що так сказали. Інший тому, що на хліб заробляє, а третій тому, що храм буде». Обговоримо, про що ця притча. Не забудьте, що ви філософи і мудреці!

Учні висловлюють свої думки і пояснюють, як може бути пов'язана ця притча з поняттями «Сенс життя» і «прожити життя з гідністю».

В ході обговорень виявляється, що *всі люди різні, мають багато думок; для того, щоб зрозуміти один одного, ми повинні говорити однією мовою, ми*

приходимо до висновку, що «сенс життя» – це якесь загальне для всіх людей поняття, воно полягає у важливих людських якостях і залежить від них, від того, є гідність в людині або ні.

Учитель:

– Як розвинути в собі гідність? Послухаємо іншу притчу. Прочитаю першу її частину, а останню частину ми спробуємо додумати самі як філософи і мудреці. І, можливо, дамо відповідь на питання: «Як у собі розвивати гідність»?

Хлопчик розміявся перед сном. «Ось скоро стану дорослим, і що я зроблю для людей? – подумав він, – може, подарую усім жителям Землі щось найпрекрасніше, чого ніколи не було і не буде». І почав він перебирати, яку таку Красу подарувати людям. «Побудую прекрасний Храм. Але відразу передумав: «Храмів прекрасних дуже багато». Подумав ще: «Напишу незвичайну пісню!» Але знову забарився: «Пісень теж багато. Краще створю скульптуру!» І знову відкинув думку: «Скульптур багато». І він засумував. Так і заснув із цим смутком. І побачив сон. Прийшов до нього мудрець і запитав:

– Ти хочеш подарувати людям щось найпрекрасніше?

– Так, дуже хочу! - з жаром відповів хлопчик.

– Так подаруй, чого зволікаєш?

– Але що, все вже створено! - І почав перераховувати:

–Хотів побудувати храм, але усі храми вже побудовані.

Мудрець перервав його:

– Бракує одного-єдиного храму, який можеш побудувати тільки ти.

Хлопчик продовжив:

– Хотів вигадати пісню, але їх теж багато.

Мудрець знову перервав його:

– Людям бракує однієї-єдиної пісні, і тільки ти можеш вигадати і заспівати її в храмі тому.

Хлопчик здивувався:

– Адже все вже зроблено!

– Так, але всій тій Красі світу бракує тільки однієї пишності, творцем якої можеш стати ти, - сказав мудрець.

– І що це за Краса, яка випала на мою частку?

І вимовив мудрець чарівним шепотом: ...

Учитель:

– Що ж вимовив мудрець?

Учні пропонують свої відповіді від імені мудреця, чие ім'я вони вибрали.

В ході цього етапу уроку розкривається основний зміст теми, при зверненні до високих образів, при «проживанні» ситуації, урок стає щирим і життєво-важливим для кожного. Від імені мудреця легше сказати ті істини, які такі важливі для кожного.

Учитель, після обговорення відповідей, пропонує вислухати відповідь мудреця і порівняти її з відповідями учнів.

Найімовірніше, відповіді учнів і мудреця співпадатимуть в головному: *сенси життя пов'язаний з внутрішнім самовдосконаленням людини. З будівництвом храму всередині себе.*

Учитель розповідає закінчення притчі :

– Храм є ти, зроби себе прекрасним і благородним. Пісня є душа твоя, стоншуй її. Скульптура є твоя воля, створи свою волю. І отримають планета Земля і увесь Всесвіт Красу, яку можеш створити тільки ти!

Хлопчик прокинувся, посміхнувся Сонцю і прошепотів

самому собі: «Тепер я знаю, яку Красу можу подарувати людям!»

(Притчі уроку узяті з книги Шалви Амонашвілі «В Чаші Дитини сяє зародок зерна Культури»)

Читання закінчення притчі – це кульмінація уроку. Особливе ставлення має бути у вчителя до прочитаного тексту. Він висловлює захоплення і переживає ситуацію з особливим щирим почуттям. Таке спільне «проживання» уроку робить його «живим», цікавим і близьким кожній дитині, а також створює атмосферу, в якій можливо отримати відповіді на важливі життєві питання.

Підсумок уроку – виконання колективної роботи. Учитель відкриває дошку, де прикріплений плакат, що зображує будівництво снігового Храму, для малюнка плакату використовується образ, відбитий в картині О. Величко «Сніговий Храм». На уроці «Різдво» вже використовувалася ця картина і учні знайомі із зображеними образами.

Вчитель пропонує «добудувати» Храм, а в якості фундаменту «закласти» листочки, на яких буде записане те, що, на думку учнів, треба поліпшити в собі, над чим треба працювати, щоб бути людиною з гідністю.

О. Величко «Сніговий Храм».

Друга частина опорного конспекту

Ми будуємо храм усередині себе

Учні записують свої думки на листочках і приклеюють їх до фундаменту храму. Учитель робить те саме, озвучуючи свій напис, пропонуючи учням, за бажанням, теж прочитати свій напис.

Учитель: «Ми сьогодні були мудрецами і філософами. З нами в класі були присутніми і допомагали нам:...»

Учні перераховують тих філософів і мудреців, від імені яких вони виступали, і коротко говорять про те, що зробили ці філософи. Узагальнюють відповіді на питання уроку: «В чому сенс життя?» Звертаються до колективної роботи і пояснюють, що таке самовдосконалення і будівництво храму всередині себе.

Урок закінчується на урочистій ноті, учитель дякує учням – філософам і мудрецам за ті відкриття, які були здійснені на уроці, а також за те, що вони збагатили учителя і всіх учнів у класі, тому що допомогли відповісти на складне філософське питання про сенс життя.

Читаючи листи Павла Флоренського

Це урок – проживання. На нім і учитель, і учні переживають долі людей, які їм зовсім не знайомі, але стали близькими і знайомими за час одного уроку.

Л. М. Толстой писав: «Ми надаємо занадто велике значення тому факту, що народилися в такий-то час, в такому-то місці і від таких-то батьків. Більш важливе, просто вирішальне значення має інший вимір часу і простору, а саме факт єдності нашої з розумним людством. Як тільки кожен з нас усвідомить необхідність побудувати своє життя на розумних підставах свідомо, він виявить, що потрапляє в поле моральних законів поведінки, що

диктують правильні взаємовідносини зі світом. А ці закони знайдені, уточнені і розроблені іншими людьми, що жили і здійснювали закони, і головне, що розповіли нам про них. Вони, ці мудреці, жили за тисячі верст від нас і за тисячі років від нашого часу. І, намагаючись усвідомити своє життя, ми відчуваємо не лише єдність із цими кращими умами людства, але буквально спорідненість свою з ними <...>. І відходить на задній план факт твариноподібного нашого народження і на перший план виходить факт другого – духовного народження, залучення до загального життя людства, вираженого в слові і вчинку».

Учитель через уроки дає духовне народження учням, залучаючи їх «до загального життя людства, вираженого в слові і вчинку». Павло Флоренський про цінність духовних досягнень кожної людини запише так: «Все проходить, але все залишається. Це моє найзаповітніше відчуття, що нічого не йде зовсім, нічого не пропадає, а десь і якось зберігається. Цінність перебуває, хоча ми і перестаємо сприймати її. І подвиги, хоч би про них усі забули, перебувають якось і дають свої плоди» [4, с. 742].

Учитель може вирощувати зерна моральності в учнях через переконання і особистий приклад. «Вихователеві потрібно знати, як переконувати малюків і як підлітків, юнаків і дівчат, – пише В.О.Сухомлинський, – якщо маленький школяр найбільш охоче бере істину з яскравої життєвої історії, то для підлітка і тим більше юнаків шлях до переконання лежить через філософствування, роздум» [2, с.193].

На жаль, сучасний педагогічний процес буває позбавлений спільних філософствувань, роздумів. Ми самі відмовляємося від цих найважливіших для учнів шляхів набуття моральних якостей і зростання душі, а душа дитини, як і дорослого, потребує обробітку.

Навіщо винити суспільство у бездуховності, якщо часто вчитель сам відмовляється від своєї місії виховання моральності?

В. О. Сухомлинський в статті «Слово вчителя про моральне виховання» пише: «Педагог, що має високу педагогічну культуру, учить роздуму вголос, він ділиться з юнаками і дівчатами своїми сумнівами, звертається до них за порадою, запрошує до спільних роздумів. Слово такого вчителя невимушене, задушевне, воно затверджує атмосферу довіри, щиросердності, спільності. У розмові педагога з учнями затверджується єдність поглядів на добро і зло, на моральні цінності; така розмова наближає вихователя до вихованців, всяка ж спроба увійти до духовного світу вихованців хитрістю, «через задвірки», розіграти близькість з вихованцями зазвичай терпить провал. Моральне право на задушевну відвертість вихованців має тільки той, хто поважає і любить їх, вірить у добрий початок у кожній юній душі, непримиренний до всього показного, фальшивого, лицемірного» [2, с. 193].

Перерахуємо деякі бесіди, запропоновані В. О. Сухомлинським для 8 класу:

Ніколи не забувай, що ти живеш серед людей.

Роби добро не лише тоді, коли тебе бачать люди, значно більше сил треба для того, щоб бути справжньою людиною тоді, коли тебе ніхто не бачить;

У дитинстві, отроцтві, юності ти все береш у борг, пам'ятай про це.

Що таке щастя буття?

Окрім щастя, в людському житті є горе, біда, біль, занепокоєння.

Безлюдною вулицею йде дитина, в очах у неї відчай, страх, – що ти повинен робити?

Пам'ятай, що є життя і смерть. Треба уміти правильно жити, але і по-людськи померти;

Люди ділять радість з іншими, а помирають наодинці;

Пам'ятай, що ти теж постарієш.

Придивися до бабусі і дідуса – таким же будеш і ти через декілька десятиків років.

Працюючи в старших класах, учитель повинен знаходити час на спільні філософствування, роздуми, задушевні бесіди. Можливо, для багатьох старшокласників такі бесіди – єдина можливість обробітку власної душі під дбайливою увагою з боку дорослого.

Урок «**Листи дітям**» є таким уроком духовного розвитку, тому що не лише учні, але і учитель отримує від учнів певні моральні уроки, необхідні йому для подальшого зростання і вдосконалення.

Цілі і завдання уроку:

– На матеріалі листів П.О.Флоренського з Соловків показати, в чому полягає виховання дитини.

– Використовуючи заповіт Павла Флоренського, розвивати уявлення про духовні цінності, їх нескороминуще значення і потужну виховну дію на людину будь-якого віку.

– Виховувати природну потребу молодих людей стати гідними батьками. Створювати моральне середовище, в якому учні зможуть написати листи своїм майбутнім дітям і замислитися про свою відповідальність перед ними.

Матеріали до уроку: Витяги з листів Павла Флоренського з Соловків [37]. Витяги із заповіту Павла Флоренського [4, с. 737-742].

Хід уроку

Вітання учителя. Звернення до учнів:

– Сьогодні у нас урок-свято, це мій подарунок вам. На кожному уроці у вас запитують домашнє завдання, щось повідомляють нове, закріплюють вивчене, і мало кого цікавить ваша думка про важливіші питання, пов'язані з сенсом і значенням людського життя. Пропоную цей урок присвятити роздумам над важливими питаннями людського буття. Як ви вважаєте, що є найважливішим в людському житті?

Відповіді учнів.

Учитель: «Наш урок називається «Листи дітям». Як ви думаєте, про яких дітей піде сьогодні мова? Ми говоритимемо не про вас, не про дітей нашої школи, а про майбутніх дітей, ваших дітей, які у вас обов'язково будуть. Можливо, хтось з вас приведе їх в нашу школу, і я їх учитиму, як учила вас. Якими вони будуть, ваші діти в 2030 році? Що ви знаєте про дитинство і про дітей? Ваші думки будуть важливі не лише для вас, але і для мене».

Відповіді учнів.

Учитель пропонує художній текст для обговорення (уривок з фільму «Небеса Дитинства»).

– Дитина, що приходить у світ, – Відроджене Нове Буття. Вона несе образ Неба, образ Христа і своїм приходом затверджує Вищу Думку про те, «що Бог ще не розчарувався в людях». Її народження – найбільше диво з усіх чудес Всесвіту, тому що вона сама – цей Всесвіт, який дивиться на себе очима немовляти і говорить: «Світ прекрасний». Дитина – це порятунок дорослого. Це блиск усіх зірок і сонця, шум гілок, повних квітів і листя, спів птахів перед весняним світанком, пінний гуркіт моря, – і все це матеріалізувалося,

втілювалося, олюднювалося, на перший погляд, у беззахисній істоті – Дитині.

Хто така Дитина? Нам здається, що діти – це маленькі дорослі, і життя їх схоже на наше, тільки воно ще незріле і нам треба докласти зусилля, виховати в них пристосованість до життя. Діти приходять у світ, вважаємо ми, щоб їх навчили дорослі жити, але майже ніколи не замислюємося над тим, що і ми рятуємося ними і вчимося у них.

Світ дитинства не схожий на світ дорослих, діти як прибульці, у них все по-іншому, і тільки іноді, коли ми їх любимо, дорослим у світ дитинства трохи відкривається віконце через дитину, що відповіла на нашу любов.

Діти – духовні істоти, вони живуть у світі справжніх цінностей, і через них Бог нагадує нам про те, що є в нашому житті найголовнішим.

Найголовніше – життя серця, відкритість і довіра світу, навіть якщо в нім багато неприємностей і горя. У дитячому серці живе вічна віра в щасливе майбутнє. Дитинство – це дивовижний час, коли помічаєш найнепомітніші для дорослих речі. Коли розмовляєш з бездомним кошеням і віддаєш йому свій сніданок, коли в заповітній скриньці зберігаєш «коштовності»: пір'їнку, загублену горобцем, кольорове скельце, саморобне колечко, сухий листочок, крило метелика, фантик від цукерки і листівку з сумним ангелом. Коли тебе переповнюють захват і здивування від того, що ти уперше побачив, як бджола п'є нектар і сонячні зайчики відскакують на всі боки від маминого намиста. Коли годинами пересипаєш пісок, возишся з акварельними фарбами, плюскаєшся у воді, з радістю розглядаючи водяні кульки в променях сонця. Із завмиранням серця стежиш за хмарами, що плывуть, і уявляєш себе в їх сніговій величезності завойовником нових країн на

повітряному кораблі. Дитинство – це час, коли у тебе з'являються вірні друзі. Друг стає частиною тебе. Разом з ним ти мрієш про далекі країни, подорожі, подвиги, а ще дивишся в небо, уявляючи в загубленій Безодні Всесвіту наш будиночок Землю, на якій є ти, твій друг і рідні, а з ними зовсім не страшно летіти в міжзоряному просторі, і тобі здається, що так буде завжди. Дитинство – це пора справжніх, а не уявних понять. У нім добро – це добро, а зло – завжди зло і, якщо любиш і дружиш, то завжди по-справжньому, і тільки ігри в дорослих навмисно.

Обговорення тексту.

Учитель: «Ви говорили про своїх майбутніх дітей. Фрагмент з фільму підтверджує ваші слова і посилює їх. Але після споглядання таких прекрасних образів майбутніх дітей у мене з'являється закономірне питання: а що робитимете ви, майбутні батьки, щоб виростити прекрасних дітей в таких же прекрасних дорослих? Як ви їх будете виховувати, чи замислювалися ви над цим?»

Відповіді учнів.

Учитель:

– Виховання – живлення духовної осі дитини. Це складний процес, його можна досягнути, але для цього потрібна праця душі, тому що виховання – поняття духовне. Воно може пробудитися в кожному, але як це зробити?

Закон виховання свідчить: благородство виховується благородством, любов – любов'ю, доброта – добротою, чесність – чесністю. Ви стільки прекрасних слів говорили про своїх майбутніх дітей, але, щоб усе це зберегти в них, треба вам стати і бути такими.

Діти потребують любові, турботи і уваги навіть тоді, коли дорослим здається, що досить тільки

забезпечити дітей усіма матеріальними благами, і вони будуть щасливі. З дітьми треба гуляти, читати їм казки, розглядати зірки і сніжинки, співати пісні перед сном, мазати розбиті коліна йодом, пояснювати все на світі і при цьому любити, любити і любити їх.

Кожен з вас сам почне творити в собі батька, маючи перед собою образи тих, хто по-справжньому любив вас. Мені хочеться розкрити перед вами образ вихователя, який, можливо, запам'ятається вам, і спогад про нього підтримає вас у найважчі моменти ваших стосунків з майбутніми дітьми. Вони обов'язково будуть, але будуть ще образи тих людей, хто у будь-яких умовах знаходив у собі сили любити і виховувати дітей.

Образом батька, який зміг виховати дітей у важких соціальних умовах, для мене служить Павло Флоренський, доктор математики, професор богослов'я, священник. За свої переконання він провів у в'язницях і таборах 57 місяців і був розстріляний в 1937 році. Вдома, в Загорську, у нього залишалися дружина і п'ятеро дітей. Увесь час тюремно-табірного життя він посилав листи додому. Перед вами книга – це листи Павла Флоренського, серед яких велика частина адресована дітям. Як ви думаєте, про що він їм писав?

Відповіді учнів.

Учитель: «Це були листи, наповнені любов'ю і турботою про кожного з дітей. Він писав про природу і геологічне минуле Далекого Сходу і Соловків, про смішні історії з людьми і тваринами, про теорії простору і часу, про камені, мінерали і чайок, про водорості і море. Для кожного з дітей писав окремо і так, щоб те, що він писав, будило думку і почуття, дарувало відчуття живого люблячого батька і захищало від поганих думок і вчинків, дарувало Світло і Віру в майбутнє».

«Я приймав удари за вас, так хотів і так просив Вищу Волю», – писав П.О.Флоренський дружині і дітям (18.03.1934). «Пам'ятай, – писав він своїй дружині Ганні, – що мої діти – це і є я, і коли ти бачиш їх – ти зі мною» (12.12.1933)

Ось рядки з листа Павла Флоренського 19.10.1936 :

«Не маючи можливості займатися окремими питаннями математики і фізики, я все більше йду в загальні питання природничо-наукової картини світу. Головним предметом уваги служить біохімія і біоморфологія у зв'язку з геологічними і технологічними питаннями. Проте скрізь бракує даних, оскільки доводиться користуватися випадковими книгами і взагалі випадковим матеріалом, який попадеться, а не підібраним за бажанням і за планом. Можливо, і помилково, але при такій роботі увесь час маю на увазі дітей, думаючи, що їм мій матеріал міг би бути повчальний. А, втім, в душі усвідомлюю, що кожен лише сам збирає собі потрібний матеріал для висновків, зібраний же іншими під певною точкою зору зазвичай залишається невикористаним. Але таке життя – усвідомлюєш марність зусиль і все-таки сподіваєшся, всупереч тому, що про життя знаєш. Можливо, сенс подібної роботи лише в тому, що діти знатимуть, що про них завжди думаю і намагаюся їм допомогти, чим можу» [3, с.573].

Коли читаєш листи Павла Флоренського, створюється враження, що пише він їх не з Соловецького табору, а знаходячись у науковій експедиції. Немає в них скарг, перерахувань труднощів життя, прохань про допомогу і підтримку. Більше того, він відмовляється від будь-яких посилок продуктів, грошей, теплих речей, переживаючи про те, що усього цього може бракувати дітям, а сам він «цілком ситий, тепло вдягнений і ні в чому не відчуває скрути, окрім як у книгах».

За першої-ліпшої нагоди Павло Флоренський вислав гроші сім'ї і навіть посилки. Про вміст однієї такої посилки, висланої в 1936 році Флоренським з Соловків своїй сім'ї в Загорськ, я хочу розповісти особливо. Ось що відправив Павло Олександрович своїм дітям в 1936 р. Він писав дружині Ганні:

«Відправив вам свою посилку. Проте побоююся, що без пояснень вона не здасться вам гідною уваги. Зокрема, водорості, накладені потворною масою згори, дуже цікаві. Їх вигляд до певної міри ви зможете сприйняти, якщо розмочите водорості або частини їх у воді. Яйця рябенькі – чайки, гладкі – гаги; пух гагачий – з гнізда. Рожевий кварц поклади на згадку про мене собі на стіл; знайдений цей мінерал на Соловецькому острові. Слюда – з Кузових островів. Краби і морські зірки – Соловецькі. Гранати – вибиті з амфіболітових валунів. Велика водорість *Laminaria digitata* (вони бувають більше 3 метрів завдовжки), повісь її на стіні. З цієї водорості добувається йод, бром, магній, альгінін, пектинові речовини, калійні солі, водоростева целюлоза. Водорості та їх частини обов'язково дивитися під мікроскопом, тільки тоді відкривається їх краса і цікавість. Мушлі і губки – Соловецькі. Білі і рожеві нарости і кірки на раковинах і на деяких водоростях – це вапняні водорості сімейства *Corallinaceae*. Колекцію хочете – зберігайте, як вона є, хочете – поділіть між собою, аби доставити вам усім маленьку радість. Шапку посилаю Васюшці, а якщо йому не згодиться, Кірі; втім, роби, як знаєш сама. Морський пейзаж – це Кузови, написаний знайомим художником по моїй замальовці. Якщо ділитимете колекцію, то не забудь дати що-небудь Наташі і маленькому. Пейзаж повісь собі, згадуючи, що зображені місця дуже припали мені до душі. Я відчуваю велику вдячність керівництву відділенням і цензорів, що дозволив відправити вам цю колекцію, звичайно, вона,

колекція, не представляє наукового інтересу, але мені хотілося зв'язати вас із предметами моєї уваги і роботи, а також ввести дітей у коло об'єктів, для них нових. Дорога Аннуля, з твоїх листів, особливо з останнього, на мене повіяло надзвичайною втомою і смутком. Я відчуваю твій настрій, що віє поміж рядків, і який мене лякає. Розмовами тут не допоможеш, але ти повинна вжити заходів. Передусім, ти не доїдаєш і не досипляєш, невже ніяк не можна зробити що-небудь, щоб поліпшити ці умови. Намагайся не витрачатися на те, без чого можна обійтися, але харчуйся краще. Ось, я боюся, Тікіні головні болі, чи не від недоїдання? Потрібно підвищити їй і всім кількість жирів, це неодмінно, що б то не було. Що ж стосується моральної втоми твоєї, то мені вона, звичайно, цілком зрозуміла. Але згадуй частіше, що я завжди думаю про вас, думаю більше, ніж якби був із вами, і внутрішньо завжди піклуюся про вас. Можливо, тобі буде легше. З душевною втомою можна і потрібно боротися. Неодмінно читай щось хороше, слухай музику, дивися картини, малюнки. Взагалі зроби своє життя заповненим предметами більш гідними. Не можна опускатися і розпускатися, не можна звужувати свій кругозір на одних дрібницях життя» [3, с. 617–619].

Учитель: «Чи отримували ви коли-небудь посилки? Що зазвичай люди присилають один одному? А в чому цінність посилки, наповненої водоростями і морськими зірками?»

Роздуми дітей.

Учитель: «Гадаю, що Павло Флоренський мав особливий талант. Талант батька. До кожної дитини він умів звернутися так, щоб дитина відчула присутність і любов батька. Послухайте, що він писав своїй молодшій дочці Тінатін (13.05.1935):

«У Кремлі безліч чайок, усі вони кричать, галасують, вкочуть, видають індічі звуки, плачуть, але, на відміну від

своїх звуків, красиві, особливо коли летять. І ось чув я у них розмову. Одна чайка повідомляє іншій, що вона нещодавно з Москви і була в місті, що називається Загорськом. І говорить, а є там дівчинка, Тіка, у неї матроська сукня, дуже красива, дуже красива, чи бачила ти її? А інша відповідає: неодмінно злітаю подивитися. Я підійшов до них ближче, але вони відлетіли» [3, с.224].

Роздуми учнів.

Учитель: «Хочу ще познайомити вас із заповітом Павла Флоренського, який він писав з 1917 по 1923 р. «Заповіт моїм дітям: Ганні, Василю, Кирилу і Олечці», в нім 12 пунктів, наведу деякі з них.

«Найголовніше, про що я взагалі прошу вас, – це щоб ви пам'ятали Господа і ходили перед Ним. Цим я говорю все, що маю сказати. Решта – або подробиці, або другорядне. Але цього не забувайте ніколи.

Мені думається, що завдання нашого роду – не практичні, не адміністративні, а споглядальні, розумові, організаційні в сфері духовного життя, в області культури і просвіти. Намагайтеся вдумуватися в ці завдання нашого роду і не ухиляйтеся від прямого дотримання їх, по можливості твердо триматися властивої нам діяльності.

Не шукайте влади, багатства, впливу. Нам не властиво все це; у малій же долі воно саме прийде – в мірі потрібній. А інакше стане вам обтяжливо і нудно жити.

Не потрібно роздавати, розкидати майно, ласку, раду; не потрібно добродійності. Але намагайтеся чуйно прислухатися і вміти вчасно прийти з дійсною допомогою до тих, кого нам Бог пошле, якщо потребують допомоги. Будьте добрі і щедрі. Ніколи не забувайте молитися і звертатися по допомогу до небесних покровителів.

Не заздріть, це мізерніє дух і опошляє його. Якщо вже дуже захочеться щось мати, то добувайте і просіть Бога, щоб було бажане у вас. Але тільки не заздріть. Міщанство

душевне, дріб'язковість, зухвалі плітки, злість, інтриги – все це від заздрості. Ви ж не заздріть, утіште мене, а я буду з вами і, скільки можна мені буде, благатиму Господа про допомогу вам.

Звикайте, привчайте себе все, що б не робили ви, робити виразно, з витонченістю, розчленовано: не змащуйте свою діяльність, не робіть нічого без смаку, абияк. Пам'ятайте: в «абияк» можна втратити все життя, і, навпаки, у виразному, ритмічному робленні навіть речей і справ не першої важливості можна відкрити для себе багато того, що послужить вам згодом найглибшим, можливо, джерелом нової творчості.

Дітки мої милі, не дозволяйте собі мислити недбало. Думка – Божий дар і вимагає догляду за собою. Бути виразним і відповідальним у своїй думці – це запорука духовної свободи і радості думки.

Давно мені хочеться записати: частіше дивиться на зірки. Коли буде на душі сумно, коли вас скривдять, коли щось не вдаватиметься, коли прийде на вас душевна буря – вийдіть на повітря і залишіться наодинці з небом. Тоді душа заспокоїться».

Учитель: «Як ви думаєте, в чому особлива цінність такого заповіту? Ви вже зрозуміли, що заповідати можна не лише матеріальні цінності, але і духовні. Матеріальні з часом зникають, про них забувають, час їх поглинає, а духовні? Що відбувається, на вашу думку, з духовним змістом заповіту? Павло Флоренський був для своїх дітей життєво важливою людиною. Все, що було пов'язано з ним, не могло не залишити слід у душах його дітей. Істинна любов проявляється не стільки у речах і вчинках, скільки в тому просторі, який створює любляча людина, і коли вона йде, то залишається простір, наповнений енергією її думок і почуттів.

Вам буде цікаво дізнатися, ким стали його діти. Всі вони вирости, стали вченими або священнослужителями, у них теж були діти, і, головне, навіть онуки Павла Флоренського стали діячами науки і культури.

Все, що ми зараз дізналися про життя Павла Флоренського і його дивовижний дар батьківської любові, може згодитися кожному з нас. У вас обов'язково будуть діти, давайте помріємо про те, якими вони будуть і як ви їх будете виховувати. Сьогодні у вас є можливість написати листи своїм майбутнім дітям. Ці листи я збережу для вас і через п'ять років поверну. Думаю, вам буде цікаво подивитися на себе сьогоднішніх очима себе – майбутніх».

Підсумок уроку. Учні пишуть листи, які складають куточками і передають на зберігання вчителю.

Витяги з деяких листів, автори яких погодилися їх прочитати.

«Неможливо вчитися на чужих помилках, але ви постарайтеся. Не думайте, що батьки вам забороняють щось або примушують щось зробити для власної користі. Батьки – єдині люди, які вам усе пробачать і любитимуть завжди (Маша Ш.)».

«Я вас люблю. Ви найдорожче і цінне в моєму житті. Хочу бути завжди поряд із вами і допомагати у всьому. Постараюся бути хорошою матір'ю (Альбіна Щ.)».

«Мені зараз 16 років, влітку буде 17, але я себе почуваю дитиною, що писати своїм майбутнім дітям, ще не знаю. Багато що зміниться через 5 років, але я хочу не розгубити тих моральних якостей, які у мене є, і передати їх дітям. Спасибі учителям і мамі (Валерія Ф.)».

«Дорогі діти, пишу я вам зараз про те, що в майбутньому, я сподіваюся, любитиму вас і піклуватимуся про вас (Дато К.)».

«Якщо у мене будуть діти, я проводитиму з ними дуже багато часу. Аналізуючи помилки свого життя, намагатимуся виховувати їх краще, ніж виховували мене. Я зроблю все, щоб у моїй сім'ї завжди було взаєморозуміння. Треба вчитися жити без зайвих криків і сварок, радіючи кожній миті, прожитій разом (Аліна Х.)».

«Дорогі мої, кохані! Сподіваюся, я стала хорошою мамою. У підлітковому періоді мого життя я усвідомила, що для мене найголовніше – це діти. Маленькі мої, збережіть дитинство у своїй душі. Будьте відкритими цьому світу, завжди допомагайте людям, Бог нагородить вас за вашу доброту. Пам'ятайте завжди своїх рідних, а найголовніше маму і тата. Навіть тоді, коли мене не стане, моє серце житиме з вами (Настя Ш.)».

«Я хочу, щоб вас було багато. І нехай не всі будуть біологічно рідними, але ж це так важливо – дарувати свою любов. Вже зараз моя душа хоче обігріти якомога більше маленьких самотніх сердечок. Коли я буду доросла, то не дайте мені забути, що я теж була маленькою дівчинкою. А ще прошу, робіть добрі справи, говоріть приємні і зворушливі слова зараз, адже потім, коли ви виростете, у вас ніколи не буде часу. Любіть життя і людей, цінуйте кожну хвилину, вірте в Бога і Вищі сили (Марина Г.)».

Література

1. Амонашвілі Ш. О. Школа Життя. Трактат про початковий ступінь освіти, що ґрунтується на принципах гуманно-особистісної педагогіки / Шалва Олександрович Амонашвілі. – Донецьк.: Вид-во «Ноулідж», 2013. – 130 с.

2. Сухомлинський / Антологія гуманної педагогіки. [Укл. і автор передмови Г. Д. Глейзер]. – М.: Видавничий Дім Шалви Амонашвілі, 1997. - 224 с.

3. Священник Павло Флоренський. Листи з Далекого Сходу і Соловків // Твори в чотирьох томах. - Т. 4. – М.: «Думка», 1998.

4. Шапошнікова Л. В. Філософія космічної реальності: зб. науково-популярних статей. – Тверь: ТОВ «Видавництво ГЕРС», 2008. – 260 с.

Бак Вікторія. Уроки як життя. – Бахмут, 2018. – С. 144-163.

Огнєва Л.

Перша Українська гімназія у Краматорську

Директора першої української гімназії м. Краматорська засуджено на три роки позбавлення волі та три роки заборони займати адміністративні посади. Заступника директора з господарчих питань В. Посну засуджено до двох з половиною років позбавлення волі та заборонено протягом трьох років обіймати адміністративні посади.

«Ми вважаємо за потрібне надати розголосу ситуації, що склалася навколо Першої української гімназії м. Краматорська. Об'єктом переслідування є сам заклад, а жертвою вандалізму стала його перша особа, керівник, директор – Конобрицький Микола Миколайович.

Правопорушення, на якому побудоване звинувачення і винесено вирок, підпадає під категорію порушень, за які досить обмежитись штрафами» (Зі звернення учителів і батьків учнів Першої української гімназії до Президента, Верховного суду України, Заст. Міністра юстиції С.Головатого, Прокурора міста, міського Голови).

Одна з перших гімназій з'явилася в Україні на Львівщині в Стрию, 10 років тому. З неї і розпочався рух по

утворенню і відродженню гімназій та ліцеїв. Гімназія від звичайної школи відрізняється не лише вивіскою. В гімназіях і ліцеях є конкурсний відбір. Інколи до п'яти відмінників на місце. Найслабших – відраховують. Орієнтуються на найсильніших. Нині в Україні 430 таких освітянських закладів.

Різними були гімназії львівські й донецькі. Якщо на сході їх створювали з чистого аркуша, то на заході – спиралися на досвід довоєнних гімназій. «Довоєнна гімназія була такою, в якій іноземні мови вивчали перфект, тобто дуже вільне володіння. Випускник гімназій мусив вільно володіти 2 класичними мовами – латинською і грецькою плюс 2-3 сучасними мовами на рівні вільного володіння... Виявилося, що наша модель відроджених гімназій більше підходить до світового стандарту, бо в Західній Україні завжди домінувала європейська модель школи, а на Сході – це була советська школа, яка була зовсім відмінна, і тому наша модель сподобалася колегам зі Східної України», – говорить Ярослав Турянський, президент асоціації «Відроджені гімназії України».

Ярослав Турянський мав на увазі й директора Першої української гімназії Краматорська Миколу Конобрицького. На десятій щорічній конференції директорів асоціації «Відроджені гімназії України» М. Конобрицький ділився досвідом організації навчання у краматорській гімназії: «Ми даємо якісну освіту за рахунок спецкурсів і факультативів. В нашому навчальному закладі ми – перші в місті – почали вводити ще 91-го року викладання іноземною мовою з початкової школи – цього не було в інших навчальних закладах».

Для краматорчан гімназія стала найпрестижнішим навчальним закладом, тут здобувають освіту обдаровані діти з різних районів міста. Перша українська гімназія – єдиний в місті навчальний заклад, у якому навчання всіх

дітей ведеться державною мовою. Організація навчального процесу поставлена на високому рівні завдяки багаторічному досвіду директора й адміністрації, що засвідчено численними матеріалами, які знаходяться у міськвно. На базі гімназії неодноразово проводились методичні семінари міського, регіонального та обласного рівня, що засвідчує високий авторитет закладу в системі обласної освіти. Показником високого рівня знань випускників є великий відсоток вступу в найпрестижніші ВУЗи України (IV рівень акредитації).

Перша українська гімназія стала також важливим осередком культурно-патріотичного виховання учнівської молоді. Саме тут зародилися найактивніші східні осередки Пласту. Особлива увага приділяється вивченню української культури, історії та мови, організовуються фольклорні та етнографічні експедиції.

«У школі закладаються основи моралі і патріотизму. Гімназія має багаторічні традиції. У наших дітей гостро розвинена гордість за себе, свою гімназію, Україну. Це позитивно впливає на якість навчання і виховання», – пишуть батьки учнів Першої української гімназії Краматорська.

Та чи всі у Краматорську так вважають?

У листівці під назвою «Нацизм в школе», що була розклеєна містом ще 24 червня 1997 року і підписана кількома «ветеранами вайни і труда», говориться:

«В нашем городе святое дело возрождения украиноязычной школы попало в руки оборотней, для которых идеалом являются «герои-националисты» из ОУН-УПА... Директор первой национальной гимназии Николай Конобрицкий своеобразно понял возложенные на него обязанности. Под его руководством в гимназии развернута оголтелая националистическая пропаганда, тлетворно действующая на неокрепший разум детей... До каких пор

городские власти будут закрывать глаза на то, что в нашем городе возник и активно функционирует центр нацистской пропаганды!»

Влада, дійсно, закривала очі, та тільки на інше.

М.М. Конобрицький: «Важко перелічити ті труднощі, які довелося здолати, ті перешкоди, які довелося поборювати, а це і антиукраїнські листівки з образами на адресу викладачів гімназії, і дзвінки про замінування приміщення 10 вересня 2001 року (міліція, хоч і виявила зловмисника, але демонстративно залишила його без покарання), і повне ігнорування місцевою владою потреб цього навчального закладу, починаючи від капітального ремонту, який є нагальним, і закінчуючи шаленим адміністративним та моральним тиском»

На факс гімназії надійшов анонімний лист наступного змісту:

«Вы вонючие хохлацкие свиньи! Донбасс – исконно Русская земля. Вы, ублюдки, оккупировали нашу землю, повесили свои грязные желто-голубые тряпки и уничтожаете нас – чистокровных русских-Великороссов, в то время когда мы и только мы должны быть хозяевами здесь. Но грядет час расплаты. Он близок. Мы вырежем всех хохлацких свиней до единого. Мы будем мазать вашей грязной и вонючей кровью все вокруг. 1933 год покажется вам игрой в песочнице... Но у вас есть шанс спасти свою шкуру свинячую. Вы должны ежемесячно перечислять нам по 50 тысяч рублей. Мы назначаем сумму в наших Российских рублях. А вы уже сами переведете в свои ублюдочные гривны. Хотя нам и противно их брать в руки... Как только перечислите деньги, сообщите по телефону... Запомните, если с нашим соратником что-либо случится, вам и вашим выплодкам не жить. Кроме того мы все находимся под защитой Москвы и лично нашего Президента Владимира Владимировича Путина. И

приведем его слова: если хоть с одного русского-Великоросса упадет хоть волосок с головы – на головы хохлов будут падать бомбы. Учтите это, уроды! Мы не позволим на нашей Русской земле строить хохлацкие гимназии и насаждать эту вонючую «мову». Смерть хохлацким свиньям!»

До відповідальності за цей лист та наступні листи подібного змісту, звичайно, нікого не притягнули.

Значна частина викладачів гімназії покладали великі надії на істотні зворушення в державі після перемоги народного кандидата і палко ждали його перемоги, часом наражаючись на страшну небезпеку, аж до погроз фізичної розправи, але адміністративний і моральний тиск на українську гімназію після президентських виборів... тільки посилювався!

Проти Миколи Конобрицького була порушена кримінальна справа. “Єдиний директор навчального закладу, який два роки тому відмовився очолити у своїй гімназії осередок Партії регіонів і під час Помаранчевої революції відкрито виступив проти відрядження за державний кошт вчителів спостерігачами від Партії регіонів, — тепер у тюрмі. Прокурором на суді був Дмитро Костюков (син мера м. Краматорська, член Партії регіонів)...

Що ж стало приводом для судового процесу? П’ять років тому директор гімназії оформив на роботу працівника, щоб за гроші, видані на його зарплату, придбати матеріали для проведення ремонту гімназії, оскільки держава понад 7 років не виділяла на це жодної копійки.

Цікавим є те, що негласно така схема в регіонах вважається широковживаною практикою. Завдяки вивільненим коштам із зарплатні фіктивних осіб керівництво шкіл має змогу за умови катастрофічно

недостатнього фінансування хоча б частково «залатати дірки» в переносному та буквальному смислах. Адже ці ж директори шкіл отримують догани за дах, що тече, неналежний стан учбових приміщень тощо.

Сам Микола Конобрицький свою провину щодо оформлення на роботу фіктивних осіб визнає. Але він категорично заперечує, що робив це з корисних мотивів. Квитанції щодо використання згадуваних коштів, які були надані прокуратурі підсудними в ході слідства, визнано недійсними, а показання свідків, як упереджених, до уваги не взяті. Суд чомусь не зважив на те, що всі кошти (4436 грн. 88 коп.) ще під час слідства було повернуто до бюджету.

У суді прокурор і суддя навіть не маскували політичної заангажованості процесу. Один із присутніх у залі суду прокоментував це коротким виразом: «Тридцять сьомий рік».

Адвокати засуджених Зінаїда Надієнко та Юрій Новак звернулися до суду з проханням переглянути статті, за якими класифіковано правопорушення. Адже сам факт недотримання фінансової дисципліни, як-то прийняття на роботу фіктивних осіб, не заперечувався, але особливий сумнів викликало те, що дії підсудних мали тяжкі наслідки. На думку захисників, за інших умов на підсудних можна було б накласти штраф та зняти з посади, не вдаючись до ув'язнення.

На 55-річного экс-директора української гімназії та його спільницю у залі суду надягнуто наручники та спроваджено до Артемівського СІЗО.

Протести на несправедливе рішення суду подали батьківський комітет гімназії, частина вчителів, ряд громадських організацій і партій демократичного спрямування.

Громадськість міста виставляла пікети біля виконкому і міського суду для проведення збору підписів на підтримку директора.

Збір підписів з вимогою звільнити Миколу Конобрицького і його колегу продовжується. Зібрано вже більше 1000 підписів. Справа розглядається в обласному Апеляційному суді. 11 серпня відбудеться повторний суд.

Вважаємо, що Конобрицький Микола Миколайович, який віддав десятки років свого життя на виховання дітей міста, заслуговує на особисту повагу та громадський захист. Жорстокий та несправедливий вирок, який відправив його на три роки за ґрати – це не Суд, а політична розправа влади за важку працю вчителя.

Микола Конобрицький просить громадськість зберегти українську гімназію у Краматорську.

А для самого Миколи Миколайовича ув'язнення може стати фатальним. Чоловікові з ішемічною хворобою серця важко буде витримати таке покарання". 30.07.2006.

Шаталов В.

Ні дня без гри

Увесь час поряд з пошуком нових методичних прийомів і методів ішли найрізноманітніші ігри і змагання. На перший план вийшла турбота про здоров'я дітей, підтримку високого робочого тону, бадьорого, оптимістичного настрою. Незамінним помічником завжди і у всьому був спорт.

Таких можливостей, які розкриває перед спостережливим педагогом гра в плані оцінки творчих завдатків дітей, їх винахідливості, ініціативності, не може дати ніякий, навіть найкращий у методичному відношенні урок.

Включіться в гру! Довіртеся їй!

Наприклад, у змаганнях зі стокліткових шашок, що вимагають гранично напруженої уваги, глибокого аналізу і складних розрахунків варіантів, на перших місцях у класі опинилися слабкі учні. Як це пояснити? Можливо, ігрові ситуації включають у дію якісь приховані резерви мислення; природна обдарованість часто-густо ніяк не співвідносилася зі шкільними успіхами.

Так, у грі, шлях до розвитку пізнавальної активності був відшуканий.

Жива мова на уроці

Учителям добре відомо, як повільно і боязко говорять діти в 4-5 класах. Скоромовки допомагають їм у невимушеній ігровій обстановці звільнитися не лише від мовних помилок, але і від невпевненості в собі, боязні публічного виступу. Але скоромовки ще і наближають дітей до джерела образної народної мови, учать увазі, розвивають уяву, почуття гумору.

Ось декілька скоромовок (кожну треба спочатку запам'ятати, а потім, не дивлячись в текст, вимовити виразно і швидко три рази підряд).

Купи кіпу пік.

Три дроворуби на трьох дворах дрова рубають.

Рапортував, та не дорапортував, а став дорапортовувати – зарапортувався.

Дивовижна справа: прочитати ці три речення і утямити їх сенс зовсім не складно. А ось вимовити кожне тричі, не припустившись при цьому жодної помилки, неймовірно важко. І ось саме тут і таїться уся привабливість скоромовок: вони заповнюють величезний розрив між технікою тихого читання (вона у багатьох дітей розвинена добре) і живою мовою, та до того ж ще такий, коли чистота кожного звуку найсуворішим чином контролюється товаришами. Адже скоромовки за своєю

природою є інструментами загального, а не індивідуального користування. Скоромовки захоплюють абсолютно усіх, навіть якщо перед дітьми не ставиться ніякого цільового завдання. Конкурси ж викликають просто азарт.

Скільки скоромовок можна запропонувати дітям в один день, щоб були вони цікаві і ненав'язливі? Дві-три. Цього цілком достатньо, щоб на перервах стало менше метушні, гармидеру і нудьги.

Опорні сигнали

Розпочнемо з найпростішого: буква в слові – це опорний сигнал. Якби вона існувала сама по собі, незалежно від усіх інших, то тоді б її слід було назвати просто сигналом. Але в тому-то і справа, що, складаючи слово, ми спираємося на кожну вже написану і на все разом, пам'ятаємо про них. Буква – опора. Буква – сигнал. Але хіба тільки букви! Опорні сигнали – це і склади, і слова, цифри і числа, формули і правила, та хіба все перерахуєш? Ось і виходить, що в пам'яті кожної сучасної людини зберігаються мільйони опорних сигналів, що допомагають їй відновлювати за необхідності засвоєну інформацію. Відомі і спеціальні мнемонічні прийоми, своєрідні опорні сигнали, які придумані для того, щоб полегшити запам'ятовування. «Чапля осінь жде завзято, буде сани фарбувати» (рос. «Каждый охотник желает знать, где сидит фазан»). Хто не звертався до цієї фрази, щоб точно відтворити порядок кольорів у веселці? Інформацію можна закодувати й економнішим способом, наприклад, за допомогою абрєвіатур.

Несподіванка і економність – принципи, на яких будуються і наші опорні сигнали. Але є ще й інші. Серед них – принцип асоціації. У численних брошурах з опорними сигналами з різних учбових предметів можна зустріти найнесподіваніші слова і речення. Що, наприклад,

скажуть необізнаному читачеві такі записи на сторінках брошур з опорними сигналами з фізики, як кварк, Древній Рим, вусики, аморфний стан нестійкий – гліцерин і тому подібне? Але в тому-то і справа, що кожен з цих сигналів несе в собі щедрю інформацію і, найголовніше, допомагає відновити (висвітлити!) її зміст. Запам'ятовується ж він на все життя.

Оцінка – не мета

Оцінка – дуже тонкий і вибухонебезпечний інструмент, що вимагає розумного і умілого використання. Інакше вона втрачає свій педагогічний сенс, перетворюючись на засіб пригноблення особистості.

Перевіряючи письмові роботи по відтворенню опорних сигналів, учитель не виправляє помилок. Він фіксує їх у своїй свідомості і кладе зошит в одну із стопок – «5», «4» або «3». Через декілька хвилин оцінки будуть оголошені, а свої помилки кожен побачить сам (це передбачено), ледве тільки відкриє альбом з опорними сигналами. Таким чином, оцінка учителя доповнюється самооцінкою.

Цікаво відзначити, що усі вчителі-експериментатори повідомляють про випадки, коли після уроку учні підходили до них і просили понизити оцінку за помилки, які вони виявили самі і які, як їм думалось, не помітив учитель.

Про кожен такий випадок неодмінно треба розповісти класу і ніколи не знижувати раніше поставленої оцінки. Учень не повинен боятися помилки, а тим більше приховувати її від себе і вчителя. Виявити помилку може лише той, хто думає і знає – це потрібно завжди підкреслювати. Способів пояснити своє рішення можна знайти скільки завгодно. Варіантів багато, але почуття, що лежить в їх основі, має бути одне. Почуття милосердя.

Облік і оцінювання знань

Кожна оцінка, що отримується учнем, заноситься на великий аркуш – відомість відкритого обліку знань. Кожен учень знає, що будь-яка небажана оцінка може бути виправлена. Вони лише констатують, який саме матеріал засвоєний погано або недостатньо. І цей сигнал теж спонукає до дії, щодня нагадуючи: ти ще не ліквідував пропуск. Усі оцінки, окрім відмінних, виставлені простим олівцем. І це означає, що, якщо учневі не подобається трійка, він приходить і відповідає учителеві той (і ніякий інший!) розділ, за який вона отримана. І ніяких розмов про самосвідомість, самодисципліну. І ніяких претензій до вчителя. Неосудний учитель і непідвладний нічиєму тиску.

Досліджуючи психологічну лінію стосунків, характерну для нової методики контролю і обліку знань, ми умисне нічого не говорили про другий документ, що прямо пов'язаний з відомістю відкритого обліку знань і знімає можливість конфлікту між сім'єю і школою. Відомість – внутрішньошкільний документ. Правда, він відкритий і для батьків, але оперативного зв'язку з сім'єю він не забезпечує. Цю функцію виконує, замінюючи щоденник, екран успішності.

Це складений удвічі аркуш щільного паперу, по формату відповідає зошиту. У середині стовпчиком – перелік учбових предметів (як в таблиці успішності) і поряд з назвою кожного – рядки клітинок для оцінок. Їх випикує з відомості сам учень. Тепер і вчитель, і батьки, і, головне, сам учень дістають можливість бачити не лише підсумок, але і сам процес навчання як рух до кінцевого результату, відчуті усі «камені спотикання», спади і зриви на цьому шляху, і, що особливо важливо, їх подолання.

Узагальнимо.

1. Учителеві немає більше необхідності виставляти оцінки і ставити свій підпис, щоб уникнути підробок.

2. Повідомляти батьків про недбайливість і недисциплінованість дітей не доводиться.

3. Записувати параграфи домашніх завдань не треба – вони віддруковані у брошурах з опорними сигналами.

4. Номери вправ для самостійної роботи вдома винесені на окремі листи.

У методиці обліку і оцінювання знань є присутніми всі психологічні аспекти, характерні для ігрових ситуацій (спонукання до активної дії, зацікавленість, прагнення до результату і особиста відповідальність за нього). Якщо ж до цього додати перспективу нового успіху, активно підтримувану батьками і учителями, то ставлення, що виникає у дітей, до учбової роботи як до бажаної, важливої і посильної і стрімке зростання результатів їх праці – природна і неминуча закономірність.

Навчити вчитися

Одне із складних завдань, над рішенням якого б'ється не одне покоління вчителів, – розвинути розум дитини, заохотити її до активної, напруженої інтелектуальної праці, виховати не пасивного споживача готових знань, а їх здобувача, тобто людину, що здатна і вміє самостійно вчитися. Досвід експериментального навчання підтверджує, що це завдання цілком доступне школі.

Народження думки. Упродовж усіх років навчання в експериментальних класах дітям при кожній слухній нагоді нагадували: якщо в перші 5-6 хвилин не виникло хоч би орієнтовного плану рішення задачі, то її просто треба залишити і ненадовго зайнятися іншою справою. Але! Через деякий час необхідно знову уважним чином вчитатися в умову завдання, що не піддається. З'явиться думка – працюй над нею, розвивай по всіх напрямках. Немає думки – залиш завдання. Знову перемкнися на іншу

роботу, а через годину-півтори знову повернися до цього завдання. Якщо з'явиться конкретний шлях рішення, то його необхідно довести до кінця і отримати відповідь, що підтверджує правильність або помилковість здогадки. У справі обчислень і всяких інших механічних операцій ніхто не має права давати собі ніяких поблажок. Це основа самодисципліни, що визначає успіх при рішенні не лише математичних, але і будь-яких життєвих завдань.

Але як же бути, якщо завдання все ж не виходить? Найчастіше це буває в тих випадках, коли в його розв'язання закладена нова ідея, що ніколи не зустрічалася. Прийти до неї самостійно – дорівнює відкриттю, і робити ставку на нього по відношенню до кожного учня – несерйозно. Мистецтво педагога – усунути під час уроків усі об'єктивно непереборні перешкоди на шляху дитячої думки, направити пошук нехай навіть по важких, але доступних дорогах розвитку логічних зв'язків, не дати згаснути пізнавальному інтересу, пориву. Саме цій меті служать у нас уроки відкритих завдань.

Листки групового контролю

Реалізація принципу швидкого руху вперед може бути здійснена тільки за умови впровадження таких форм повторення, які забезпечують надійність засвоєння програмного матеріалу всіма, без яких-небудь виключень, учнями. Досягненню цієї мети служить методика навчання по листках групового контролю, яка може бути ефективно використана і в традиційних умовах.

Можна сказати, що саме цей перший листок при правильній постановці роботи з ним може стати тим ядром конденсації, навколо якого утворюється стійке поле основних знань.

Робота за листком групового контролю починається без затримки, і в такому темпі закладений свій сенс:

втратам часу впродовж року місця не буде. Відразу ж роздаються брошури, відкривається перша сторінка, і вчитель починає давати відповіді на всі питання. Без метушні, без поспіху, докладно промовляючи усі тонкощі відповідей, розставляючи смислові інтонації на кожному фрагменті правил. Кожне правило підкріплюється одним чи декількома прикладами.

Фронт атаки на двійку

1. Неважко зрозуміти, що щоденний всеосяжний контроль у формі письмових робіт і різке збільшення кількості усних відповідей в різних формах не можуть не позначитися позитивно на ставленні учнів до навчання і на їх знаннях. Це потужні психологічні чинники спрямованої дії. Вже після 2-3 уроків приходить абсолютне розуміння: лазівок немає, необхідно працювати щодня.

2. Самоконтроль. При роботі за новою методикою, готуючись до уроку, навіть найслабший учень може декількома повторами зміцнити свої знання і не зробити при виконанні письмового завдання жодної помилки. В результаті у відомість буде виставлена відмінна оцінка, незалежно від колишніх провалів. Таким чином, учень починає працювати, орієнтуючись на самоконтроль.

3. Допомога батьків. Практика підтвердила: часто-густо, отримавши можливість активно допомагати дітям в навчанні і контролювати їх результати, батьки часто роблять вирішальний вплив на дітей, які раніше відставали або лінувалися.

4. Право на кращу оцінку. Будь-яку небажану для себе оцінку учень отримує право виправити. Не «закрити» новою оцінкою, отриманою за відповідь за іншим матеріалом, як це було раніше, а виправити в повному розумінні цього слова. Для цього досить підійти до учителя і повідомити про свою готовність відповісти саме за «проваленим» розділом.

5. Звичка до самостійного подолання труднощів. У перші тижні, не до кінця розібравшись у змінах, що по суті сталися, деякі діти із зусиллям примушують себе щодня готуватися до уроків, але, працюючи з опорними сигналами, вони швидко виробляють звичку працювати на совість. І результат позначається одразу. У відомостях обліку знань стоять тільки відмінні оцінки. Про двійки діти просто забувають.

6. Життя спочатку. У традиційних умовах відбувається повільне, але неухильне накопичення вантажу минулих помилок, які захоплюють дітей одного за іншим в пучину відчуження, розчарування і щонайповнішої безпорадності. Утримуються на поверхні одиниці. Нова система взаємовідносин, і це розуміє кожний, дозволяє у будь-який момент почати життя спочатку – з першої відмінної оцінки за письмове відтворення листка з опорними сигналами.

7. Велика кількість оцінок. Наскільки рідко опитують дітей сьогодні! Кожна оцінка в щоденнику – маленька сімейна подія. Радісна або сумна. Оцінка в таких умовах стає ідолом, і значна частина учнів навчаються в ім'я оцінки, розбещуючи тим самим себе до кінця днів свого життя прагненням до миттєвого успіху. Велика кількість оцінок у новій системі роботи відводить оцінку з провідних позицій, віднімаючи у неї право тиску на особу. І в школу приходить загальна націленість на знання, на загальний трудовий успіх, на пошук. Мотивом вчення стає пізнавальний інтерес.

8. Розвиток мовлення. Утричі в порівнянні з традиційною методикою збільшується час усних відповідей учнів на уроках, і не залишається в класах мовчунів, косномовних. Про які незадовільні оцінки може тепер йтися, якщо на усіх уроках впродовж одного робочого дня право говорити надається 70 учням!

Щільність усного опитування стає такою високою, що при підготовці до чергового уроку кожен учень неодмінно налаштовує себе на усну відповідь.

Але ці вісім напрямів атаки на двійку не охоплюють ще усієї картини підривання основ неуспішності, що паралізувала сьогоднішню школу.

Турбота про гідність людини

Кожен з нас – і ті, хто тільки починає працювати в школі, і ті, хто віддав їй не один десяток років, – рано чи пізно замислюється над питанням: в чому суть професії вчителя, в чому привабливість цієї зовні начебто одноманітної роботи? Зараз, коли за плечима 50 років педагогічного стажу, відповім так: в ні з чим не зрівнянній радості стояти у колиски думки і особистості учня, в можливості бачити невидиме для багатьох – процес дорослішання, становлення людини і відчувати себе причетним до таїнства розвитку пізнавальних сил своїх вихованців, а через роки бачити втілення своєї праці в прекрасних людях, гідних громадянах своєї Батьківщини.

Але як зробити, щоб роки вчення, роки дитинства, отрочтва і юності стали для кожного учня точкою опори на все подальше життя? Точка опори – це надбання гідності, в основі якої честь, совість, правда, високе уявлення про людину та її призначення на землі. Почуття гідності не може виникнути раптом, ні з чого, саме по собі. Воно вирощується у безперестанному подоланні, наполегливій роботі на кожному сантиметрі шкільного життя, в повсякденній співдружності учителів і учнів. Усі дії і вчинки вчителя, всі його великі і малі знахідки, всі обрані ним прийоми і засоби навчання не означатимуть зовсім нічого, якщо вони не одухотворені цією головною педагогічною метою.

Турбота про гідність людини має бути повітрям спілкування в класі і в школі.

Скільки років повинен учитися вчитель?

Питання риторичне – усе життя. А якщо під цим розуміти відмінне знання програмного матеріалу? Все одно довго – 7-8 років. Уся біда в дискретності роботи учителя: переходячи разом з дітьми з середніх у старші класи і звертаючись увесь час до нового матеріалу, він разом з ними... забуває вивчений. Діти, правда, забувають швидше, але і стан учителя не з кращих – на систематичне повторення просто бракує часу. І починається безповоротна реакція: зниження рівня знань учителя відбивається на підготовці дітей, а слабка підготовка дітей неминуче веде до декваліфікації вчителя.

Перехід на нову систему опитування показав, що ця проблема вирішувана. Ті, що безнадійно відставали через прогалини в знаннях, почали виходити з прориву, наздоганяти своїх товаришів, що пішли вперед. Здавши свій «хвіст», учень міг прослухати не лише відповіді однокласників (з того ж або з іншого питання), але і пояснення вчителя. Причому стільки разів, скільки необхідно, щоб матеріал став абсолютно зрозумілим і, що особливо важливо, з'явився в певній системі.

Але таке повторення ще, можливо, більше, ніж учням, давало самому вчителю. Воно розширювало час, давало додаткові години для професійного зростання, надбання майстерності. В результаті те, на що раніше повинно було піти чи не десятиліття, досягалося за один рік. Відбувалося неймовірне: учитель впродовж одного року більше 100 разів прокручував у поясненнях один і той же матеріал і ще стільки ж раз вислуховував його у відповідях учнів. І кожного разу він бачив його в іншому ракурсі, в нових взаємозв'язках, усвідомлював

психологічні механізми засвоєння, можливі «камені спотикання» і шляхи проходження через пороги. Це спонукало до пошуку, з одного боку, додаткового матеріалу (у рамках учбового ставало тісно), а з іншого – ефективних способів пояснення.

(1989)

Піклуючись про якість освіти, чи завжди ми думаємо про вихованість? Учень добре вчиться, готовий успішно витримати будь-який конкурсний іспит, але в спілкуванні з товаришами зарозумілий, заздрісний, метушливий, скупий, боязкий. Чи може учитель турбуватися і за його майбутнє?

Багато випускників експериментальних класів створили хороші, міцні сім'ї. «Невже це має яке-небудь відношення до експериментальної роботи?» Питання, на перший погляд, правомірне. Але давайте подумаємо разом про ті перетворення, які відбуваються у свідомості, в самовідчутті дітей, в їх ставленні один до одного під впливом абсолютно незвичайних умов роботи і спілкування.

Позбавлені принизливого страху перед двійкою, діти набувають упевненості, мажорного світосприйняття, оптимізму; немає поживного ґрунту для заздрості, егоїзму, нечесності, зарозумілості; всі вміють працювати на совість; стосунки між дітьми товариські, чуйні, люб'язні і дбайливі, виключають грубість і неповагу; немає ділення на кращих і гірших, сильніших і слабших, актив і пасив; кожен має можливість проявити свої кращі якості, реалізувати свої здібності; систематичне заняття спортом також вигідно відрізняє учнів експериментальних класів: вони зібрані, підтягнуті, сильні, красиві фізично і морально. І природно, що і діти гордяться один одним: «Наші хлопчики (дівчатка) найкращі»!

Простий приклад. Як і скрізь, в експериментальних класах сталося багато великих і малих неприємностей – билосся скло, псувалися учбові прилади, ламалися меблі. Але всякий раз на питання «хто»? завжди (завжди!) звучала чітка і обов'язкова відповідь: «Я». Ні підозр, ні розслідувань, ні напучень, і відразу ж усе приводилося до ладу.

(1986)

Культ дівчаток

Вихованню справжніх чоловіків сприяє і пануючий у нас культ дівчаток. Першими свої зошити на перевірку здають дівчатка. Хлопчики спокійно стоять осторонь, і ніхто з них навіть не намагається обійти, випередити однокласниць. Їх роботи перевіряються в першу чергу, і всі про це знають.

Дівчатка ніколи не витирають шкільну дошку. Ні на уроках, ні на перервах. Причина тому проста: записи на дошці, трапляється, бувають зроблені занадто високо, а шкільні спіднички у дівчаток занадто вже короткуваті.

Прибирання класів в абсолютній більшості випадків виконують теж хлопчики. І не слід боятися, що дівчатка від такого ставлення до них можуть перетворитися на білоручок. Зате можна бути впевненим: із наших хлопчиків ніхто не стане ухилятися від будь-якої роботи в хаті і ділити її на «чоловічу» і «жіночу».

На уроках при відповідях на питання з місць, коли в класі одночасно підняті декілька рук, за інших рівних умов перевага завжди віддається дівчаткам. Хлопчики до цього звикли як до абсолютно природного, і ніколи із цього приводу не було ніяких образ.

Треба налити в карафу води з крану? Це зробить хлопчик. Треба віднести в учительську класний журнал? Теж іде хлопчик. Треба протерти в класі вологою ганчіркою

підлогу? Хлопчик. Абсолютну більшість подібних доручень виконують хлопчики. Чи треба пояснювати, чому дівчатка не можуть не поважати своїх однокласників і віддають їм перевагу перед іншими хлопцями?

Хлопчиків, що повернувся після хвороби в клас, пройдений матеріал найчастіше пояснює дівчинка, а дівчинці – хлопчик. Така співпраця ще більше зміцнює взаєморозуміння і взаємоповагу.

(1989)

Використані фрагменти з книг В.Ф.Шаталова: *«Куди і як зникли трійки»*, *«Точка опори»*, *«Експеримент триває»*, *«Подолання страху»*, *«Шостий»*.

ПОЗАШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

Задунайський В.

Дещо про моє молодецьке козакування

З дитячих років я захоплювався як військовим мистецтвом та історією воєн Європи, так і родовою спадщиною предків (як кажуть – це було у мене в крові). Саме тому, вже в 3-4 роки, перебуваючи й виховуючись у прабабусі Неоніли Пащенко (уродженої Сороки, улюбленою піснею якої була пісня про Чорноморського козака, який вивів свою кохану босою на морозець), часто носив чоботи померлого прадіда Тихона (дослужився до офіцера під час Першої світової війни) й військовий мундир дядька Олександра, а коли мені виповнилось 10 років, то почав «вимахувати» бойовою шашкою за згоди батька (після кількох подряпин на стелі та меблях матері вдалося захвати заповітний клинок, проте ця схованка недовго була перепорою для мене).

Розповіді бабусі Степаниди Задунайської (уродженої Гордієнко) та інших родичів про трагічні й водночас героїчні долі предків (у роду Задунайських мої

дід, прадід і прапрадід загинули на війнах), їх козацьку звичаї (були кубанськими козаками) та родинні традиції стали певним моральним заповітом, що спонукав мене до наслідування й відродження їх спадщини. За таких обставин вже у старших класах школи з'явилося усвідомлення свого українського козацького походження, яке й спричинило участь у закладанні І козацького земляцтва.

Початок цьому поклала зустріч з Дмитром Білим під час урочистого посвячення в студенти (ми поступили на історичний факультет Донецького державного університету), що відбулось 30 серпня 1984 р. у палаці «Юність». Пам'ятаю, як під час очікування відкриття урочистих зборів мою увагу привернуло вправне «награвання» сусідом якогось військового маршу. Зав'язалась дружня розмова, у ході якої виявилось, що хлопець (ним був Дмитро Білий) «награвав» дореволюційний кавалерійський марш, бо має кубанське козацьке коріння й полюбає відповідну музику (мав ще й середню музичну освіту). Це знайомство й стало першим кроком до утворення козацького земляцтва.

Спочатку йшлося лише про товаришування двох нащадків родових козаків, які прагнули зберегти спадщину своїх предків та у відповідний спосіб засвідчувати свою самодостатність (іноді це супроводжувалося й певним хизуванням власною «козацькістю»). Поступово навколо нас утворився ширший гурт юнаків, які у той чи інший спосіб зацікавились козацькою проблематикою. Під нашим впливом вони й самі почали дотримуватись певних звичаїв і традицій козацького спілкування у відповідному неформальному середовищі.

Хочу наголосити на тому, що у тогочасному

студентському житті з одного боку були поширені щирі й дружні відносини та прагнення частини молоді до осягнення глибинних історичних знань (вистачало й таких, які прагнули лише весело проводити час), а з іншого – втома від заформалізованої радянської дійсності (просякла й вищу освіту) та намагання знайти якусь нішу для самореалізації у студентському середовищі. За таких обставин легендарна військово-козацька спадщина (про неї детальніше дізнавались студенти-історики, вивчаючи історію Запорізької Січі та інших козацьких формувань у контексті історії України та СРСР) приваблювала своєю барвистістю й дієвістю частину небайдужих студентів. Не останню роль відігравало й намагання юнаків засвідчити свою націленість на фізичне й духовне гартування, яке співвідносилось з військовою звитяжністю козаків під час військових походів XVII –XIX ст. Все це й обумовило виникнення неформального козацького земляцтва, яке мало характер своєрідного клубу.

Окрім мене й Дмитра Білого (козацьке родове походження й статус «ініціаторів-засновників» обумовили наше домінування у згаданому середовищі), до козацького спілкування залучалися й інші родові козаки (у тому числі й російських козацьких формувань – Д.Посередніков та Р.Івлєв) та нащадки колишніх запорозьких козаків (А.Савенко, О.Показ, Д.Чепіга, К.Коваль, В.Усенко). До своєрідного земляцтва долучились і ті хлопці (А.Корнєв, Г.Коржов, І.Фалат та багато інших), котрі не мали козацького коріння, але тягнулись до щирого спілкування у відповідному середовищі.

Слід підкреслити, що в козацькому земляцтві, поряд із авторитетом засновників цього неформального середовища, значною повагою користувався кожен, хто

щиро шанував і вивчав козацьку спадщину, ставши надійним товаришем (в такий спосіб і відбувалось «покозачення» бажаючих).

Своєрідним проявом приналежності до земляцтва було намагання частини його членів звертатись один до одного з використанням відповідної термінології (включно із зверненнями «пан отаман», «пан осавул», «пан хорунжий» тощо), часто й українською мовою. До речі, під час семінарських занять з історії України в групі, яку вів доцент І. І. Колодяжний (завжди спілкувався українською мовою), ми також намагались виступати українською мовою (такого вже давно не помічалось на історичному факультеті). Подібні підходи виявлялись і у ширшому студентському середовищі (в «колгоспах», на археологічній практиці тощо), проте, найбільше піднесення відчувалося під час товариських зустрічей у Дмитра Білого.

Вшанування та використання української мови було обумовлене усвідомленням потреби опанування мови українських козаків, що було виявом долучення до родової козацької спадщини, й до того ж, це дозволяло опановувати відповідні козацькі надбання. Не останню роль відігравало й підкреслення своєї приналежності до середовища шанувальників козацьких традицій.

Зібравшись невеликим гуртом, ми по кілька раз на місяць відвідували гостинне помешкання нашого товариша (жив у м. Макіївці), яке було своєрідною «штаб-квартирою». Тут нас радо зустрічала його мати – Марія Тимофіївна (самотужки виховала достойного сина), пригощаючи кубанськими «барсуками» (своєрідні медові пряники) та смачними млинцями. Особливу приязнь вона завжди виявляла до мене, свідченням чого був і незабутній подарунок – вишита сорочка.

Пригадується, як ми після прогулянки та вправ на спортмайданчику із захватом слухали платівки й касети зі записами пісень Кубанського козацького хору та Хору ім. Г.Верьовки, різноманітні військові марші та співи бандуристів. Зазвичай після цього й *самі затягали стародавні козацькі пісні, які часто супроводжував акордеон чи гітара (на них майстерно грав Дмитро). В такі хвилини здавалось, що пісня наче переносить наші душі в коло пращурів, які у схожий спосіб коротали час біля похідного вогнища, або на закинутому серед степів козацькому хуторі. Відчуття духовного зв'язку «між мертвими, живими і ненародженими» (як влучно підмітив великий Кобзар) залишило неповторне враження у нашій пам'яті, ставши опорою духовного світу для багатьох моїх товаришів.*

Співали зі щирим піднесенням не лише тужливі балади та стройові пісні, але й жартівливі пісеньки. Найчастіше виконувались: «Ой на горі та женці жнуть», «Розпрягайте, хлопці, коней» (кубанський та наддніпрянський варіанти), «Їхав козак за Дунай», «Їхав козак на війноньку», «За світ встали козаченьки», «Как на дальній берег», «Чорний ворон», «А мій милий вареничків хоче», «Якби мені сивий кінь» та «Ой на горі сніжок трусе».

Співання пісень супроводжувалось і міркуваннями з приводу як козацької минувшини, так і тогочасного життя, засвідчивши романтично-патріотичну налаштованість нашого середовища. Такі зустрічі (спочатку земляцтва, а згодом «Куреня») тривали з 1985р. до 1993 р.

Хотілося б із тих часів згадати й нашу участь в обов'язкових студентських відробках (цілий місяць) у колгоспах восени кожного року (з I до IV курсу). Члени

козацького земляцтва під час цих «додаткових канікул» також виявляли свою своєрідність, зламавши усталену рутинність «колгоспного» життя студентської громади.

Так, у вересні 1986 р. під час перебування в одному з радгоспів Донеччини нами було організовано театралізовану виставу «Козацьке весілля». Мені випало грати «старшого боярина» (окрім обіймання посади земляцького «осавула» та вміння говорити і діяти, допомогла й «уніформа» для відробок у полях: офіцерські чоботи; шиті за старим взірцем штани; зелена гімнастерка та стилізована під папаху шапка), а за «молодого» був Дмитро (майстер співу і гри на гітарі; ще й за козацьким рецептом умудрився з яблуневого соку й житнього хліба виготовити «бормотуху»).

Вирішальне значення у дружньому протистоянні (переспівках, «викраданнях», боротьбі тощо) між членами земляцтва, що являли гурт «бояр», та іншими хлопцями, що грали «викрадачів-розбійників», відіграв наш обхідний «маневр»: я, Дмитро та кілька «бояр» залізли через балкони на верхній поверх, що призвів до захоплення зненацька «противників» («полонили» їх «отамана» й «звільнили» наших «родичів») і повної перемоги. Наш «прорив» спричинив сцену масової боротьби, за якою спостерігали дівчата із притаманним їм емоційним піднесенням: крики, гучний сміх та оплески.

Тоді ж стався й кумедний випадок, коли під час апогею дійства до гуртожитку заскочив місцевий дільничний у супроводі доцента В. А. Косікова (керівник відробок), які з острахом сподівались потрапити на бійку «городських» із «місцевими», а потім самі дивувались студентській винахідливості й «тверезому» гумору: мій одяг й розпалений переможний вигляд дав підстави

перевірити на предмет алкогольного сп'яніння – «дихнути», але результат виявився несподіваним – абсолютна тверезість.

Згадані дії захопили більшість студентства (із понад 100 чоловік) й сприяли визнанню відповідним загалом авторитетності й дієздатності земляцтва.

Дуже яскравий відбиток у пам'яті залишила й І самостійна експедиція-похід членів земляцтва у червні 1987 р. Досвід попередніх короточасних подорожей на Кубань і Дон взимку підштовхнули мене до реалізації давньої мрії – організувати кінний похід по Донеччині, Дніпропетровщині й Запоріжжю. Планувалось отримати відповідні документи від керівництва історичного факультету й за власні кошти винайняти у колгоспі для здійснення експерименту (повторення маршрутів переселення за допомогою гужового транспорту на землях Сходу України впродовж XVII-XIX ст.) 1 возу при 2 тяглових і 1 верховому конях.

Організація такої експедиції (за ініціативою й на кошти самих студентів) не мала аналогів на історичному факультеті університету, засвідчивши дієздатність козацького земляцтва. Такий крок підкреслив і бажання на власному досвіді пережити щось подібне до козацьких військових походів.

До участі в поході-експедиції готувалось 5 чоловік, але через родинні обставини й заклик на військову службу взяли участь у ньому лише 3: Я, Дмитро Білий та Андрій Корнев. В офіційних документах за підписом декану історичного факультету В.Ф.Бурносова та голови СНТ (студентське наукове товариство) А. Савенка, який теж брав участь у роботі земляцтва, старшим експедиційної партії було призначено мене.

Згадана експедиція тривала з 2 до 12 червня 1987

р. За цей час учасники експедиції відвідали кілька сіл та містечок Великоновосілківського району Донецької, Покровського району Дніпропетровської та Гуляйпільського району Запорізької областей.

Наш похід відразу було ускладнено через відмову керівництва одного з колгоспів видати коней разом із возом під приводом «ящуру» (насправді вирішили не давати недосвідченим юнакам коней). Попри таку невдачу ми не відступили й здійснили похід пішки та на «перекладних».

Пригадується піший перехід під селом Олексіївка, під час якого цілий день йшли під дощем та буревієм, які немовби навмисно випробували завзяття молодих козаків. Ми вперто долали труднощі і йшли визначеним маршрутом, чим наче здобули «перепустку» від самої природи, яка весь подальший похід була прихильною до нас.

Я під час походу вів щоденник (вів його переважно українською мовою, що сталося якось само по собі), в якому фіксував усі події та враження.

Перечитуючи той щоденник, і сьогодні дивуюсь відвертості людей, з якими довелось зустрітись на нашому шляху. Щирість і відкритість здивували нас – міських мешканців, проте особливе враження справило не «книжне», а людське сприйняття минулого. Ми тільки-но поскладали іспити з історії КПРС та історії України (на підставі підручників, просякнутих комуністичною ідеологією), а тут зустріли простих хліборобів, які інакше оцінювали події Громадянської війни та пам'ятали про страшний Голод 1932-1933 рр. (який лише нещодавно визнано Голодомором і прирівняно до Геноциду, а тоді його в підручниках «не було»).

Пригадується зустріч в с.Олексіївка на подвір'ї

діда Кості. За столом потихеньку зав'язалась розмова про минуле, чому посприяв наш спеціальний «резерв» (горілка, за яку відповідав Дмитро – він же й вживав її з нашого боку). Старий дід, як і більшість тих селян, з якими довелось зустрічатись, був прихильником «махновців», про що відверто розповів, хильнувши чарчину «Пшеничної». Така оцінка здивувала нас, і я спробував заперечити цьому на підставі знань з «книжкової» історії (був відмінником), зазначивши, що трудове селянство виступало проти Батька Махна. Обурена реакція діда остаточно шокувала нас, а його слова назавжди врзались у пам'ять: «Вадим, якби ти не був моїм родичем (ми були родичами по материнській лінії), то я б Вас вигнав геть з двору. Ви, коли не знаєте, як воно тут було, то краще помовчіть!» Дякувати Богу, нам вдалося помиритися й почути багато нового про радянську владу та «махновців» (яких дід щиро вважав захисниками хліборобів). Розповіді селян відкрили нам правдиву історію українського села, яка суперечила комуністичним догматам.

Цей випадок (разом із схожими) став для мене певним вододілом у ставленні до історії України. По суті, почалось переосмислення вітчизняної історії через призму як родинних, так і народних (тоді на основі селянської й козацької верств) пріоритетів, які суттєво відрізнялись, а часто й суперечили офіційним трактовкам радянської історичної науки.

Багато було й інших цікавих зустрічей і пригод під час мандрування. Взяти хоча б наш «арешт» дільничним міліціонером Пастушенком, який прийняв 3-х молодих городян, що ходили Олексіївкою від однієї хати до іншої (розпитували про місцеву старовину й домовлялись про запис пісень тощо), за агентів «наркомафії» (вже тоді збирання макової й конопляної сировини для

вироблення наркотичних речовин було справжньою проблемою суспільства). Відсутність документів (залишили разом із речами в одній з хат, де отаборились) і похідна карта з наче навмисно позначеними різним кольором населеними пунктами (маршрут походу складався тривалий час, що призвело до використання різних ручок) підсилили підозри дільничного, який вирішив нас затримати «до з'ясування усіх обставин».

Від ночівлі в буцегарні (була неділя й неможливо було зв'язатись з деканатом історичного факультету для підтвердження нашого статусу) нас «врятували» самі селяни, які швидко повідомили господарів хати, де залишились наші речі, принесли необхідні папери й підтвердили, що ми шукали не «дурман», а українську старовину.

Слід віддати належне й міліціонеру, який вибачився за помилку й сам дещо розповів із місцевих старожитностей.

Залишилось у пам'яті й відвідування «Дубу смерті» у Дібрівському лісі поблизу села Дібровка на Дніпропетровщині. Тут, за переказами місцевих старожилів, махновці вішали своїх ворогів.

Після тривалого мандрування лісовими хащами з місцевим «слідопитом» ми нарешті дістались до невеличкої галявини й, наче за наказом, завмерли. Перед очами постала дивна картина. Похмурий старезний дуб, притискаючи своїм виглядом й своєрідною красою до землі навколишні дерева й кущі, немов би погрожував некликаним гостям. Уява малювала трагедію людських життів як тих, кого карали, так і тих, хто карав.

Після невимушеної паузи, що тривала пару хвилин, ми відчули певне полегшення (можливо, старий страж, що

пам'ятав не лише махновців, а й запорожців, сприйняв наш козацький дух). Детально оглянувши місцевість і сам дуб, зробили фотознімки й навіть зняли коротенький аматорський фільм (на превеликий жаль, загублений Д.Білим).

Наголошу, що саме дякуючи знанням, почерпнутим від багатьох свідків тих часів, я вже «дивився» на махновців іншими очима, відчувши в цьому народному русі певну правдивість і відчай (більш комплексне розуміння складних перипетій тих трагічних років прийшло пізніше).

До речі, саме в Дібрівському лісі Нестора Івановича Махна й назвали бійці-повстанці «Батьком», що було відлунням давніх козацьких традицій. Щодо самого повстанського руху, то він, по суті, виявився своєрідною відповіддю українського селянства степової зони на складні виклики революційної доби, засвідчивши як героїзм у боротьбі за власне розуміння «справедливості», так і певну політичну незрілість цієї верстви. Цим врешті-решт і скористались більшовики, розгромивши український повстанський рух та поневоливши селянство.

Відзначу, що під час перебування на Дніпропетровщині (у порівнянні з Донеччиною) ще більшим було враження від людської щирості й відвертості. Тут була й дивна зустріч з вчителем історії з села Велико-Михайлівка Олексієм Лапком (зібрав власну колекцію старожитностей від часів неоліту й до Другої світової війни), місцеві бабусі не лише пригощали пиріжками, але завзято виспівували козацьких пісень (навіть заспівали одну махновську про бій під Дібрівським лісом), була й юнацька закоханість у місцеву «махновку» Наталку.

Правим був один з керівників колгоспу на Донеччині (Микола Федосійович), коли казав нам: «Вам,

хлопці, треба дістатися на Дніпропетровщину. У нас люди добрі, а там ще кращі». Саме тому, після збору історичного матеріалу й короткого спортивного тренінгу так приємно було послухати ввечері пісні, що лунали з кількох країв великого села чи вийти над річку й, давши волю уяві та мріям, відчутти духовне піднесення та приємний спокій душі.

Дійсно, похід-експедиція нашого земляцтва не лише сприяв вирішенню конкретних науково-історичних завдань (зібрано фольклорний матеріал козацького спрямування; записано спогади місцевих старожилів; зібрано й передано до етнографічного музею історичного факультету предмети народного побуту кінця XIX ст.), але й вияву дієздатності нашого товариства та особистому духовному зростанню його активістів, які почерпнули наснагу з народної криниці для свого подальшого «козакування».

Особисто для мене цей похід був останньою козацькою акцією перед службою в лавах Радянської армії (всіх студентів закликали на строкову військову службу), в якій упродовж 2-х років (липень 1987 р. – квітень 1989 р.) пройшов тернистий шлях від рядового – до сержанта (віддавав перевагу не кухні, а військовому вишколу). Успішність військової служби (проходив її в бригаді, а потім в полку ППО) багато в чому залежала й від досвіду перебування в козацькому земляцтві та знань з військової історії (під час перебування у школі сержантів на посаді інструктора неодноразово перемагав зі своїм підрозділом, використовуючи козацьку військову тактику, загони умовного противника на чолі з кадровими офіцерами).

Поряд із цим пригадуються й деякі несподіванки армійського життя. Так, за моєї ініціативи наш взвод

вивчив стройові українські кубанські пісні «Ой на горі сніжок трусе» та «Розпрягайте, хлопці, коней» замість «Россія, березкі-тополя» й здивував під час одного з недільних маршів підрозділів полку його керівництво.

Поряд із цим я завжди намагався ознайомити своїх товаришів по службі з козацьким минулим. Все це спричинило зацікавлення моєю особою й головного «особіста» полку (у ранзі майора), який під час розмови в його кабінеті несподівано запитав про причини моєї надмірної цікавості Запорізьким козацтвом. На що я влучно відповів, що цікавлюсь Задунайським козацтвом, бо сам є Задунайським, до того ж історія Задунайської Січі, на відміну від Запорозької, досі повністю не вивчена. Така відповідь спантеличила «особіста» (про Задунайську Січ знали лише фахівці-історики), й він мене більше не чіпав, а я став обачнішим.

Попри те, що йшла доба «горбачовської перебудови», у Збройних Силах СРСР зберігались пріоритети попередніх часів, а тому навіть спроби поширити українську козацьку пісню серед військовослужбовців викликали занепокоєння спецслужб.

Заради історичної справедливості слід віддати належне й тодішнім офіцерам, серед яких вистачало тих, які вирізнялись як офіцерською виправкою й високим професіоналізмом, так і людяністю. З приємністю згадуються й товариші по службі, як з України (їх було найбільше), так і з інших республік колишнього СРСР (Литовської, Російської, Грузинської, Вірменської, Казахської та Киргизької).

Останній рік служби співпав з реабілітаційними процесами, про що вперше було зазначено в головній інформаційній програмі тих часів – «Время». Інформація про реабілітацію «ворогів народу» (Зінов'єва, Бухаріна,

Шляпникова та інших) за фактом відсутності складу злочину справила на мене величезний вплив. Пам'ятаю, як будучи «черговим сержантом», продовжував дивитись програму «Время» після 21.30 (за порядком денним всі бійці в цей час виходили на вечірню стройову «прогулянку» і лише чергові могли додивитись програму) й був шокований згаданою інформацією.

В цей момент мене охопило відчуття остаточної зневіри в усьому, що ми вивчали з новітньої історії в університетські часи. Було соромно згадувати свої виступи на семінарах з історії КПРС, коли разом з іншими щиро повторював «звинувачення» проти тих, кого несправедливо знищила радянська система, й про що лише тепер довідався. Відразу згадалась і народна оцінка Махновщини, Голодомору, колективізації, дореволюційного козацького буття й багато чого іншого, про що довідався напередодні військової служби (це вже позбавило мене частини радянських стереотипів перед військом, але деякі все ще залишались). Тепер радянські стереотипи історії й відповідні цінності зазнали остаточної руйнації. Саме тоді я дав собі зарок – вивчити наново всю новітню історію України й надалі в суперечливих питаннях минулого покладатись на джерела й логіку історичного розвитку, а не на офіційні підручники. Мабуть, саме тоді в мені відродився потяг до історичної науки, притлумлений військовою службою.

Демобілізація (27 квітня 1989 р.) співпала з розгортанням масового опозиційного руху, що охопив і Україну. Пригадується, як у травні 1989 р. разом із Дмитром подались ми на відзначення річниці з перепоховання Тараса Шевченка на Чернечій горі (низка заходів відбувалась у Києві та Каневі як за державним сценарієм, так і за ініціативи української опозиції). Про

незвичну атмосферу тих часів свідчив такий випадок. У Києві ми отаборились у Григорія Григоровича Донця (походив зі слобідських козаків й радо зустрів представників козацького земляцтва), який мешкав поблизу головного корпусу Київського університету. Тільки-но поклали речі, як господар, дивлячись у вікно, весело вигукнув: «Ти диви, знову міліція понаїхала, мабуть, у Шевченка мітингують. Ходімо швиденько, подивимось!» Такий заклик нас спантеличив (думалося, нащо шукати неприємностей з міліцією), але відмовити господареві не могли. За кілька хвилин ми вже були поблизу пам'ятника Т.Г.Шевченку (навпроти Червоного корпусу університету), опинившись у юрбі зацікавлених киян, які весело очікували на початок мітингу, тоді як ми недовіриливо озирались навкруги.

Несподівано зі сторони університету з'явилась невеличка колона людей, одягнутих у вишиванки (це були представники Української Гельсінської Спілки), над головами яких майорів Жовто-Блакитний прапор....

Це була перша в моєму житті зустріч з українським національним прапором, про який нам зі шкільної партії втовкмачували лише страхіття й облуду. Попри це, попередні випадки з похідного та армійського життя дали підстави розпочати переосмислення історичного минулого, а отже, й змінити ставлення до нашої символіки. До речі, цей прапор тоді вперше замайорів і в центрі Києва.

Представники згаданої спілки почали роздавати усім присутнім саморобні невеличкі жовто-блакитні значки (отримали й ми). В цей час неподалік почувся гавкіт собак (досвідченим військовим оком я вже давно примітив кілька невеличких груп цивільних з військовими зачісками та виправкою, відмінною від цивільної інтелігенції, про що повідомив Дмитра), й ми

розгублено присіли на лавках поблизу юрби. Уява почала малювати ймовірну картину розгону та арештів учасників мітингу, що суперечило нашим планам. На диво, все пройшло без ексцесів (собак вигулювали господарі, а спецслужби лише спостерігали), а наступного ранку ми відбули до Канева.

Відзначення річниці перепоховання Кобзаря вразило щирістю й патріотичним піднесенням людей, які за власною ініціативою прибули з усіх усюд на Чернечу гору (не лише з України, але й з Австралії, Америки та багатьох країн Європи). Пригадується, як обабіч дороги з Канівського вокзалу до Чернечої гори майже у кожного подвір'я стояло відерце з криничною водою та рушник (часто поряд у мисках лежали ягоди, оладки та пиріжки), а поруч стояли чи сиділи привітні господарі, вітаючи та пригощаючи «прочан».

Ми йшли разом з невеликим гуртом киян, серед яких були й члени козацького товариства «Київська Просвіта» (отаман цього товариства – Олекса Починок в 1990 р. став Головним Отаманом «Українського Козацтва») та українець з Австралії.

На самій горі й неподалік від неї нуртувало море людю, то там, то там чулись співи козацьких (найчастіше «Ой на горі та женці жнуть» і «Розпрягайте, хлопці, коней») та стрілецьких пісень («Ой у лузі червона калина» та «Повіяв вітер степовий») і обов'язкового «Заповіту» та «Думи мої» Тараса Шевченка. В оточенні слухачів грали старі бандуристи й лірники (серед них і Віктор Мішалов з Австралії), які немовби відновлювали своєю грою втрачені зв'язки між поколіннями українців. Все це наповнювало нас піднесенням і вірою в Україну та Козацтво!

До речі, до вшанування пам'яті Тараса Шевченка тоді активно долучився й Кубанський козачий хор, який

прибув з Краснодару до Києва й своєю творчістю немовби засвідчував, що українська козацька спадщина, оспівана великим Кобзарем, залишається актуальною й у наш час.

За таких обставин попередні міркування про потребу реорганізації «козацького земляцтва» (про це ми листувались з Дмитром Білим ще наприкінці 1988 р.) ставали вкрай доречними. В жовтні 1989 р. після кількох розмов у вузькому колі ми вирішили реформувати залишки земляцтва у більш масову культурно-просвітницьку українську молодіжну організацію козацького спрямування. З цією метою було виготовлено й розвішано відповідні оголошення на кількох факультетах, а також у фойє головного корпусу Донецького державного університету.

Установчі збори нового товариства відбулись 27 жовтня 1989 р. в аудиторії № 37 при кафедрі історії України історичного факультету (місце й час зборів було погоджено з завідувачем кафедри О.І.Прийменком та деканом Бурносковим В.Ф.).

Я прибув на збори рівно о 17 годині й застав на кафедрі Дмитра Білого та Андрія Корнева, які з хвилюванням очікували на початок дійства. По дорозі на кафедру помітив кількох дівчат і хлопців не з нашого факультету (прогулювались неподалік аудиторії), й привітавшись з товаришами, звернувся до новоприбулої молоді. Виявилось, що це студенти філологічного й хімічного факультетів, які відгукнулись на наше оголошення. Запросивши їх до аудиторії, ми, для створення більш дружньої атмосфери, вирішили поставити столи в коло (таку ідею подав Дмитро Білий і надалі в товаристві завжди дотримувались такого принципу).

Упродовж якихось 20-30 хвилин невеличка аудиторія була повністю заповнена студентською молоддю й почалось знайомство, під час якого кожен з присутніх по черзі представлявся громаді (подібна практика для новоприбулих зберігалася й надалі, доповнившись запитаннями щодо особистих зацікавлень та пропозицій стосовно роботи в товаристві, ставши своєрідним «курінним звичаєм»).

На перших зборах окрім згаданих членів козацького земляцтва були присутні студенти різних факультетів (близько 20-25 чоловік): історичного (А.Савенко, Г.Коржов, А.Хочунський); філологічного (Л.Пришляк, І.Галієва, Н.Шпак, Г.Білозор, В.Брик) та багато інших (прізвищ, на жаль, не пригадую). До речі, поповнення складу товариства було дуже активним і надалі, коли пішов розголос про наше молодіжне утворення.

Активну участь у роботі «Куреня», окрім згаданих товаришів й товаришок, взяли: філологи Ірина й Оксана Матвієвські, Ганна Давидова, Юлія Шейкова, Оксана Сушко, Ольга Матвієнко та Маргарита Шаміс; історики Владлен Михненко, Роман Артюх, Сашко Аленовський та Сергій Коцюба; економісти Юрій Білинський і Катерина Токарева; правники Андрій Сенів і Михайло Чабан (до речі, старші брати Михайла – Тарас (медик) і Василь (автомобіліст) так само активно залучились до нашого товариства, сформувавши своєрідний родинний осередок Чабанів); фінансист Борис Бадрак; гірничі інженери Едуард Покров та Олександр Лисенко; хіміки Анатолій Луцюк та Дмитро Перепічка; математик Ірина Біляєва, будівничий Ігор Деркач; *вчительки з І української школи (ДСГШ № 65) Віолетта Дегтярьова та Ольга Сандулеєва.*

В цілому, за часів піднесення товариства в його

роботі у той чи інший спосіб брали участь більше 100 осіб, що представляли, головним чином, студентську й учнівську молодь Донеччини (Донецьк, Макіївка, Харцизьк, Маріуполь). Помітну роль відіграли й представники інших регіонів України (як центральних, так і західних), будучи студентами місцевих вузів. Підтримали роботу товариства й викладачі історичного факультету: Р.Д.Лях, О.І.Задніпровський, В.О. Пірко, І.І.Колодяжний, А.М.Михненко та інші

Виникнення історико-етнографічного товариства «Курінь» стало важливою подією в національно-культурному та козацько-просвітницькому відродженні на Донеччині, ставши виявом відповідних прагнень, що буяли серед небайдужої молоді. До речі, **згадане товариство було першим відповідним утворенням на Донеччині та одним із перших в Україні.**

Стосовно перших зборів хотів би згадати й про прийняття без зауважень основної мети новоствореного товариства – за допомогою дружнього спілкування ознайомитись з українськими народними та козацькими традиціями і звичаями, та проводити відповідну культурно-просвітницьку діяльність серед молоді Донеччини. Громада прийняла й мою пропозицію щодо назви організації – вирішили назвати наш осередок історико-етнографічним товариством «Курінь».

На перших зборах товариства головував Дмитро Білий (на той час був серед нас єдиним викладачем університету й одним із лідерів попереднього козацького земляцтва), ставши відповідно й І головою «Куреня» (спочатку йшлося про почергове головування на зборах товариства, але потім вирішили залишити такі повноваження за Д.Білим, який «отаманував» до осені 1990 р.). До речі, в «Курені» поступово було утворено 3 секції: спортивно-козацьку (очолив я); фольклорно-

етнографічну (керувала нею Ірина Матвієвська) та науково-історичну (головою був Дмитро Білий).

Перше спілкування курінної громади відбувалось у щирий та дружній спосіб, затагнувшись до 20 години (о цій годині припинялась робота бібліотеки й усі студенти мусили залишити приміщення університету). Насамкінець цих зборів згуртована громада за звичаєм козацького земляцтва почала співати козацьких пісень, але цього разу до наших голосів додалися тонкі й барвисті дівочі. Окрім цього дівчата заспівали й невідомих нам жіночих пісень, і разом із хлопцями-галичанами постійно знайомили нас під час подальших зустрічей із піснями (у тому числі й баладами Січових Стрільців), що народились на Заході України.

Вийшовши з університету, весь гурт попрямував у бік студентських гуртожитків (проводжали дівчат і хлопців, що там мешкали). По дорозі ми продовжили спілкуватись і співати українські народні пісні, складені у різних регіонах нашої Батьківщини, немовби засвідчуючи єдність українського духу й у такий спосіб закликаючи до відродження й єднання небайдужу донецьку молодь.

«Курінь» завдяки залученню значної кількості студентської молоді розгорнув широку культурно-просвітницьку роботу, в якій провідне місце займало й козацьке відродження. Поряд із щотижневими зборами, які проходили у дружній (іноді бурлескній) атмосфері, набуваючи вигляду своєрідних вечорниць (завдяки дівчатам з фольклорно-етнографічної секції, де окрім споживання вареників і пиріжків, ми гуртом вивчали нові пісні та народні танці), чи диспутів з актуальних проблем історії та культури України (Українське Козацтво; Революція 1917-1920 рр. в Україні; Головний Отаман Симон Петлюра; Українські Січові Стрільці; українська

пісенна спадщина; українська духовність тощо), відбувались і козацькі спортивно-вишкільні заняття.

Відповідні дії були логічним продовженням досвіду козацького земляцтва й засвідчували, що члени козацької секції «Куреня» намагаються не лише називатись «козаками», але й вивчати козацькі традиції й опановувати певні навички бойового мистецтва та козацького стройового вишколу.

Дякуючи допомозі гірника О.Лисенка, вдалося отримати дозвіл на безкоштовне використання спортивної зали одного з вугільних підприємств, де проводився як козацький вишкіл, так і заняття зі звичайної фізкультури. Пригадується, як громада «курінчан» вперше прийшла до згаданого спортзалу: спочатку всі ніяково переминались, але згодом хлопці почали показувати присутнім дівчатам свою хвацькість (Дмитро у саморобному китайському костюмі хизувався формами УШУ; Ігор Деркач час від часу намагався «поспарингуватися» з Дмитром, покладаючись на важкі удари кінцівками; Юрко Білинський завзято качався; я ж зайнявся козацьким вишколом кількох молодих хлопців-ліцеїстів), що спонукало й дівчат наполегливо вправлятись у гімнастичних вправах (особливе завзяття виявляла Ірина Матвієвська, яка носилася по залу як вітер, встигаючи окрім гімнастики повчитися у Дмитра й Деркача східним «премудростям» та дещо повторити й за моїми учнями). Згадані заняття не лише згуртували активістів «Куреня», але й засвідчили, що у здоровому тілі – дійсно здоровий дух.

Все це стало у пригоді під час здійснення фольклорно-етнографічних експедицій, просвітницько-туристичних та спортивно-козацьких таборів упродовж 1990-1993 р.р. Згадані експедиції проводились, перш за все, до с. Прелесного (під м. Слов'янськ Донецької

області), в якому діє музей народного побуту на чолі з О.І.Шевченком. До речі, контакти з цим музеєм були налагоджені ще в 1988 р. представниками козацького земляцтва. Під час перебування у згаданому селі «курінчани» не лише збирали народний фольклор, допомагали в оновленні та ремонті експозиції, здійснювали реконструкцію народних гулянь під час святкування Івана Купала, але й весело відпочивали та пропагували українські звичаї й здоровий спосіб життя.

Варто зазначити, що експедиції історико-етнографічного товариства «Курінь» до села Прелесного здійснювались в 1990-1991 рр. за підтримки Донецької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії й культури на чолі з Н.Шабельник.

Окремо розповім про фізичний вишкіл наших хлопців під час згаданих експедицій. Пригадується, як кожного ранку (дехто й перед обідом та вечерею) хлопці з козацької секції («Донецького куреня») тренувались, дивуючи селян специфікою спортивних вправ. У ті часи сільська молодь у вільний час здебільшого ганяла футбольного м'яча, а дехто ще й качав м'язи на турніку. Ми ж займались зовсім іншими фізичними вправами.

Вранці одним з перших вилазив з намету Ігор Деркач, який після нетривалої гімнастики починав методично бити ногами по товстелезним стовбурам тополь, чим сприяв швидкому пробудженню решти товариства. За якихось 20 хвилин всі хлопці залучались до своєрідного тренінгу, займаючись самотужки фізичним самовдосконаленням на більшій чи меншій відстані від наметів.

Серед козацької громади пошаною до водного гартування вирізнявся Роман Артюх, який статечно обливався крижаною водою з колодязя (по системі Іванова), викликаючи неповторний жах (спочатку й зойки)

серед дівчат, які боязко тулились до свого намету. Після згаданої щоденної водної процедури дівчата неодноразово поривались повторити «подвиг» козака Романа, але до справи так і не дійшло.

Загальну увагу привертав і «вихід» на тренінг Дмитра Білого, який спеціально вдягався у згаданий раніше «ушуйтський» костюм. Зрозуміло, що в такому «облаченні» він практикував різноманітні комплекси УШУ, супроводжуючи все це відповідними вигуками. Дивитись на це театралізоване дійство сходились і мешканці домів, що стояли неподалік від нашого табору. Треба віддати належне Дмитрові, він зумів викликати повагу не лише у місцевих мешканців, але й у дівчат з фольклорно-етнографічної секції, які прощали йому надмірне споживання харчів (особливо коров'ячого молока, яке випивалось ним у необмежених розмірах завдяки натренованим можливостям шлунку до значного розтягування) за «стоїчеській образ козака-сенсея».

Щодо мене, то я завжди віддавав перевагу заняттям десь на галявині лісу, подалі від сторонніх глядачів, бо любив заглибитись у власну систему фізичного й духовного вдосконалення.

Окрім експедицій, «Курінь» організував у липні 1992 р. власний туристично-просвітницький табір та залучився до міжнародного відпочинково-вишкільного табору Спілки Української Молоді в Карпатах у середині серпня 1992 р.

Згадані заходи завершили період найбільшої активності та своєрідного піднесення історико-етнографічного товариства «Курінь».

Специфіка табору в липні 1992 р. полягала в тому, що ми вперше виїхали у досить дику місцевість, розташувавшись на відстані кількох кілометрів від с. Покрівка (під м.Іловайськ). За таких обставин

приходилось забезпечувати охорону табору як вдень, так і вночі, що надало нашому відпочинку й ознак військово-козацького життя. До речі, такі обставини не лише сприяли більшій увазі фізичному вишколу членів козацької секції, але спонукали й дівчат з фольклорно-етнографічної секції до подібної підготовки.

Можливо, під впливом згаданих обставин, саме тоді нашому товариству прийшла думка зробити аматорський фільм на козацьку тематику в жартівливому контексті. Після короткої підготовки ми розіграли кілька веселих сцен з козацької минушини, що супроводжувались не лише використанням барвистих одностроїв, але й елементами бойового мистецтва. До речі, за режисуру відповідали ми з Дмитром, до того ж він був й головним «оператором» (на жаль, він же й загубив безцінну плівку з нашим «шедевром» наприкінці 90-х рр. XX ст.).

В основі сюжету була жартівливо-фантастична оповідь про зникнення козацької застави (в робочому варіанті йшлося про Січ). Спочатку мало відбутись «заманювання» «чарівницями» (їх грали дівчата з фольклорно-етнографічної секції) зголоднілого козака у пастку завдяки звичайному салу з хлібом. Для нас (через тиждень таборування) це було дійсно актуальним, а тому Дмитро із радістю визвався на роль «заманюваного», розраховуючи на смачний «перекус». Побачивши дійство, інші хлопці теж почали проситись на роль «заманюваного», але поки все узгоджували, з'ясувалось, що Білий миттєво з'їв весь «дорогоцінний реквізит» (спеціально виділений з дефіцитного запасу).

Щодо подальшого розгортання сюжету, то полонений Дмитро завдяки «чаклуванню на вогні» перетворився у «харцизяку», який поодинці мав захопити в полон всю залого «козацької застави». Під час згаданих дій

напрочуд правдиво відіграв роль одного з козаків Юрко Білінський, продемонструвавши гарні м'язи оголеного торсу та важку палицю у вигляді богатирської «булави Котигорошка» (півдня вишукував відповідну деревину у навколишньому лісі), але цього виявилось замало, щоб подолати «харцизяку», який використав прийоми УШУ (завдяки чарам Дмитро й змінив козацьке вбрання на китайський одяг, з яким тоді не розставався). Сцена бою виявилась веселою й динамічною: вимахування дубовою булавою не захистило Юрка від удару «богомолу».

Щоб дотриматись сценарію, але й засвідчити боєздатність козацтва, в кінці мав відбутись «двобій» з отаманом. У передостанньому поєдинку Дмитро (подолав на той момент вже 5 козаків) зустрівся з моїм родичем Владом Михненком, якого я дещо навчив козацьким вмінням. Попри завзяте вимахування кулаками молодого козака, «харцизяка» картинно збив з ніг Михненка й на захист застави вийшов мій персонаж.

У цей момент психологічна напруга сюжетної лінії досягла апогею. На мить здалося, що нарешті козацька сила подолала «вражину» (Дмитро театральні полетів у бур'яни після одного з вдаливих ударів козацького отамана), але тут на допомогу «харцизяці» кинулись усі переможені ним у попередніх двобоях козаки (їх було за сюжетом так само зачаровано «воріженьками») разом із «чарівницями». Останнім захисникам козацької застави прийшлося мерщій накивати п'ятами у дикі лісові хащі.

В останній сцені нашого фільму йшлося про те, як ми з Михненком після поневірянь вертаємось на козацьку заставу, що вже втратила дух Запоріжжя, перетворившись у звичайну козацьку станицю, де вільно співає дівоцтво...

Пощастило нам взяти участь і в міжнародному таборі Спілки Української Молоді, куди нас запросило донецьке керівництво цього об'єднання. Сталося це

завдяки тому, що історико-етнографічне товариство «Курінь» на 1992 р. залишалось найбільшим й найактивнішим молодіжним утворенням на Донеччині, натомість інші молодіжні організації були нечисельними й не могли виставити поважне представництво. Саме тому, ми й були запрошені до згаданого табору, хоча й не належали до СУМу (можливо, донецькі керівники сподівались і на наше подальше залучення до своїх структур після ознайомлення із «сумівським» середовищем).

До табору подались 8 «курінчан» та 2 «сумівця» (у тому числі й місцевий провідник СУМу Сашко), бо для Донеччини виділялась квота у 10 місць. Сама подорож розпочалась з прикрого інциденту: через помилку диспетчера, я і Дмитро Білий запізнилися на поїзд до Києва (було оголошення про запізнення поїзда Маріуполь-Київ на годину, натомість він запізнивсь лише на 30 хвилин), а вся наша громада разом із нашими речами від'їхала. Тож нам дивом пощастило потрапити на поїзд Донецьк-Київ і наздогнати товариство в столиці нашої Батьківщини. Тут ми пробули добу, чекаючи, поки зберуться делегації СУМу з інших областей.

Дякувати Богу та козацьким зв'язкам, нам не прийшлося нудьгувати. Здзвонившись з козаками Київщини, ми швидко подалися до Голосіївського лісу та добре розважились з місцевим козацьким товариством. Верховодив у цьому молодіжно-козацькому гурті Вадим Шевчук (познайомились ми з ним ще влітку 1990 р. – під час утворення «Українського Козацтва»), який і запросив нас на розвагу, щиро вітаючи донецьких гостей. За його ініціативи ми залучились до одного з козацьких свят, яке відбувалось серед лісових хашів у лісничому обійсті. До речі, поки ми діставались разом із місцевим козацьким гуртом до місця свята, дика природа та розповіді Вадима

Шевчука про лісову чортівню добряче налякали наших дівчат, які вперше і востаннє за всю подорож мовчали й міцно тримались одна за одну, лякливо поглядаючи обабіч стежини. Лише згодом, коли ми їм пояснили, що в оповіданнях більше вигадок, ніж правди – вони почали ледь посміхатися. Загалом лісові пригоди виявились веселими й цікавими, допомігши скоротати час.

Перебування в «сумівському» таборі запам'яталось кількома подіями. Так, присутні тут представники української діаспори, вирізняючись відкритістю та доброзичливістю, вимагали від кожного зведеного загону дотримуватись певного ладу (зокрема, під час урочистих зборів крокувати й виконувати стройові прийоми, які пропонувалось повторювати за канадськими й американськими українцями, що мали досвід відповідного армійського вишколу). Хлопці ж з нашого загону побились об заклад, що й самі впораються з маршируванням.

Після кількох невдалих спроб представників Київщини за справу взявся я (мав досвід інструктора стройової підготовки у школі сержантів під час служби в армії). На третій день наш загін під моєю командою хвацько пройшов стройовим кроком, ще й заспівав кубанську козацьку пісню «Ой на горі сніжок трусе». Колишні американські й канадські сержанти були спантеличені й визнали нашу дієздатність, а дівчата (у тому числі й з діаспори) не приховували свого захоплення від нашого козацького маршу.

Окремо хочу відзначити неповторне враження від чистоти та своєрідної прозорості карпатських долин і лісів, які нагадували альпійські краєвиди (добре відомі з телепередачі «Клуб мандрівників»). Остаточного приголомшила мене можливість напиться води зі звичайного струмочка, що змійкою стікав з верхівки

Говерли. Саме так поводитись місцеві «сумівці» та досвідчені учасники табору. За їх прикладом, чистої води скуштував і я. Враження було неповторним як від смаку води, так і від самого факту пиття зі звичайного струмочка (наче потрапив у давні часи, коли наші предки пили живу воду з річок і струмків).

Незабутніми були й відвідування старовинних карпатських замків, всесвітньо відомої Яремчі, гори Маківки, с. Старий Угринів, м. Івано-Франківська тощо. Все це супроводжувалось спілкуванням як з доброзичливими гуцулами (під час однієї з прогулянок господар хутора після знайомства не лише нагодував донецьку делегацію, але й дав «на доріжку» бутиль молока із запашним домашнім хлібом), так і з представниками української діаспори, які відкривали для нас цікаві сторінки з життя українців за кордоном.

Дійсно, за часів існування історико-етнографічного товариства «Курінь» ми пережили своєрідне духовне піднесення, плачучи та реалізуючи свої мрії про українське відродження у колі щирих товаришів. При цьому, кожен з членів товариства за покликом власного серця займався тим чи іншим напрямком українського молодіжного відродження (щодо хлопців, то більшість з них діяла у контексті українського козацького відродження).

Окремо хочу згадати про те, як ми брали участь у створенні «Українського Козацтва». Козацька секція «Куреня», довідавшись про святкування 500-ліття Українського козацтва, вирішила взяти участь у цій акції. Після коротких зборів у похід вирушив загін кількістю 6 чоловік (я, Дмитро Білий, Андрій Корнев, Едуард Покров, Владлен Михненко та Ігор Деркач). Вже на самому святкуванні до нас долучився Владислав Усенко.

Святкування 500-ліття Українського козацтва

відбулось 2-6 серпня 1990 р. за ініціативи тодішніх опозиційних національно-демократичних об'єднань (Народного Руху та Товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка) на території Запорізької та Дніпропетровської областей (м. Запоріжжя, м. Нікополь, с. Капулівка) за участі патріотично налаштованих представників усіх регіонів України та зарубіжжя.

Хочу наголосити, що на відміну від чисельних делегацій (на місце колишньої Чортомлицької Січі поблизу с. Капулівка прибуло кілька сотень тисяч чоловік, серед яких представники козацьких осередків закономірно губилися), наш загін представляв не групу патріотично налаштованих людей, а найстаріше козацьке товариство в Україні (походило від І козацького земляцтва), що намагалось скористатись з цієї знаменної нагоди для піднесення справи козацького відродження та залучення до цього представників інших козацьких осередків (сподівались на їх присутність тут).

Нашими однодумцями були й кияни, які під проводом Олекси Починка гучно «козакували», вирізняючись не лише гарними історичними одностроями, а й величезним казаном (на 50 літрів), з якого частували усіх охочих братчиків (2-метровий Дмитро Купач з високого пагорба кликав наш «Курінь», що зайняв найвищий та найвіддаленіший пагорб, на обід чи вечерю з таким завзяттям, що половина кількості тисячного табору напружено замовкала, а найсміливіші й собі проштовхувались до «гостинних» киян).

Нашому гурту в перший день святкування пощастило зустріти й трьох кубанських козаків зі станиці Староменської (Крикуна, Бирюка та Литвиненка), які за покликом серця приїхали вклонитись землі своїх предків-запорожців. Дружнє спілкування затяглося до глибокої ночі за спільним столом під київський борщ, донецьке

сало та кубанську наливку й виявилось не лише у бесідах, а й співанні козацьких пісень та мріях про єднання усіх гілок Українського козацтва.

Залишу поза увагою загальний огляд Свята, яке відбулось під патронатом Народного Руху України та Товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка й відіграло помітну роль в українському національному піднесенні, згадавши лише про один маловідомий, проте важливий епізод – Першу Козацьку Раду старшини. З пропозицією провести окрему Раду Старшин звернувся до всіх учасників святкування Отаман львівського козацького товариства Василь Корчмар.

Потреба гуртування присутніх представників козацьких утворень обговорювалась з багатьма козаками на місці таборування козацької секції «Куреня». Сама ж пропозиція В.Корчмаря засвідчила про відповідні міркування й серед інших козацьких осередків. До речі, оголошення про Козацьку Раду відбулося наприкінці загального мітингу, участь у якому взяли тодішній Голова Верховної Ради УРСР Л.Кравчук та його заступник І.Плющ (цікавим було те, що обидва одягли тоді жовто-блакитні китиці).

Перша Козацька Старшинська Рада відбулась при могилі Івана Сірка 4 серпня 1990 р. Пізно ввечері ми підійшли до заповітного кургану й побачили невеликий гурт чоловіків (серед них частина була одягнута у козацькі строї), які статечно балакали між собою. Після привітання та знайомлення виявилось, що це й були старшини наявних козацьких осередків. Загалом у Першій Раді козацької старшини взяло участь коло 40 старшин (по 2 від осередку) й після короткого обговорення коло одноголосно вирішило скликати в Києві 15 вересня 1990 р. Всеукраїнську Раду представників козацьких організацій з метою об'єднання й утворення

«Українського Козацтва».

Особливо хвилюючим став момент присяги на вірність духу Івана Сірка й усього козацького лицарства. Кожен з присутніх старшин почергово підходив до Василя Корчмаря, який стояв біля погруддя славного Кошового, й, уклонившись могилі, виголошував коротку присягу і цілував стару козацьку шаблю (її привіз львів'янин з музею).

Пам'ятаю, як, очікуючи своєї черги, відчув хвилювання й спочатку вирішив повторити слова присяги когось із попередніх отаманів (щоб не помилитись). Вже підходячи до погруддя Івана Сірка відчув, як внутрішнє піднесення поєдналося зі спокоєм, яким надихало місячне саяво й мерехтіння зірок. Подумалося, що ці вічні символи величі Всесвіту колись світили козацьким пращурам, будучи їх опікунами, (недарма ж існує приказка «Місяць – то козацьке сонечко»), а зараз освячують і нас. У піднесеному спокої я й склав присягу на вірність Україні, Козацтву й Предкам перед їх пам'яттю та присутнім козацьким товариством.

Окремо вважаю за доречне сказати кілька слів про участь «Донецького Куреня» (таку назву отримала козацька секція «Куреня» з часу укладання І реєстру «Українського Козацтва» 15 вересня 1990 р.) разом з іншими осередками «Українського Козацтва» у святкуванні 200-ліття переселення Чорноморців (таку назву отримали колишні запорожці під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр.) на Кубань, яке відбулось у серпні 1992 р. в Краснодарському краї. Головні урочистості проходили в м. Тамань, де висадились перші козаки (тут досі стоїть пам'ятник запорозькому козаку-переселенцю).

Після знищення за наказом імператриці Катерини II Запорізької Січі 4-5 червня 1775 р., значна частина запорожців подалась за Дунай, де згодом було закладено

Задунайську Січ. Щодо тих запорожців, які залишились, то з початком чергової російсько-турецької війни 1787-1791 рр. царат був змушений закликати їх на службу через брак досвідчених воїнів у Причорномор'ї. Новостворене козацьке формування було назване Чорноморським козацьким військом. З огляду на відсутність вільних земель на теренах колишнього Запоріжжя (після зруйнування Січі козацькі землі позахоплювала російська аристократія), відбулось переселення Чорноморців на незаселені землі над р. Кубань (ці землі відійшли до Російської імперії від Туреччини за підсумком перемоги в російсько-турецькій війні 1768-1774 рр. й були не лише пустою, але й прикордонням) впродовж 1792-1794 рр. За таких обставин й опинились українські козаки на Кубані. Цю подію й збирались відзначати кубанські козаки – нащадки Чорноморського козацького війська.

Зрозумілим було й бажання членів сучасного «Українського Козацтва» відзначити 200-ліття переселення українських козаків на Кубань, підтримавши своїх братів та засвідчивши український зміст одного з найбільших козацьких формувань дореволюційної Росії – Кубанського козацького війська. Серед ініціаторів вшанування згаданої події були й родові кубанські козаки, що перебували у складі «Українського Козацтва». З цією метою було заплановано здійснити кінний похід на Кубань та кілька додаткових акцій.

Основний загін українських козаків (у тому числі й представники нашого товариства) здійснив кінний перехід «Україна-Дон-Кубань», про який дійшли окремі згадки та описи. Я ж коротко згадаю про один епізод з моїх і Дмитрових піших мандрів по Кубані за тих часів.

Прибувши завчасно до Краснодарського краю, ми їздили й ходили по родичах та знайомих, що мешкали у кількох старовинних кубанських станицях, збираючи

історичні свідчення та інформуючи місцевих козаків про український козацький рух.

Після тривалої подорожі по станицях вирушили й до Краснодару, звідки планували дістатись на Тамань для участі в урочистостях.

На залізничному вокзалі столиці козацького краю ми ледве знайшли зайві квитки, з великим трудом продерлись через натовп у козацькому вбранні до свого загального вагону. Передбачивши товчію, я зайняв 3 полицю (у звичайних вагонах сюди клали матраци й подушки) й швидко заснув, заморившись від попередніх мандрювань. Дмитро наслідував мій приклад й зайняв полицю навпроти. Вірність такої диспозиції виявилась пізніше.

Десь під ранок я прокинувся, щоб випити води й, протерши очі, буквально «отетерів». Вагон був вщерть заповнений козаками, більшість з яких мала погони молодших офіцерів. Не лише на нижніх, але й 2-х полицях примостилося по кілька чоловік; всі проходи теж були зайняті, де стояли чи сиділи, димлячи цигарками, козаки (на 54 посадочних місця втиснулося біля 300 чоловік). Склалось враження, що примхлива доля якимось дивом закинула мене до одного з козацьких ешелонів часів Громадянської війни, що під ударами Червоної армії вивозив залишки якоїсь козацької частини з Дону до Тамані чи Новоросійська.

Прийшовши до тями, я проштовхався до тамбуру й зліз на насип, де вже тихцем балакало з десяток донців. Виявилось, що 2 «загальних» вагони (наш і сусідній) стоять посеред кубанського степу й чекають на попутний паротяг (цей відтинок колії не був електрифікований), який чомусь запізнювався вже на 3 години (це пояснював розгублений провідник роздратованому донському козаку в погонах осавула,

який крутив у руці нагайку, наче збираючись з її допомогою змусити залізничників нарешті подати паротяг).

Відійшовши від попутчиків, я озирнувся навкруги й замилувався краєвидом. Обабіч залізничної колії, на скільки сягав зір, розляглися лани, які зі сходу почали виринати з передсвітанкової імли, осяяні першими неспіливими проміннями сонця. Небесне світило впевнено почало фарбувати небо у життєдайні рожеві кольори, наче надихаючи на звияжні вчинки. На серці стало легко й приємно, бо відчувалось наближення нового дня, який ніс нові враження від омріяного святкування, до якого були причетні не лише наші предки, але й ми – їх нащадки.

За півгодини прибув паротяг, і ми врешті-решт доїхали до Тамані, де, скупавшись у Чорному морі й переодягнувшись у запорозькі строї, впевнено рушили до кількатисячного козацького табору.

Під час попереднього тривалого мандрування ми відвідали різні станиці й міста колишнього козацького краю, скрізь зустрічаючи з одного боку щирість і гостинність нащадків українських кубанських козаків (яким не були байдужі традиції предків), а з іншого – розмитість української національної свідомості (її підміняли наносні стереотипи радянської доби чи тогочасні новотвори щодо кубанського діалекту російської мови та окремого етносу). Все це повторилося й у козацькому таборі, де ми переходили від одного станичного гурту до іншого, спілкуючись з прибулими.

Окремо наголошу, що не лише наш запорозький вигляд (широкі шаровари; вишиванки; пояси; високі шапки; у мене й ще чумарка з нашивками осавула за взірцем Наддніпрянської армії УНР), але й старосвітська бандура Дмитра викликали щире зацікавлення кубанців,

які просили заспівати якоїсь думи чи просто заграти.

Пригадується старий козак зі станиці Дінської, який після Дмитрового співу заплакав і сказав своїм молодшим одностаничникам: «Таких пісень співав і мій дід, а нас заставили їх забути, а разом із ними наші сини й онуки вже й козацьку мову позабували». А один з кубанських козаків-«придністровців» (брав участь у боях під Дубоссарами), що мав на вигляд років під 50, хильнувши «гранчак» станичної самогонки, зі сльозами оповів нам про те, як його у початкових класах вчителька біла лінійкою по губах за українську вимову.

Часто у відповідь на наші співи козацьких дум станичники заспівували й самі, при цьому кажучи, що співатимуть кубанською говіркою своїх пісень. Яким же було їх здивування, коли я чи Дмитро підспівували їм, доводячи, що вони співають наддніпрянських пісень. Коли ж доходило до політики, то більшість сприймала Незалежність України, як відділення від Кубані, а не від Росії (така, вочевидь, пропаганда велась у тих краях).

Склалась парадоксальна ситуація, більшість кубанських хліборобів старшого віку була україномовною, люди середнього віку балакали суржилом, а молодь спілкувалась російською мовою із залученням українських слів (при цьому вповні розуміючи українську мову, чи як тут кажуть – «кубанську говірку»). Поряд із цим було усвідомлення свого запорозького українського коріння й при цьому неготовність ототожнити себе з українством, як українських козаків. Лише невелика частка козаків середнього й молодшого віку погоджувалася з тим, що вони по суті є українцями (серед старожилів така думка домінувала).

Зазначена тенденція була закономірним наслідком тривалої русифікації Кубані, особливо після

Голодомору 1932-1933 рр. (супроводжувався й ліквідацією наслідків українського відродження революційної доби та 20-х рр.). Наприкінці ХХ ст. ця політика набула завершеного характеру внаслідок всеохоплюючого впливу ЗМІ та відповідної позиції російської влади. За таких обставин молодше покоління нащадків кубанців є, переважною мірою, зросійщеним.

Яскравий відбиток у пам'яті залишила зустріч з козацьким товариством Полтавської станиці. Відразу підкреслю, що попри офіційну назву «Красноармійська» (так було її названо в 30-ті рр. після виселення більшості нескорених козаків до Сибіру), козаки скрізь писали «Полтавська». Зустрівшись із нами посеред Таманського козацького табору, їх осавул відразу запросив на ночівлю до свого товариства, зазначивши, що їх легко буде знайти. Вже під вечір, втопившись від спілкування (Дмитро й від наливки, яку йому доводилось ковтати за двох), ми згадали про запрошення полтавчан й напрочуд швидко знайшли їх станичний табір.

Він вирізнявся від усіх великим розміром, ладом і хазяйновитістю, про що свідчили не лише переносний паркан, вежа зі шлагбаумом і вартовим козаком, армійські намети, умивальники та похідна кухня. Особливим шиком станичників був «сортір», біля якого також стояв вартовий козак. Така пересторога не була зайвою, бо на кілька тисяч козаків не було жодного громадського туалету й більшість товариства за давнім звичаєм бігала «до вітру» за вали колишньої Таманської фортеці.

У «полтавчан» мене приємно вразило й те, що більшість козаків між собою «балакала», а отаман поза строем носив вишиванку. Спілкування та співи тяглись до півночі, коли отаман віддав наказ відпочивати. Вранці після зарядки та приємного душу ми разом відснідали, а

козаки ще й трохи зайнялись стройовими вправами, готуючись до параду.

Вже після параду, під час загального святкування, ми нарешті з'єднались з українським козацьким загonom і з задоволенням ділились враженнями про шляхи, що привели всіх до Тамані. Поряд із цим, хлопці радо відпочивали від кінної їзди (добряче понатирали сідниці), прогулюючись пішки, натомість я більше їздив по Тамані верхи (щоб ноги відпочили від ходіння).

Цей похід був, мабуть, найяскравішим виявом відродження українських козацьких родових традицій, бо сприяв згуртуванню його учасників та зануренню у похідне козацьке життя (Головним Отаманом Українського Козацтва, який організував і очолив похід механізованої й кінної колони, був кубанський козак Євген Петренко (історик); Похідним Отаманом кінного загону був кубанський козак Олексій Невільниченко (тренер з кінної їзди)). Поряд із цим, наші зустрічі з місцевими козаками сприяли пробудженню національної пам'яті серед частини українських кубанських козаків.

В подальші часи багато було різних подій, але згадані перші кроки козацького відродження залишаються найяскравішими й найщирішими. Особливо разючою є його відмінність від сучасного псевдо-козацького руху, який призводить до дискредитації самої козацької спадщини в Україні, а це, на мою думку, вже є злочином.

Хочеться згадати й про двох кубанських козаків, з якими мене звела доля під час тривалого козакування. Одним із них був Іван Колій – засновник і перший станичний отаман «Старомінського Козачого Братства» та засновник «Українського Козацтва».

Він був щирим поборником української

кубанської козацької спадщини. Збори відповідних спогадів і старовини розпочав ще наприкінці 70-х рр. ХХ ст., а на початку 1990 р. заснував козацький осередок у своїй рідній станиці, ставши згодом і засновником «Українського Козацтва» (саме проукраїнська позиція отамана та його однодумців призвела до створення під протекцією владних структур паралельного станичного осередку («слухняного»), який увійшов до відповідних російських козацьких структур).

Під час коротких зустрічей завжди дивувався його доброзичливій вдачі та прискіпливому намаганням дотримуватись найменших дрібниць у козацькій уніформі (взяти хоча б розмір «вусиків» на черкесці). Займався він і колекціонуванням козацької зброї передреволюційної доби (як холодної, так і вогнепальної). Під час одного з візитів влітку 2003 р. я жартома пожалівся, що не можу добре потренуватись без макету шашки. Хвилин за 10 Іван виніс з хати 2 бойові шашки взірця 1904 р. (оглянувши тренування та мій посібник, він вирішив і собі заснувати в станиці подібний клуб з козацького бойового мистецтва). Іван міг годинами оповідати й про вишкіл молодих козаків, звичаї станичної громади, або про козацький повстанський рух на Півночі Кубані. Одним словом – він жив козацтвом. На превеликий жаль, в серпні 2004 р. Іван Колій разом із старшим братом трагічно померли від лептоспірозу.

Кілька слів скажу й про Федора Скубака зі станиці Конилівської, з яким пощастило познайомитись завдяки Івану Колію. Подорожуючи по Кубані, я завжди приділяв увагу бойовій спадщині козаків (відродження козацького бойового мистецтва вважаю одним із першорядних завдань сьогодення), а тому шукав старих козаків, які мали відповідний досвід.

Пригадую, як під час однієї з зустрічей ми з старим рубакою після спілкування на предмет володіння шашкою («обмінялись» кількома бойовими прийомами та іншими козацькими «премудростями») продовжили дружню розмову за чаркою домашнього кубанського вина (мені прийшлося вперше в житті випити цього напою, бо господар пригрозив: «якщо не вип'єш мого вина, то я більше нічого не покажу й не розкажу!»). За столом окрім мене, Івана й діда Федора було ще троє козаків з нашого товариства (мій батько Василь Задунайський, Роман Артюх і Олександр Батечко). Під час розмови О.Батечко жартома сказав господареві: «Шашкою, діду, добре махаєте, але одними руками вже навряд чи подужаєте когось з молодих». У відповідь старий козак, посміхнувшись, несподівано підскочив до жартівника, міцно схопивши його обома руками за грудки, і підсік ноги (утримавши над землею). Такої вправності й швидкості ніхто з нас не очікував від майже 90-літнього козака, який, продовжуючи посміхатись, пояснив нам, що й досі робить вранішню зарядку («як був молодший, то й більше займався, а тепер тільки трохи»).

Федір Ананійович Скубак був сином козака-інструктора з бойового вишколу, який багато чому його навчив. Він дивом пережив Голодомор 1932-1933 рр. (був як в Україні, так і на Кубані) і пройшов 2 війни (отримав 2 важких і кілька легких поранень) у складі донських і кубанських козацьких формувань (зокрема у 4 Гвардійському Кубанському козацькому кавалерійському корпусі). До кінця свого життя Ф.А.Скубак залишився відданим традиціям своїх предків, ставши для мене прикладом українського кубанського козака – майстра козацького бойового мистецтва.

Вважаю, що саме такі козаки, як Іван Колій та

Федір Скубак своїм життям довели вагомість спадщини українських кубанських козаків, яка має стати підмурівком відродження відповідних традицій для учасників сучасного українського козацького руху.

На жаль, старі козаки, що зберігали заповітну спадщину предків, з плином часу уходять від нас, а разом із ними втрачаються безцінні надбання предків. Поряд із цим, без живих свідків козацької минувшини важко молодому поколінню усвідомити сутність українських козацьких традицій, чим користуються відверті й приховані противники козацького відродження.

Насамкінець згадаю й про безпосереднє відродження козацького бойового мистецтва серед учнівської молоді. Вперше елементи козацького шабельного бою я почав опановувати десь років у 10. Певну увагу цій справі приділяв і за часів «козацького земляцтва» та історико-етнографічного товариства «Курінь», навчаючи відповідним умінням зацікавлених товаришів. Комплексне ж відродження та поширення цієї спадщини відбулося вже у середині 90-х рр. ХХ ст. й виявилось у широкомасштабній роботі не лише серед членів «Донецького куреня», але й серед юнацтва та молоді Донеччини.

Після тривалої підготовки 19 лютого 1997 р. було зареєстровано Донецьке обласне спортивно-просвітницьке товариство українських бойових мистецтв «Козацька Вежа», що зосередилось на відродженні та поширенні основ історичного козацького бойового мистецтва. Основою цього мистецтва стало володіння шаблею-шашкою та списом-багнетом, згідно дореволюційних взірців бойової підготовки українських кубанських козаків. Відповідні знання було почерпнуто

як від живих козаків, так і завдяки науково-дослідницькій роботі в архівах козацьких військ Кубані та Дону. Результатом відродження та трансформації згаданого мистецтва у спортивно-козацьке єдиноборство стало видання багатьох наукових та спортивно-методичних досліджень (у тому числі й спільно з митцями козацького бою Війська Донського) та презентація відповідних умінь на всеукраїнських і зарубіжних (в Росії й Польщі) фестивалях та турнірах. З 2003 р. зусиллями Донецького обласного товариства Українського козацтва «Азовське козацьке військо» (створене в 1996 р. за ініціативи «Донецького куреня») та «Козацької Вежі» проведено 7 Турнірів з історичного козацького бойового мистецтва в межах «Свят Козацької Звитяги».

Вперше викладанням основ козацького бойового мистецтва на постійній основі (у вигляді клубних секцій, а не спорадично) я почав займатись у 1996 р., залучивши окрім козаків, ще й хлопців з першої української школи (зараз школа № 65) та школи № 72. Згодом почали займатись і студенти з Донецького університету, учні школи № 12 тощо. Відповідний вишкіл складався не лише з опанування технічних прийомів, але й передбачав ознайомлення з родовими козацькими звичаями, пісенною спадщиною та історією українського козацького руху. Окреме місце займали літні спортивно-козацькі табори (відбувались упродовж 1993 –2005 рр.) та різноманітні козацькі фестивалі й турніри. Багато цікавих і повчальних епізодів трапилось під час цих заходів, а тому наведу лише кілька.

Так, під час першого козацького табору 1993 р., що проходив під м. Ясинувата на базі місцевої частини Національної Гвардії України, прапорщик Гуменной (походив з донських козаків) у дружній розмові сказав

наступне: «Хороші ви хлопці! Но скоро будуть ваші Гетьмани і Отамани їздить на «Мерседесах» й гроші добрі получать от тих, хто править Україною...». Прозорливість цього чоловіка вразила мене через 5 років, коли багато псевдо-козацьких діячів почали їздити на іномарках й обслуговувати регіональну еліту та можновладців по всій Україні.

Серед моїх вихованців було багато щирих і завзятих хлопців, які намагались походити на козаків минулих часів. Так, під час козацько-спортивного табору в липні 1999 р., що відбувався під с. Покрівка, трапився страшний буревій зі зливою. Цей природній катаклізм тривав недовго, але й стався несподівано (почався десь о 19 годині й завершився за півтори години). Саме в той час юнак Артем Голубцов (черговий по табору) їздив велосипедом за молоком на ферму, яка знаходилась за 5 км, й по дорозі потрапив під цей буревій і зливу. Не дивлячись не труднощі (через багнюку, в яку перетворились стежини на крутих пагорбах, мусив тягнути не лише 12 літрів молока, але й велосипед) хлопець з останніх сил вчасно прибув до табору, щоб не зірвати козацької вечері (пили парне молоко з хлібом й медом).

Пригадуються й наші виступи на Турнірах з козацького бойового мистецтва, які проводились Донською федерацією казбою «Пірнач» в 2002-2003 рр. Так, під час Турніру імені Отамана Бакланова в Ростові-на-Дону (березень 2002 р.) юнацька група «Козацької Вежі» на прохання донських козаків продемонструвала техніку шабельного бою за допомогою амуніції господарів (її використовували молоді донські козаки для подібних виступів). Виступ було сприйнято донською козацькою громадою «на ура!». Але найцікавіше відбулось після виступу, коли старшина «Пірнача»

побачила добряче вищерблені шаблукки. Тоді їх Отаман В.О.Єршов сказав: «ну ваши хлопци далі, рубались на полную, а не гаділі как другіє».

Дотримувались ми давніх звичаїв і надалі. Свідченням чого став наш переможний виступ на Фестивалі й Турнірі на честь 200-ліття Отамана Платова, що відбувся 23 серпня 2003 р. в Новочеркаську. Тоді ми з Павлом Кукановим (родовий донський козак, який став одним з активістів відродження українського козацького бойового мистецтва на Донеччині) представили основи шабельного й списового бою, здобувши визнання донських зберігачів цього виду козацької спадщини (до речі, Павло тоді здобув одну з нагород Донської федерації козацького бойового мистецтва «Пірнач»).

Федерація козацького бойового мистецтва «Пірнач» була створена за ініціативи В.О.Єрашова та при підтримці шанувальників козацької спадщини на Дону. Згодом ця федерація стала міжрегіональною, поширившись на сусідні козацькі регіони Північного Кавказу й Поволжя.

Головну увагу в «казбої» приділено системі бою голіруч, проте, й техніка володіння шашкою та нагайкою включена в систему оволодіння козацьким бойовим мистецтвом.

Під час спортивно-святкових заходів у Новочеркаську трапилась і цікава пригода. На згадані святкування ми прибули разом із моїм батьком Василем та Дмитром Білим, який взявся на власному акордеоні награти українські козацькі мелодії під час нашого з Павлом виступу.

На святі Дмитро зустрівся зі старими друзями (початку 90-х рр. XX ст.) й врешті-решт «загубився» у морі станичних козацьких гуртів. Вправне награвання й спів козацьких пісень як українських, так і донських

додатково посприяли його «зникненню», бо багато козаків не лише слухали, але й частували авторитетного козака Дмитра. Зрозуміло, що Дмитро «проґавив» наш виступ, але й без музичного супроводу ми досягли успіху, навіть вийшло більш суворо й правдиво. Мій батько у свої 64 роки під час дружніх поєдинків показав донцям, що у нащадків запорожців і кубанців «ще є порох у порохівницях».

Дмитрові ж мандри спричинили моє цікаве знайомство з козацькою громадою зі станиці Гніловської. Після спілкування з нашим товаришем вони вирішили познайомитись з усією українською делегацією. Під час цієї зустрічі один із станичної старшини від імені всього товариства подякував нам за збереження козацької спадщини й зробив подарунок. Пригадуються його слова до мене: «Батька, ми все благодарім вас за сохраненіє родових казацкіх традицій. А шоб ви зналі, шо наши діди і прадіди прішлі сюда с Запорожья, то пріміть подарок». Після цих слів наперед строю вийшов юнак у донській уніформі й прочитав майже чистою українською мовою вірш про свій козацький край.

Це було дивним і несподіваним для нас, бо ж у Ростовській області не існувало українських шкіл (подумалось, що, може, цей хлопчина є одним із переселенців й продекламував вірш якогось невідомого українського поета). Здивування наше стало ще більшим, коли юнак пояснив, що української мови (називав її «козацькою») його навчив прадід, який був родовим донським козаком і пам'ятав розповіді ще свого діда про їх запорозьке коріння. Слова молодого козака підтвердили й старі козаки, кажучи, що й їх батьки «балакали». Дійсно, ця зустріч та згаданий вірш стали справжнім подарунком для мене й моїх товаришів.

Згадана зустріч засвідчила збереження згадок про переселення українських козаків на терени Нижнього Дону як у XVI ст., так і у подальші часи. Згідно досліджень українських та російських науковців, у цьому регіоні в XIX ст. українське (як козацьке, так і не козацьке) населення подекуди навіть домінувало (зокрема в Міуській та Таганрозькій округах).

Завершуючи свої спогади, хочу зазначити, що з огляду на специфіку пропонованого видання залишилось поза увагою багато яскравих сторінок молодіжного козацько-просвітницького відродження на Донеччині, але й наведені приклади засвідчують щирість і відданість учасників згаданого руху певним морально-етичним цінностям та основам козацької спадщини. На моє переконання, такі пріоритети є головними критеріями у визначенні правдивості як козацького, так і українського відродження в наші складні часи.

Матвієвська О.

Фольклорна секція осередку «Курінь»

Спогади юності завжди овіяні романтикою, завзяттям і бурхливістю подій. 90-ті роки до того ж відзначалися розквітом національного відродження. Саме в цей час з ініціативи 3-ох істориків, які вже займалися козацьким відродженням кілька років (Задунайського Вадима, Білого Дмитра, Корнєва Андрія), було створено молодіжне історико-етнографічне товариство «Курінь». Особисто для мене це став осередок одностудії, де я в зрушифікованому Донбасі отримала можливість спілкуватися рідною мовою, дізнаватися про народні традиції та правдиву історію українського народу. Бо навіть назва у мене спершу асоціювалася зі спорудою із рослинного матеріалу, а не одиницею козацького війська...

Вперше я зустрілася з «курінчанами» у своєму рідному віддаленому від центру Донецька Петровському районі під час театралізованих вечорниць. Їм не вистачало дійових осіб, і моя сестра Ірина Матвієвська (вже досвідчений старожил товариства) попросила допомогти. Це була знакова подія, бо саме тоді я «впала в око» моєму майбутньому чоловікові – Задунайському Вадимові, який на той час сторонився дівчат, як чорт ладану. А тут навіть сів поруч і став пригощати варениками... З того часу я щосереді (день засідання товариства) стала відвідувати ці зібрання...

Пригадую, як ми готувалися до телевізійних зйомок «Вертепу». Для Донецька це взагалі було щось неймовірне, бо традиція ця збереглася лише на Західній Україні. Маски робили з пап'є-маше, костюми шили власноруч, а найвеселіше було репетирувати спільний спів колядок, бо, відверто кажучи, музичною грамотою володіло близько 10% учасників. Дівчата, які щось у цьому тямали (Оля Матвієнко й Леся) розбили нас на голоси, як правило, це був розподіл на перший та другий, а Юрко Білинський наполягав, що у нього рідкісний п'ятий голос. З того часу позаочі ми так його й називали «п'ятий голос»...

Так от, сценарій підготували, зробили запис на телестудії, але душа прагнула піти в народ, що ми й зробили. Спершу відвідали своїх духовних спонсорів – краєзнавчий музей, де показали свою виставу і працівникам, і численним відвідувачам. А потім, за традицією, співаючи колядки і щедрівки, пішли вулицями міста. По дорозі зустріли літнього чоловіка. Він попросив заспівати одну колядку, що чув у дитинстві на своїй батьківщині – Тернопільщині. Чоловік так розчулився, що аж розплакався. І ми зрозуміли – наша справа не даремна, вона пробуджує в серцях людей спогади про їхнє українське коріння.

Так ми дійшли до площі Леніна, де завжди стоїть велика новорічна ялинка. І тут вирішили показати повну вертепну виставу. Спочатку люди дивувалися нашій появі, а згодом зацікавились, просили, щоб ми співали ще й ще. То була вдала конкуренція звичним Діду Морозу й Снігуроньці, які втратили своїх глядачів. На подаровані гроші зробили пам'ятні фото, що навівають спогади про молодечий ентузіазм.

У ті бурхливі 90-ті ми всі горіли українською ідеєю, тому не дивно, що Ед Покров, надумавши одружитись, запропонував облаштувати все у дусі українських традицій. Етнографічне весілля відбулося в селі Прелесному Слов'янського району Донецької області. Все відповідало давнім звичаям цього обрядодійства: і «дівич-вечір», і «розплітання коси», і викуп нареченої, і п'ять пар дружок та бояр, і урочиста хода навколо всього села. Мешканці Прелесного були так здивовані, що наречені нами одягнені в українські строї: вишиванки, плаhti, вінки зі стрічками, деякі хлопці в шароварах; що молоді парубки й дівчата згадали давні забуті традиції. І потім не один день приходили селяни до наших наметів, розмовляли, розпитували, задумувались.

Виявилось, що не лише їхній односелець Олександр Іванович Шевченко дивак, бо створив музей архітектури під відкритим небом, а є ще уніками з самого Донецька! Розмовляють українською мовою та відроджують забуті традиції!!! Це був маленький відступ, але повернемося до весілля. Не залишились наші молодята й без подарунків. Особливо запам'ятався символ бога шлюбу Лада – білий півень. Ох і дав він нам прикурити! Везли його до місця святкування аж із віддаленого Петровського району Донецька й автобусами, й тролейбусом, і навіть електричкою. Виявилась ця птаха вельми волелюбною й завзятою (щоб

не втік і не зачманів у сумці, ми обв'язали одну лапу мотузкою типу повідка, як у домашнього песика), а ще в нього була цікава регулярність: о 3-ій годині ночі він так голосно починав кукурікати з інтервалом у 5 хвилин, спинити його не було сил. Тож після весільного гуляння нам довго не довелося спати. Хлопці (особливо Роман Артюх) поривався його зарізати, але Ірця Матвієвська (ініціаторка подарунка) захистила цей невгамовний білий живий будильник. Сміху вистачало!!!

А прелесчани настільки нас полюбили, що, приходячи, пригощали дарунками садів і городів, а деякі навіть запрошували в гості, до пуза напуваючи компотом (горілку ж ми не пили). А все тому, що ми не тільки розмовляли, а ще й деякі з нас грали: хто на сопілці, хто на скрипці. На «біс» виконувався полонез Огінського. Хто й не знав, той запам'ятав надовго (10 днів від світанку до смеркання Одарка нас «радувала» живою музикою). І нині з теплою усмішкою згадуються десь почуті знайомі звуки.

Після завершення навчання в ліцеї й успішного вступу до ДонНУ невеличка група ліцеїстів-куреньян (Оксана Матвієвська, Анна Давидова, Маргарита Шаміс, Юля Шейкова та Андрій Сенів) і курінних старожилів-аспірантів (Вадим Задунайський і Дмитро Білий) на запрошення СУМу (Спілка української молоді) зібралися поїхати до молодіжного карпатського табору. Оскільки жила я далеченько від залізничного вокзалу (1,5 год. їзди), то щоб не запізнитись, ми з сестрою Ірцею (вона перед роботою мала передати мене під відповідальність співголів-отаманів «Куренья») виїхали завчасно. Після довгого очікування двері нарешті відчинив заспаний Задунайський зі словами: «А чого ви так рано?» – «Так потяг через годину!!!» – «Та ви що! Я зараз зарядочку зроблю, поснідаємо з Дмитром,

зберемо речі, а тоді вже на вокзал». – «А де ж Дмитро?» – «Порядні люди ще сплять»...

Господар провів нас до кімнати, де значне місце займав величезний «розпірханий» рюкзак. – «Ого! Ви як на північний полюс збираєтесь!» – «То не мій, а Дмитра» – «Зрозуміло, о, а це що таке?» – цікаві дівчачі очі помітили неподалік маленькі в'єтнамки (десь 35 розмір) – «То теж не моє. Це колись Дмитро надібав у спортивному магазині, його розміру не було, але він вирішив купити про всяк випадок». Вадим пішов ставити чайник, а ми швиденько уклали «взуття» у рюкзак... Вже після повернення з подорожі хитренько поцікавились у Дмитра: «Як масаж п'яточок, чи не тисли у колінках в'єтнамки?» Білий тільки розвів руками й спромігся сказати: «Ну, дівчата!!!» (А в'єтнамки, можливо, й знадобились, бо розмір ноги майбутньої дружини виявився аналогічним.)

Отже, Іруся поїхала на роботу, а я через кожні 15 хвилин нагадувала про можливість запізнення. Спокійні, як слони, хлопці неквапливо снідали, пояснивши мені, що до вокзалу йти лише 3 хвилини, тому 5 хвилин вистачить з головою. Моїй паніці не було меж! Нарешті ми вирушили на поїзд: швидкою ходою, подібною на біг з доланням перешкод з наплічниками та сумками. Влетівши до центрального входу вокзалу, ми зустрілись зі стурбованими панічними обличчями інших учасників відпочинку і супроводжуючими їх батьками. І тут оголошують, що потяг на Київ запізнюється на годину. «Ось бачиш, даремно ми так рано прийшли», – спокійно підсумував Вадим Задунайський. Тут Дмитро згадав, що вчора забув свій записник з адресами друзів на центральному поштамті, залишили вони свої речі нам та й подалися. Через півгодини оголосили посадку на запізнілий поїзд. Що робити? Мобільних телефонів

тоді не було. Забрали ми їх речі, сіли, їдемо, попередили провідників, описали хлопців, так і доїхали самі. Вивантажились на перон, шоста ранку, а нас мають зустріти о восьмій. У кожного свої сумки (з речами і харчами), лише дві руки, додатково здоровезний рюкзак Білого, сумка і пакет Задунайського, – і розтягнулись ми «яко бурлаки на Волзі»...

А хлопці таки наздогнали нас наступним поїздом, спали на 3-ій полиці, неголені, голодні, але щасливі...

Весело й цікаво проводили ми свою юність!

Перевєрзєва Т.
Для мене «Пласт» —спосіб життя.

Як почалась історія з «Пластом» на Донеччині?

2002 рік. Я жила в Авдіївці, працювала в школі, в якій сама колись навчалась. Вона була класною за духом, але її час від часу закривали, бо то «оптимізація», то дітей не вистачає і т.п.

Колективом ми завжди відстоювали школу, тому, коли вкотре її закривали, я вирішила, що треба її перепрофілювати. Перед тим десь прочитала, що для того, аби зберегти школу від закриття, можна спробувати змінити її профіль — зробити, наприклад, ліцеєм.

Вирішила створити якийсь етнографічний або пов'язаний із козацькою історією профіль. У ті часи — у 2001-2002 роках — це було в тренді.

Тоді — чи то від бездіяльності, чи з інших причин — вступила до аспірантури на факультет релігієзнавства Донецького Інституту штучного інтелекту. Почала писати роботу, пов'язану з християнською етикою, яку тоді в школах ще не викладали. Та через те, що мені не давали необхідного майданчика для практичної роботи, зупинилася. Але в інституті я вже була «своя».

Вирішила звернутись зі своєю ідеєю щодо шкільного профілю до керівника «Спілки українського козацтва» — Ігоря Анатолійовича Козловського. Зайшла в кабінет, а там сидить ще один чоловік. Він дратував мене своєю присутністю: я розмовляю, а він не виходить. Проте, Ігор Анатолійович сказав: «Поговоріть із цією людиною». І показав на того чоловіка, що мене дратує.

Ми з ним вийшли на подвір'я, всілися на фонтан — і він почав розповідати про «Пласт». То було як перше кохання: мене наче і зацікавило, а наче і є якийсь страх. Сказала собі: «Ні, я не така ідеальна, щоб піти в цю організацію».

Поговорили та розійшлись, у мене тоді мобільного ще не було. А через кілька місяців той чоловік десь знайшов мій домашній, зателефонував і каже: «У Чугуєві Харківської області будуть проводити пластовий табір. Хочете поїхати та подивитися?»

Це була авантюра авантюр. Я збираю 14 дітей. Батьки питають: куди, де житимете, що їстимете? А я нічого не знаю. Але мені, мовляв, подзвонила серйозна жінка і сказала — взяти ось те, чекаємо ось там. І поїхали якимсь напіврозваленим автобусом.

Заходимо в табір, а там діти вже облаштувались, лежать на матрацах на підлозі. Мої дівчата відразу: «І це ми тут будемо спати?» Тоді я сама була ще та «принцеса з дивана» — любила комфортний відпочинок, звикла до умов. І тут приїжджаю і розумію, що встряла. Дівчата: «А погляньте, які в них брудні ноги!». І справді — вони були такі немиті.

Для мене почалося щоденне випробування. У таборі щодня готували пшоняну кашу — а в мене від неї жахлива печія. Але я розуміла, що якщо не їм я — не їдять діти. Тому тією кашею катувала себе щодня. Печія не

припинялась усі 10 днів. Мене вже і ноги брудні не засмучували!

Та організаторам було весело, вони фактично для нас весь табір і влаштували. Діти повернулись додому і кажуть: «А в нас таке буде?» Я відповіла, що не знаю і що треба вчитися, як це все робити.

У таборі ми були в червні, а вже у жовтні я поїхала на перший пластовий вишкіл. Так у 2002-му ми влізли в цю історію, а в 2003 році вже заснували організацію в Авдіївці. І школу вдалось врятувати. Ми зробили щось на зразок недокозацького гуртка. Після того до нас почали приїжджати козаки, священники. Почали проводити свята — у нашому місті таке було вперше. Цікаво, що навіть представників Московського патріархату зацікавила ця тема.

Чи «Пласт» тоді був популярним?

Чесно кажучи, я ніколи не робила якоїсь широкої реклами. Можливо, це погано. Та я —незмінний керівник свого пластового осередку. В інших станицях інакше — є якась конкуренція. І переобирати — це правильно. Та у нас виходило так: довели людину до того віку, коли можна призначити, — а вона раз, і виїхала з міста. Так ще до війни було — а зараз і поготів.

...І ми знову почали «Пласт» «з нуля»!

«Пласт» можна розширювати за рахунок виховників — а в нас їх ніколи не було багато. Та я виховала собі в помічниці двох дівчат — це було моє власне досягнення і перше розширення організації в Авдіївці. У нас були плани, але раптом розпочалась війна.

Тоді ми цих дівчат свідомо просто випхали з міста — існувала реальна небезпека. Відправили їх до Києва — зараз вони обидві добре влаштувались, і попередній досвід пригодився.

Пам'ятаю, у 2008 році в мене була серйозна депресія — я її сама подолала і вирішила, що більше нічого подібного зі мною не трапиться. Аж тут 2014-ий — і всі просто виїхали: весь Донецьк, всі мої друзі, знайомі, «Пласт».

У місті — жодної активності. Люди сидять по хатах. Знаємо лише, що о 12-тій має бути обстріл, о 15-ій, а потім о 23-ій.

Кожен, хто жив у цьому місті, — чи то по собаках, чи чомусь іншому — але просто відчував, що в цей час не треба нікуди іти. І вгадували на 100%. Отак сидиш і розумієш, що поволі перетворюєшся на «овоч»...

Було незрозуміло — як бути з «Пластом», роботою... Я взагалі боялась ним займатись, поки було таке невідомо що.

Згодом ми уже сміялись над цим, згадуючи, як два роки працювали фактично в підпіллі: щось робимо, але нікому про це не кажемо. Тоді ми всі свої документи десь позакопували, повивозили — щоб нічого не було про базу дітей. Нічого. Ну а раптом щось трапиться?

Як наважились займатись «Пластом» у таких умовах?

Сьогодні я на це питання відповідаю так: не робить із себе героїв. Все, що ми робимо, — це для себе. Коли я зупинилась, то задумалась — і це все, кінець? Для мене ж «Пласт» — спосіб життя.

Кажуть, що горе зближує, — було таке. Багато людей виїхало, залишились старенькі. Ми їх розшукували, носили продукти, допомагали. Деякий час у місті навіть не можна було купити хліба, а найближчий населений пункт — за 70 кілометрів. Траплялось, що і світла не було більш як півроку, і їжу готували у дворі на вогнищі. А щоб подзвонити, треба було лізти на дах чи виїхати за місто. Інтернету теж не було. Та працювали бібліотеки — люди почали читати.

Я привозила людям газети й журнали. Зрозуміла, що їм це треба.

Школа дуже спорожня.

До війни там було понад 600 учнів, після — не більш як сотня. Це був надзвичайний досвід — діти почали приходити в школу з батьками. Всі мали спеціальний графік, а щоб не приходити в школу більш як два рази на тиждень, ми проводили уроки наперед.

Це було неймовірно: вони сиділи разом із дітьми та читали. Мені здається, що тоді була особлива жага до знань — адже нічого іншого не було. Ні інтернету, ні дзвінків, нічого.

Школа була єдиною точкою спілкування — самих дітей батьки нікуди не відпускали. Бо ж багато дітей загинули. Пішли грати на поле у футбол — а там обстріл.

Я навіть нікого не закликала іти в пластуни — їх тоді залишилось п'ять на все місто. Та в 2015-му були шалені обстріли і трьох з них вивезли. Просто загребли, дали одну майку на переодягання, посадили в автобус кількох дорослих — і поїхали в Дніпро. Тільки старші діти залишились.

Перше, що ми зробили в 2015 році, — провели літній табір. Забрали наших дітей, які роз'їхались по інших містах, і долучили пластунів зі станиць Селидового, Волновахи та Маріуполя. Разом нас було 35, і ми провели табір у хуторі Вірля, у Кременецькому районі на Тернопіллі. Це неймовірна місцина — уже три роки туди їздимо.

Як події на Донбасі вплинули на те, чого ми навчали у школі та «Пласті»?

Зі мною завжди було безліч українських книжок. Вони лежали на моєму столі у вільному доступі — відбувався такий собі буккросинг. Тоді було не так багато українськомовної літератури — навіть у Тернополі не більше, ніж у нас. У Львові знаходила магазини, де було

радісно. Я завжди скупляла ті книжки і роздавала дітям чи вчителям — ніколи не вимагала, щоб віддавали назад.

Так діти через ті книжки і спілкуватись почали.

Тож згребла всі свої книжки — занесла в бібліотеку та віддала всім, хто їх хотів.

Моя власна бібліотека зараз має від сили 150 книжок. Ще журнали скупляю, залишаю їх у музеї — а там уже люди знають, що приносити назад не потрібно.

Культурна столиця сходу України

Сьогодні Авдіївку називають культурною столицею сходу України.

Силами нашої молоді ми провели масштабний, перший в історії Авдіївки, фестиваль мистецтв. Там у нас був театр, візуальне мистецтво та музика. У рамках свята ми також проводили фестиваль соціальної п'єси, куди запросили режисерів молодих театрів. Як на мене, місто ще ніколи не бачило такої кількості творчих людей.

Режисери ставили з дітьми вистави. Тоді ми щодня впродовж тижня ходили на щось нове — через Facebook збирали повні зали. Це не типовий спосіб для Авдіївки. Як правило, у нас щось відбувалось через відділ освіти чи культури. Якось так сталося — приходили за оголошенням.

Адже як такого культурного середовища у нас раніше не було: всі завжди їздили у Донецьк. У місті проводили хіба традиційні свята — на кшталт Дня металурга.

Головною рушійною силою була молодь. Моя роль — радше менторська. І мене це дуже тішить: завжди хотілось відійти вбік і дати змогу комусь загорітись та зробити більше.

«Джура»

У 2016 році у мене була нав'язлива ідея — організувати в місті «Джуру». Це така військово-патріотична гра, системна робота з патріотичного

виховання, яка триває увесь рік. Там використовують багато пластових та козацьких методик.

«Пласт» — це класно, але це певна свідома група людей, де розуміють цілі та завдання. Молодіжне коло значно чисельніше. Ми не ставили за мету зібрати 2% пластунів у місті — натомість до 2020 року ми мали досягти того, щоб хоча б 4% місцевої молоді пройшли так звану «Школу активності». Ми, наш жіночий колектив, не все проводимо — радше знаходимо людей, які хочуть долучитись. Тобто шукаємо тих, кому передати повноваження.

А тоді ще вийшов наказ президента про підтримку всеукраїнської «Джури».

Закрутилась чудова гра. «Джура» об'єднала 60 дітей, дві третини з яких спілкувались і поза грою. Так виникла молодіжна тусівка. Одне зі завдань «Джури» — зробити добре діло. І якось команди вирішили, що об'єднуються разом та зроблять щось спільно. Так хтось і сказав: «А проведемо фестиваль!». Тоді я мовчки подумала: «Сміливе рішення. Ну що ж, давайте».

Перше відкриття трапилось, коли до нас приїхав табір «Будуємо Україну разом». Волонтери жили в нашому музеї — у приміщенні колишньої вечірньої школи, на другому поверсі. Туди приходили і наші «джурівці». Там були приміщення для дискусій, перегляду фільмів — по очах було видно, що діти просто в захваті. В рамках табору відбувається тижневий тренінг БУПЛАВ «Лабораторія відповідальності», під час якого треба прописати свій проект і де шляхом менторства навчають, як правильно його втілити. Ось ми і вирішили створити фестиваль.

В Авдіївці ніхто не хотів бути лідером. Хоча згодом я зрозуміла, що мої вихованці таки здобули досвід у станиці. Деякі з них пішли вчитись в УКУ — на програму з управління неприбутковими організаціями. Нині вони

повертаються в Авдіївку, допомагають проводити фестиваль, створюють щось своє.

Фестиваль відбувся під акомпанемент звуків обстрілу. Для нас цей шум уже звичний. Мабуть, просто перейшли ту межу, після якої треба просто жити. Не можна ж постійно лякатися.

Ми розуміємо почуття тих, хто приїжджає вперше. Попереджаємо, що цей звук означає одне, а той — інше. А ще не кличемо до себе неповнолітніх — це інший рівень відповідальності. Повнолітнім ми розповідаємо правду — це один із наших принципів. І якщо людина каже — ні, боюсь, то ми поважаємо її «боюсь». Це нормально — ставитись до цього з певним страхом. Мабуть, до нас приїжджали самі відчайдухи.

Війна — це лихо. Та нічого не робити поряд із війною — теж біда.

Не важливо, ким я там буду — можливо, просто гостем. Мені приємно бути янголом-охоронцем.

Якось у рамках «Освітнього вікенду» нашим школярам спав на гадку проект. Ось стареньким усі допомагають — привозять їм одяг, їжу. А ми будемо їздити з ноутбуком і вчити користуватися «Скайпом» для розмов із рідними.

Ось така проста, та водночас хороша ідея народилась у дитячих головах.

Як не впасти у відчай та почати діяти.

Перша класична порада — знайдіть того, кому важче, і почніть допомагати. У моєму випадку дітям завжди важче.

Друга — більше читати, слухати, надихатись. Цікаве спілкування дає можливість побачити свою справу з іншого боку.

Третя — теж класика — бажайте великого. Не стримуйте себе у мріях. Щоб вони збулись, треба бодай

почати про них говорити. Завжди можна знайти тих, хто зрозуміє.

Четверта — навіть коли навколо все погано, шукайте оптимістів. Створіть навколо себе середовище якщо не оптимістично налаштованих, то хоча б таких, хто дивиться на речі реалістично та без паніки. У цьому контексті доцільно проводити спонтанні трапези чи мотиваційні сніданки. Не просто поїсти — а «поїсти навколо» якоїсь ідеї чи послухати розумну людину. Це дає певне відчуття об'єднання.

П'ята — також класична. Закохуйтеся і любіть. Починайте знайомство з позитиву. Бо люди зазвичай одразу шукають щось не те. «Не моя людина». Дивіться на все з точки зору «в цьому щось є». Тут згодяться подорожі. І це ще одна моя мрія — щоб люди з різних областей України побачили Донеччину. Це надзвичайно красива земля. Цікаві навіть радянські сторінки історії — з ними теж варто знайомитись.

Мені хочеться таких взаємоспрямованих маршрутів. Бо коли ми будемо знати таку цілісну та різну Україну, почнемо й дещо інакше її будувати.

Волонтерство — це самореалізація та служіння

Починалось як самореалізація, тепер — служіння. І це останнє слово теж треба проговорювати. Під час планування наших проєктів ми так і робимо. Ми крокуємо назустріч певній групі людей і робимо це не задля «дякую» — твою роботу сприймуть тільки тоді, коли «послужиш». Такий підхід дає глибинніший, особистісніший результат.

Волонтерство — це коли ніякого героїзму на словах. Приміром, наші солдати не надто охоче приймають продукти від населення: були випадки отруєння. Тому ми не дуже щось ініціювали в цьому напрямку. А минулого року на Великдень мої дівчата запропонували щось організувати. Спитали хлопців: «А візьмете м'ясний

салат?» Погодились. Ми зорганізували збір коштів, зробили п'ять пластикових відер салату — і хлопці просто кланялись. Та була домовленість — нехай у місті про це ніхто не говорить, не пише, у фейсбуках подяк не висловлює.

Є моменти, коли треба звітувати. Та про людей, які живуть в Авдіївці, говорять різне. І я знаю, що їм не хочеться, аби їх вважали якимись недоукраїнцями. Вони у свій спосіб демонструють свою українськість, але все одно хтось це сприйме не так. Ти ж просто маєш зробити все від тебе залежне, щоби відчути — все так, як треба.

Волонерство — це потреба. Щастя, Сватове, Краматорськ — я знаю, що там і в багатьох інших містах усю війну супроводжують волонтери. Просто роблять. Бо інакше ніяк.

<https://theukrainians.org/tetyana-pereverzyeva/>

<http://plast.org/official/zemlya-veletniv-2017-molytva-pratsya-terpinnya/>

СЕНСИ І ПРИНЦИПИ

Козловський Ігор

Культивування тупості

Щоб людьми було легше керувати, їх треба відучити багато думати. Мислення середньостатистичного громадянина повинне залишатися на рівні мислення підлітка.

Як це здійснюється на ділі?

1) Шаблони і стереотипи значно полегшують мислення. Чим більше в голові трафаретів і загальновизнаних точок зору, тим менше простору для власної думки. Особливе значення займає думка «авторитетів», що виступають в ЗМІ — артистів, спортсменів, політиків, телеведучих: якщо увесь час

слухати їх, то не доведеться працювати над складанням власної думки.

2) Обиватель повинен все оцінювати. Оцінки повинні носити категоричний, однозначний характер: ось це добро, а ось це зло; це добре, а це погано; це біле, а це чорне – третього не дано, ніяких сірих відтінків і півтонів.

3) Чим по суті займається громадянин, розслабляючись після роботи перед телевізором? Отримує емоції та ірже. Гумористичні передачі (а так само, як і смішні картинки і відео, і «висловлювання» в Інтернеті) займають левову частку дозвілля обивателів. Проте цей гумор не вимагає розумових зусиль, в основному він плоский (як для дітей), або вульгарно-туалетно-матірний (як варіант – «цинічний», але теж тупий). Кращий гумор для громадян – це так звана «ржака» – коли якась неадекватна дія, що не вимагає роздумів, викликає реакцію сміху.

4) На мінімізацію звички мислити спрямована уся різноманітна індустрія розваг – по 50 каналів телебачення в кожному будинку, всілякі шоу, торгово-розважальні комплекси, бари, клуби і кафе, алкоголь. Чим би народ не був зайнятий – головне, щоб не заважав.

Тупість, сексуальна поведінка, агресія і епатаж прославляється в телешоу і комедіях. Там наочно демонструється, як це весело і прикольно – бути тупим і неадекватним. Фрікам дістається уся увага. Образ, який найчастіше зустрічається в телешоу – це істерична, вередлива, гребанута на всю голову людина, що поводить ся нарочито епатажно і вимагає уваги до себе. Таких фріків найчастіше хоче наслідувати молодь – щоб теж бути «не таким (-ою) як усі», особливим, популярним. Але це «виділення з сірої маси» найчастіше полягає в неадекватній поведінці, химерній зовнішності і дивних манерах, але зовсім не в розумових здібностях. І, звичайно

ж, для того, щоб «не бути як всі», обивателями витрачається багато грошей на купівлю «ексклюзивного» одягу, аксесуарів, гаджетів і іншого барахла (на що, власне, індустрія і спрямована).

5) Інший насаджуваний «тренд» – ненависть і презирство до оточення (у тому числі, до речі, за їх «тупість»). Це підстібає бажання виділитися, маючи більше статусних речей. Чим більше індивідів зневажають і прагнуть принизити один одного, тим більше вони купують, щоб самоствердитися. Оточення має розглядатися як джерело особистого самозадоволення (в усіх значеннях слова).

6) Громадянинові неявно втовкмачується, що сенс його життєдіяльності – в демонстрації власної значущості і постійному отриманні допінгу задоволення (через споживання, перегляд різних шоу і купівлі).

Будь крутим і більше купуй. Звеличуйся і отримуй більше кайфу. Телиці, бухло, тачки, клуби, бери від життя все – ось ваш девіз. Тріумф ПБВ¹ і невичерпного потоку ендорфінів².

7) Мас-медіа повинні заохочувати і розвивати в споживачах ті емоції і якості, які допоможуть виробникам різних товарів і послуг добре наварюватись.

Наприклад:

- Пожадливість, жадібність, прагнення до халяви;
- Почуття переваги, егоцентризм, нарцисизм, чванливість.
- Агресія, прагнення домінувати;
- Сексуальний інстинкт, бажання виглядати привабливо;

¹ ПБВ - почуття власної важливості.

² Ендорфіни — група хімічних сполук, які виробляють нейрони головного мозку

– Бажання виділятися, бути особливим, не таким, як всі;

– Прагнення бути модним, бути «в тренді», не відставати від життя, частіше міняти гардероб і оновлювати речі.

Такі емоції і прагнення в древніх культурах прийнято вважати найнижчими, і я з цим погоджуся. Люди, голови яких забиті подібним, все частіше нагадують зграї тварин, що гризуться між собою, ніж цивілізоване суспільство. Звідси ми отримуємо роз'єднаних, байдужих, жорстоких один до одного співгромадян.

8) Кінцева мета мас-медіа – навіть не так отуплення через розваги, скільки формування споживача.

Ідеальний споживач має бути впевнений у своїй винятковості, бути егоїстичним і самозакоханим. Його «Я» та його хотілкі мають бути в центрі його всесвіту. Заохочується не логічне, а емоційне відношення до того, що відбувається. Бажання людини повинні затьмарювати його реальні потреби. Людей прагнуть навчити сильно бажати нові речі, навіть коли в них немає практичної потреби.

Сенси і принципи

Фрагменти моєї лекції у Києво-Могилянській Бізнес Школі (KMBS)

Про стійкість та жагу до життя

Як навчитися жити тут і тепер? Що таке практика присутності? Чи може людина жити без сенсів? Чому важливо навчитися мислити рефлексивно? Про це говорив мислитель, науковець, громадський діяч, який майже два роки провів у полоні бойовиків так званої «ДНР», Ігор Козловський з учасниками програми Presidents' MBA kmbs.

- Я протягом двох років перебував у підвалах, в'язниці, колоніях. Мене було заарештовано в січні 2016-го. Усі політв'язні проходять через тортури. Катування були різні: це й побиття, й електрошокер, підвішення, удушення. Це були довгі, багатогодинні тортури, які змінювали одна одну. Коли після перших таких допитів мене повернули в підвал, я зняв мішок з голови, побачив себе скривавленого – і посміхався. Цей момент я дуже добре запам'ятав, тому що в мені відбувалися якісь внутрішні зміни.

Перша думка, яка тоді до мене прийшла, – я не боюся померти. А це означає, що вони мене вже не дістануть. А потім я подумав, що повинен жити, тому що в мене є сенси. Сенси любові. Я люблю своїх дітей, дружину, учнів, друзів. І вони мене також люблять, а це означало, що я – боржник любові, і я повинен цей борг віддавати. А борг любові можна віддавати безкінечно. У цього процесу немає кінця: скільки ми б не вкладали, ми все одно є тими, хто заборгував.

Момент появи цих сенсів повністю змінив моє перебування у полоні. Я подумав, що якщо не можу віддавати свій борг там, на волі, то можу віддавати борг тут, у в'язниці. А як можна це робити? По-перше, ти можеш ділитися їжею, думками; давати допомогу тим, хто втрачає надію. Там є дуже багато людей, які зневірилися і яких супроводжують думки про суїцид – ти також маєш бути поруч з ними і розповідати про сенси, нагадувати про те, що їх люблять. Я почав у в'язниці читати лекції на різні теми: історичні, релігійнознавчі, філософські, побутові.

Спочатку я сидів із звичайними карними злочинцями, потім була колонія, де були злодії в законі, «смотрящие». Мені доводилося знаходити з ними спільну мову й спілкуватися. Ти повинен бути для них людиною, яку вони поважатимуть і з якою рахуватимуться. Багато людей, які

сидять по 20-30 років у колоніях, приходили і ставили запитання про сенси. Вони жили своїм життям, у них були свої «поняття», але внутрішньо вони потребували певних сенсожиттєвих відповідей. Був такий випадок, коли я розмовляв з місцевим авторитетом віч-на-віч, і через десять хвилин він чи не вперше в житті заплакав. Він такого й сам від себе не очікував. І плакав він не просто від відчаю, а від того, що, може, вперше в житті розмовляли з його душею. Такі моменти, безумовно, не могли не впливати й на мене.

Ще один день, який мене змінив, – коли нас вже везли на обмін. Тоді нас досить довго тримали в автозаках, приблизно 6 годин. І ось вже вечір, нас випустили – і ми вперше за кілька років побачили синьо-жовтий прапор. Військовополонені, які тоді з нами були, почали плакати. У нашому житті важливі речі часто замилюються. Все, що знаходиться поруч, ми не переживаємо до кінця. Ти знаєш, що це – символ; і навіть можеш реагувати емоційно, але коли ти розумієш, що це – те, за що ти переживав біль, боровся, гинув – це відчуття, яке залишається назавжди. І навіть зараз, коли я проходжу біля місць, де майорить прапор, я не можу внутрішньо заспокоїтися.

Про культуру

Культура – це адаптація. Слово «cultura» протилежне слову «natura». Культура – це оброблена природа, внутрішня та зовнішня. Одна з теорій культури говорить, що ми, у процесі свого розвитку, вивертаючись із тваринного стану, втратили певні адаптаційні механізми.

У нашому житті важливі речі часто замилюються. Все, що знаходиться поруч, ми не переживаємо до кінця

Ми дивимося на природу й калькуємо те, що у ній є. Наприклад, перші ознаки культури – це одяг. У нас немає

захисту, як у тварин, і ми беремо з тваринного світу його елементи (вполювали ведмедя, взяли його шкуру). Житло – це також культура. Ми створюємо свої «печери», щоб адаптуватися і убезпечити себе від впливів зовнішнього середовища. Технологічна обробка їжі, відбір харчів – це також культура. А потім уже – наше спілкування, норми, які ми випрацьовуємо, щоб вижити і розвиватися.

Про релігію та атеїзм

Україна – поліконфесійна мультирелігійна країна. Якщо порахувати всі православні об'єднання й громади, які в нас є, то ми – найбільша православна країна світу. Однак ми – найбільша і греко-католицька країна світу, найбільша протестантська країна Східної Європи, найбільша баптистська країна всієї Європи. Тому коли кажуть, що Україна є православною країною, то це – неправда.

Релігія – це частина культури. Слово «релігія» складається з двох латинських слів: «re» та «ligo», «ligare». «Re» – повтор, повернення, «ligo» – зв'язок. Відповідно, релігія – це «повернення до втраченого зв'язку». Спочатку слово «релігія» використовувалося виключно для християнства, тому що там є механізм повернення до втраченого зв'язку через Христа. А вже в період Реформації слово «релігія» спочатку розповсюджується на авраамічні релігійні системи, а потім і на всі інші.

З цієї точки зору буддизм, наприклад, не є релігією, адже там немає ніякого втраченого зв'язку, там зовсім інший погляд на всесвіт і взагалі інша картина світу. Ми звикли використовувати ті погляди, які були випрацьовані століттями завдяки розвитку іудео-християнського мислення. Ми автоматично, не задумуючись, переносимо на іншу систему бачення світу свої сенси. Але це – зовсім інші сенси.

Наприклад, ми звикли послуговуватися формальною логікою, а коли ми будемо аналізувати тексти інших культур – ця логіка не спрацює, бо там інше мислення. Мацуо Басьо, створюючи свої хоку, використовує логіку, яка не завжди є зрозумілою для представників інших культур. Коли японці чують його хоку, вони переживають щось надзвичайне. Це – логіка присутності і переживання цієї присутності тут і зараз.

Атеїзм виникає як певний протест. Він з'являється у період Просвітництва і розвивається разом зі світською наукою. Це – процеси, пов'язані з секуляризацією свідомості та суспільства як такого. Зараз ми живемо, як каже Хосе Казанова, у постсекулярну епоху. Наука не ставить собі за мету віднайти сенс в тому, що ми живемо. Вона займається пошуками причини. Вона відповідає на запитання: «чому щось з'явилося?», а не «навіщо?». Такі запитання ставить лише філософія або релігія.

Зрілою особистістю нас роблять цінності, які ми для себе формуємо

Людина не може жити без сенсу. Довгий час вважалося, що вчений має бути атеїстом, однак ця парадигма вже зламана. Насправді є дуже багато вчених, які вірують. І це їм не заважає, а навпаки – допомагає ставити запитання за межами науки.

Картина світу змінюється в кожної людини, якщо змінюється коло її знання. Чим ширше коло знання, тим яскравішою стає картина світу. У ній може бути місце релігійним або духовним компонентам, а може й не бути. Усе залежить від людини. Зараз дуже поширеною є індивідуальна, позаконфесійна релігійність.

Практика присутності

Пів року я провів у камері-одиночці. Простір два на два метри, у якому знаходиться невеличке ліжко і

зроблена дірка у підлозі, з якої вилазять пацюки. Переді мною була стіна. Десь високо було розбите віконце – взимку залітає сніг, дощ іде. Ти дивишся й радієш: «Там іде дощ. Там сніг». Ти радієш! Стіна – простір обмежений, але є внутрішній простір. І в цьому внутрішньому просторі є можливості й спілкування, і молитви, і медитації. Якщо в тебе є внутрішнє багатство, у такі моменти ти його можеш використовувати, щоб тут і зараз бути присутнім.

Цей процес присутності може проявлятися в різних формах, але цінність моменту полягає в тому, що ти – живий. І життя саме тут, не в минулому й не в майбутньому, не в твоїх емоціях щодо того, чому я тут, – а в присутності. Тоді ти можеш і з тими пацюками розмовляти.

Про рефлекторну й рефлексивну реакцію

Я постійно повторюю фразу Віктора Франкла, що між стимулом і реакцією є проміжок нашої свободи. Тобто, є стимул, ми реагуємо на нього рефлекторно, біологічно, або ми рефлексуємо, шукаємо сенси. Переважна більшість людей реагує рефлекторно. У такої людини немає бачення минулого, немає сьогодення й перспектив на майбутнє. І якщо всі будуть реагувати рефлекторно, то Україна зникне. Хтось все ж таки повинен реагувати рефлексивно.

Взагалі є два запитання: одне з них пов'язане з минулим, а інше – з нашими сенсами («навіщо?»). Коли я був у підвалах, більшість людей ставило собі запитання: «Чому я тут?» А я постійно нагадував, що важливіше зрозуміти, навіщо я тут і що я можу з цього взяти. У когось зруйноване життя, здоров'я, втрачене майно – однак, все одно треба зрозуміти, який сенс у цьому. Проблема полягає в тому, що багато людей не вміє відповідати на це запитання. Це пов'язано з гуманітарною катастрофою в головах людей – не вистачає гуманітарного знання. Відтак,

людина внутрішньо не має чим оперувати. І це – проблема.

Картина світу змінюється в кожній людині, якщо змінюється коло її знання

Про виховання

Дитина живе тут і зараз, бо в неї немає абстрактного мислення. Це – такий час, коли ми можемо її зорієнтувати на присутність в процесі. Часто батьки вносять напруження в психіку дітей, коли фокусуються на результаті й забувають про процес. Для того щоб дитина вміла бути присутньою, вона повинна бути особистістю, яка любить те, чим займається. А для цього мають працювати два фактори: еротичність і агресивність.

Еротичність означає, що ми любимо те, чим займаємося. Коли людина, наприклад, любить збирати марки, то вона еротична в цьому процесі. Другий момент – конструктивна агресія. Скажімо, щоб зорати й засіяти поле, необхідна конструктивна агресія. Тому дитину слід навчати любити те, чим вона займається, і докладати зусиль для того, щоб це зробити. І сама людина, яка вчить, повинна це вміти.

Про цінності й принципи

Тотальне невігластво, тобто відсутність знань з історії, культури, звички розмірковувати над головними питаннями свого життя, зрештою, породжує інфантилізм та вульгарний утилітаризм. Кожна особистість проходить у своєму житті через певні кризи. До речі, «криза» в перекладі з давньогрецької означає «суд», тобто в кризові періоди ми «виносимо себе на суд». Під час криз відбувається певний злам. І якщо людина має тільки утилітарні амбіції, вона ніколи не стане зрілою особистістю.

Зрілою особистістю нас роблять цінності, які ми для себе формуємо: цінність життя, свободи, рівності прав. І ми повинні нести відповідальність за цінності. Коли цінності поєднуються з совістю, формуються принципи. Якщо не працює совість, цінність може бути розмита. Совість – це внутрішній спостерігач. Якщо в нас немає «внутрішнього спостерігача», у нас немає й принципів. Тому людина може зраджувати батьківщину, родину тощо.

У людини завжди є потреби, але може не бути цінностей, і вона може ваші цінності обміняти на свої потреби. Саме тому дуже багато людей стали колаборантами, взяли в руки зброю й вбивають інших. Інколи під час катування мені зачитували доноси людей, яких я добре знав. І якщо людина не пройшла через внутрішнє покаєння, у мене немає морального права її пробачати.

Якщо людині не вистачає гуманітарного знання, вона внутрішньо не має, чим оперувати. І це – проблема.

Про емпатію

Будь-яка зріла людина має не лише когнітивний, але й емоційний інтелект. В емоційному інтелекті важлива асертивність, тобто вміння відстоювати власну позицію і, разом з тим, чути думку іншого й висловлюватися так, щоб нікого не образити. Так можна вийти на діалог. А в діалозі головне – емпатія. Якщо ти чуєш людину, ти зможеш знайти шлях, щоб достукатися до її свідомості й впливати на неї.

Про індивідуалізм

Українець – індивідуаліст. У нас історично не вистачало тих «корпоративних» якостей, які були, наприклад, у психотипі росіян. Кожен українець був

«зіркою». Він їхав кудись до Москви чи Варшави, і ним там захоплювалися. Період, починаючи з Петра I, в історії Росії називається «70 лет малороссийского пленения», тому що вся інтелігенція була з України.

Індивідуалізм – це дуже добре для особистості, бо дає поштовх для її розвитку, однак це й проблема для нашої єдності. Нам треба вчитися були асертивними й емпатійними; налагоджувати діалог, пам'ятати, що в нас є спільне благо, для досягнення якого потрібна спільна дія.

Свобода — це від лінії, страху і брехні

Для мене велика честь виступати перед такою аудиторією під час вручення премії імені Олександра Кривенка³.

Усвідомлюю той факт, що з лекцією про свободу до мене вже виступило багато надзвичайно цікавих і видатних людей, яких я шаную і високо ціную. А це неабияк ускладнює для мене завдання донести до вас мої особисті думки щодо розуміння такого феномену, як **свобода у людському житті**. Проблема свободи завжди була і є в центрі уваги філософів, теологів, релігієзнавців, політологів, правознавців. Нині маємо близько двохсот академічних визначень свободи, що засвідчує її багатовимірність та неоднозначність. А скільки неакадемічних! Це мене, певною мірою, заспокоює і дає право на своє бачення, що породжено моїм особистим суб'єктивним досвідом і роздумами.

³ Урочистості з нагородження премією «За поступ у журналістиці» та виголошення «Лекції свободи» пам'яті Сашка Кривенка відбулися в межах Медіа-форуму, який відбувається у Львові шостий рік поспіль.

Мирослав Попович⁴, місце і значення якого ми тільки починаємо усвідомлювати, у своїй лекції «Людина і свобода» зазначив: «Проблема свободи — вічна, вона існувала в різних суспільствах і станах. Неможливо створити алгоритм для вирішення цієї проблеми, що пасував би для всіх часів і народів, так само, як не можна знайти норму, яка б оцінювала самі норми». Тому я наважуюся створити свій особистий алгоритм мого розуміння свободи.

Хосе Ортега-і-Гассет⁵ колись сказав: «Жити — це означає вічно бути засудженим на свободу, вічно вирішувати, чим ти станеш у цьому світі. І вирішувати без упину і перепочинку». Я був засуджений на неволю, але іспанський мислитель стверджує, що ми вічно засуджені на свободу. Як пережити цей парадокс? — розмірковував я «на підвалах», у в'язниці, в колонії, в умовах несвободи, в яких опинився за бажанням того химерного ентропічного⁶ режиму, який створився на окупованих територіях українського Донбасу. А парадокс вирішується другою частиною твердження Хосе Ортеги-і-Гассета — «...вічно вирішувати, чим ти станеш у цьому світі». Вічно вирішувати — це означає мати вільний вибір. Так, неволя зменшує вибір, а це означає посилення жаги до свободи. Ти в таких умовах *не можеш обрати, де жити, з ким спілкуватись, ув'язнення не дозволяє тобі вільно пересуватися світом. Але ти можеш думати, продовжувати будувати свій*

⁴ Мирослав Володимирович Попович (12 квітня 1930, Житомир — 10 лютого 2018) — український філософ, академік НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України, доктор філософських наук, професор, педагог.

⁵ Хосе Ортега-і-Гассет (9 травня 1883 — 18 жовтня 1955) — іспанський філософ.

⁶ Ентропія (лінгвістика, соціологія, філософія) — відхилення у поведженні значної частини людей.

внутрішній світ, спостерігати за собою та іншими й обирати свою позицію щодо оточуючого тебе світу зовнішнього.

Свобода — найвиразніший показник людської сутності, адже зріла людина здатна виявити себе, «реально відбутися» лише завдяки здатності показати свою волю, здійснити вибір форми життєдіяльності, світоорієнтації, поведінки, продемонструвати творчу, невимушену — тобто свободну — діяльність.

Віктор Франкл⁷ після концтабору, розмірковуючи над проблемою сенсу людського буття, виявив два фактори, які зупиняють розвиток людини (а може, і всього людства) й обмежують її свободу, — це тоталітаризм⁸ і конформізм⁹.

Будь-яка тоталітарна система вимагає порядку і його створює. Але якою ціною? Ціною змертвіння духу, притуплення серця й спустошення життя. Ціною духовної та моральної кризи як особистості, так і всього суспільства.

Примувувати людину мислити, як всі — це вбити внутрішній світ унікальної особистості, скалічити його, «закрити» у в'язницю несвобідної одноманітності, зробити його, цей світ, сірим, чорно-білим, а не кольоровим, вбити її дух, тобто залишити людину лише тваринним об'єктом, а не духовною істотою. Для мене свобода тісно пов'язана з духовністю. *А можливо, свобода, як і любов, і є глибинною духовністю?*

⁷ Віктор Еміль Франкл (нім. Viktor Emil Frankl; 26 березня 1905, Відень, Австро-Угорщина — 2 вересня 1997, Відень, Австрія) — австрійський психіатр, психотерапевт і філософ єврейського походження, творець так званої Третьої Віденської Школи психотерапії.

⁸ Тоталітаризм — всезагальний контроль держави над усіма суспільно важливими аспектами життя громадян, включаючи їх спосіб мислення.

⁹ Конформізм — пасивне прийняття норм поведінки і правил людиною. Конформісти прагнуть нічим не відрізнятись від інших.

На мою думку, це підтверджується самою історією релігії. Всі найрозвиненіші релігійні системи виникали саме з ідеї звільнення і прагнення до свободи. Це і авраамічні системи, що виникли свого часу на Близькому Сході, і дхармічні системи Індії — від індуїстських дхарм до буддизму.

Тоталітаризм обмежує людину «згори», а до конформізму людина пристосовується «знизу». *І зникає її воля, зменшується вибір форм життєдіяльності, згасає творчість. А підсилюють ці два фактори такі природні і притаманні кожній людині, на мою думку, складові, як лінощі, брехня та страх.* Так, ми всі ліниві, переживаємо тривогу та страх, а маючи розвинену уяву, адаптуємося до складних проблем життя брехнею, виправдовуємо себе, звинувачуючи інших, світ навколо, обставини — і намагаємось раціоналізувати світ своєї брехні. Брехню ми використовуємо не тільки як самообман, а і як комунікативний інструмент¹⁰ поширення міфів про світ і себе. Все це не дозволяє людині бути дійсно вільною.

І це стосується людського виміру свободи. Без справжньої свободи від тоталітаризму і конформізму неможливе моральне і духовне відродження суспільства, справжній розвиток людських аспектів життя, піднесення людини до вищого ступеня гідності, вільна й автентична самореалізація цієї людини у світі.

Це природні аспекти нашого людського буття, але несвобода будь-якої тоталітарної системи звужує або повністю знищує можливості їхньої реалізації і водночас посилює конформізм у геометричній прогресії. Конформізм «заганяє» людину через страх перед системою, через самообман та свідому чи несвідому

¹⁰ Комунікація (від лат. communico – спілкуюсь з кимось) - спілкування, передача інформації.

брехню в пастку масової свідомості, стереотипів пристосування. Спрацьовує механізм так званої зовнішньої адаптації. Таким чином, **людина втрачає гідність і свободу через насильство або добровільно через страх перед можливими наслідками за своє існування, становлення чи кар'єру.**

Якщо відбувається примусова кастрація свободи, автоматично зростає духовне зубожіння, поглиблюється духовна і моральна імпотенція як цілого народу, так і окремої людини. Гору бере естетика банальності. Річ у тому, що комфорталюбна й інертна звичайна свідомість легко семантизується брехнею, а банальність — це ковдра для повсякденної брехні. У в'язниці панує така сама естетика банальності як варіант естетики несвободи. Головне там — не хвилювати людей правдою, а заспокоювати брехнею, що є інструментом химерного порядку несвободи. *А в'язниця — це і є класичний прояв тоталітарної системи з її складовими примусу, насильства, брехні, зубожіння, невігластва, заборони творчості і свободи мислення.*

А свобода для мене органічно пов'язана з гідністю. Недарма останній Майдан отримав назву Революція гідності. Свобода і гідність у вільному суспільстві тісно пов'язані з плюралізмом думок і тоталітарним ставленням до світоглядного вибору іншого. Відомий американський державний діяч Чарлз Хьюз колись дуже слушно зауважив: **«Коли ми втрачаємо право бути різними, ми втрачаємо право бути вільними».** Це не є новою думкою. Про це писав у XVII столітті Джон Локк. Ба більше, апостол Петро у Першому посланні до Коринтян (11:19) пише: «Бо мусять бути у вас єресі, щоб виявилися випробувані між вами». В інших перекладах використовують замість «єресь» такі слова, як «поділи», «суперечки», «різні думки». Але в часи ранньої християнської Церкви цей термін не мав

негативного значення і походить від грецького слова [airesi], що означає вибір, вибраний стиль думок, обрання кращого. На означення людини, котра вміє робити вибір, у грецькій мові того часу зустрічаємо прикметник [airetiko]. І першими, кого Святе Письмо називає єретиками, як це не парадоксально, були саме християни (Діян. 24:14). Вони боролися за свободу вибору своєї віри, бо єресь — це вибір! Але історично відбулася зміна нашого розуміння цього поняття. Коли християнство стає державною релігією Римської імперії, значення слова «єресь» змінюється. *Тоталітарна імперія не дозволяє ніякого вибору.* І саме християнство, яке на початку своєї історії постало на фундаменті свободи, вимушено починає боротися з іншим світоглядним вибором й оголошує, що єресь, тобто будь-який вільний вибір, — це гріх. Потім запалають багаття середньовіччя, «полювання на відьом», посиляться гоніння на тих християн, які інакше розуміють Біблію, — я не кажу вже про ксенофобію, антисемітизм, ісламофобію тощо.

У 1851 році американський лікар Семюел Картрайт з Луїзіанської медичної асоціації придумав і запропонував психіатричний діагноз «драпетоманія» для пояснення наявної у чорношкірих рабів тенденції до втеч з рабства. Він пояснював ці тенденції нав'язливим прагненням до свободи. Будь-якого раба, що намагався втекти більш як два рази, вважали, згідно з цією теорією, божевільним.

Якби цей діагноз дійсно увійшов до психіатрії, то я був би божевільним. У мене є таке нав'язливе прагнення до свободи, яке значно посилилося під час мого ув'язнення. То було ХІХ століття. А потім, у ХХ столітті, все повторюється — і вже не тільки віруючі, а й невіруючі, світоглядні або політичні позиції яких не збігаються з тією чи іншою ідеологією тоталітарних держав, переслідуються, їхню свободу обмежують або їх знищують у концтаборах

нацистського III рейху або у в'язницях по таборах ГУЛАГу Радянського Союзу. І зараз ми спостерігаємо, як ця жахлива система активно відроджується зовсім поруч на нашій планеті, прикрившись ідеологією «руського міру». І це її відродження я відчув на собі, пройшовши 700 днів, або майже два роки, через «підвали», катування, «камери смертників» і колонію. Я бачив, як швидко відроджується вся тоталітарна система насильства, страху і переслідування всіх, хто не збігається з цією системою. Я бачив, як, прагнучи врятувати себе, люди, втрачаючи гідність і віддаючи свободу, починають писати доноси на інших, звинувачуючи їх (страшно подумати!) у любові до України, що не збігається з політикою місцевого «ура-патріотизму» «денеєрівського» зразка. Так раніше їхні предки писали доноси на тих, хто «відхилявся» від лінії партії, Церкви, ідеології або міфології.

І все ж таки основна загроза для свободи — це внутрішній екзистенційний тиск. Свобода починається не ззовні, а зсередини нашого єства. Вацлав Гавел про це згадував, вказуючи, що важливо не те, що людина втрачає об'єктивно, а те, що має для неї суб'єктивне значення. У нас у всіх є слабкі місця, нам є що втрачати. І найголовніше — це наше життя.

Я зрозумів, що я екзистенційно вільний, у підвалі, на самому дні свого життя, коли повернувся скривавлений після тортур і катувань. У той момент ясно усвідомив, що не боюся померти, тобто мені нема чого втрачати. Зник страх смерті — і я чітко знав, що це правда, що не обманюю себе. Зі мною залишилися лише моя гідність, відповідальність та любов до рідних, близьких, друзів, до моєї України. Гідність, небайдужість, право вільного вибору внутрішньої позиції і зовнішньої її репрезентації, свободного вибору способу життя, творчість та відкритість до інших смислів — все це складова мого розуміння

свободи. І внутрішня свобода важливіша за зовнішню. Моя бабуся разом з матір'ю, яка була тоді ще підлітком, під час німецької окупації у II Світовій війні, перемагаючи страх втрати свободи і життя, зберігаючи внутрішню свободу, гідність і відповідальність, рятували єврейських дітей.

Ми всі розуміємо свободу по-різному. Більше того, «там» (я це називаю «там», характеризуючи перебування у заручниках новоствореної тоталітарної системи як подорож у кантівський потойбічний світ пекла), так ось, «там», спілкуючись не тільки з нашими політ'язнями, а й з карними злочинцями та бойовиками, які опинились за ґратами, я бачив, що вони також прагнуть до волі, але не зовсім розуміють, що таке свобода. Будь-якій живій істоті, що опинилась у неволі, потрібна воля, щоби мати певний, суто біологічний, тваринний вибір. Але людський вимір — це вимір свободи, свободи обирати смисли нашого життя, свободи відповідальності за свою невинуватість, за свою місію на землі. Такої свободи вони не прагнули — і навіть не розуміли її значення.

Так, ми всі вільні досить відносно. Я, як і всі вимушені переселенці (або краще сказати «вигнанці»), не мав вибору, нам його нав'язали. Професорка ДонНУ імені Стуса Олена Тараненко, яку я дуже поважаю, у своєму есе написала правдиві слова: «З нами, вигнанцями, про свободу говорити важко, бо тут зовсім заплутано. Це наша найбільша втрата. Бо не мали свободи вибору, хто б і що з цього приводу не говорив».

Я повернувся з полону й отримав фізичну свободу. Мого внутрішнього простору ніхто так і не зміг у мене відібрати. У мене відібрали моє право бути фізично вільною людиною, я став вигнанцем у своїй країні — але маю внутрішню свободу гідності, відповідальності, творчості й любові. У мене є свої смисли жити далі, рухатися вперед. Саме смисли, на мою думку, і

перетворюють просту біологічну волю на людську свободу. Це необхідний шлях від рефлекторного прагнення волі до рефлексивного переживання смислової свободи людини, яка несе відповідальність за цю свободу не тільки перед собою, а й перед іншими.

Віктор Франкл, про якого я вже згадував, якимось зазначив: «Людська свобода — це кінцева свобода. Людина не вільна від умов. Але вона вільна зайняти позицію по відношенню до них. Умови не обумовлюють її повністю. Від неї, в межах її обмежень, залежить — чи здасться вона, чи поступиться умовами. Вона також може піднятися над ними і таким чином відкритися й увійти в людський вимір».

Свобода — це духовна складова зрілої особистості. Але людина може пережити її на рівні як психіки, так і соматики. До полону я гіпотетично уявляв, що свобода має свій запах, смак, що до неї можна доторкнутися. І розумів це лише як метафору. Але такий феномен існує насправді. У в'язницю періодично рідні та друзі передавали їжу і те, що ув'язнені називали «слобідський хліб». «Слобідський» він був тому, що потрапляв зі світу, де живуть вільні люди. Це звичайний хліб, який ми їмо щодня, до якого звикли, як звикаємо до будь-якого повсякдення. Він міг нічим не відрізнитися від того, який випікають у в'язниці. Але він мав запах і смак свободи! І коли ти брав його в руки, хотілося плакати, вдихаючи повітря свободи. А потім був аромат вільного українського зимового степу, коли ми побачили у вікно автобуса, що віз нас на свободу, синьо-жовтий прапор, смак їжі у військових наметах, якою нас погодували вперше після звільнення, та обійми рідних людей. Це було моє переживання свободи, яке залишиться назавжди.

Я як релігієзнавець і історик знаю, що міф сильніший за реальну історію. Людина часто віддається міфу,

розчиняється в ньому, віддає свою свободу думати, мати вибір. І все заради того, щоби розчинитися у масовій міфологічній свідомості.

Відповідальність журналіста — на мою думку, це розумів і Олександр Кривенко — полягає і в тому, щоб не стільки працювати на міф, а повертати людей у реальність сьогодення, відкривати для них безконечні простори смислової свободи.

<https://zbruc.eu/node/79872>
2018 р.

Лекторій у неволі

У ніч на 28 грудня 2017 року на військовому летовищі аеропорту «Бориспіль» Ігор Анатолійович Козловський разом з іншими бранцями «ДНР» ступив на вільну землю після майже двох років полону.

Дні марудного чекання змінилися насиченим графіком, у якому — лікарі й журналісти, численні ділові контакти, гості, родичі, зустрічі з друзями та учнями... Утім, не зважаючи на зайнятість, пан Козловський знайшов час, щоб розповісти про досвід, здобутий в ув'язненні, внутрішні процеси «ДНР», бачення реабілітації бранців і свої плани.

Бесіду з Ігорем Козловським вела Тетяна Євлоєва.

— Два тижні на волі — дуже насичені в комунікативному плані. Якими вони були для вас, з частими питаннями про полон і намаганням журналістів «залізити під шкіру», викликати емоції на камеру?

— Я розумію журналістів, у них — редакційне завдання. Так, це торкається якихось глибинних почуттів, не дуже хочеться їх знімати, але ж є певна відповідальність перед людьми, що там лишилися. Ці запитання пов'язані з інтересом до того, що відбувається

там, що відбувається зі мною, що було в полоні — і треба відкриватися, не вважаючи на якісь больові моменти.

— Чи не обтяжує таке інтенсивне соціальне життя після двох років соціальної депривації?

— По-перше, я сам скучив за цим. Ви ж розумієте, що там спілкування було дуже обмежене, що пов'язано з перебуванням у камерах. Або, якщо казати про колонію, люди, з якими спілкуєшся, — це або карні злочинці, або «ополченці», і не можеш відкриватися, проговорити ті моменти, що міг би сказати. До того ж за тобою спостерігають і вимагають утримуватися від політичних розмов. А людина — істота соціальна. Вона здатна відчувати не лише сенсорний, а й соціальний голод. І якраз треба, щоб з тобою могли поспілкуватися від серця до серця.

— Щодо спілкування в ув'язненні: багато вчених, коли потрапляли до в'язниці, в табори, продовжували свою наукову працю, хоча б подумки, і це допомагало їм не втрачати здоровий глузд та відчуття реальності. Чи була в вас така можливість, і чи полегшило це ваше життя в неволі?

— Так і було. Щойно дізнавалися, хто я — у людей є інтерес до релігійних питань, — дуже багато розпитували, я навіть читав лекції. Розгорнуті лекції, якщо казати про Іслам — з історії Ісламу, з історії життя пророка Мухаммада, з історії Ісламу в Україні, про особливості течій тощо — щоб зняти ті нашарування, що дуже часто з'являються в людей, які дивляться телебачення.

У них є певні асоціації, але люди не дуже розуміються в питаннях релігії та духовних питаннях у широкому сенсі. І це давало мені таке інтелектуальне відкриття, я міг спокійно розмовляти на ці теми... Хоча потім оперативні працівники дізнавалися про такі лекції, викликали й казали: «Прекратите пропаганду!» Саме так.

— Навіть це — пропаганда, на їхній погляд?

— Навіть це. І цілий час, починаючи від СІЗО й до колонії, вони підозрювали, що я веду певну роботу, підбурюю. Наглядачі навіть написали доповідну записку своєму керівництву, що я тут створив проукраїнську антиДНРівську групу й практично готую повстання.

Часто-густо люди спантеличені: не могли зрозуміти, хто я і що там роблю. Адже там були здебільшого карні злочинці.

Окремий момент — вірші, що там писав — для себе, для душі. Це теж було віконцем, крізь яке я міг дихати.

— Чи допомагають викладацькі навички встановлення контакту з учнями в ситуації, коли контакт треба встановити з іншими в'язнями, а ще — з наглядачами? Чи наглядачі потребують якогось специфічного підходу?

— Ви знаєте, я стільки років читав лекції з емоціонального інтелекту — це допомагає. Ти залишаєшся асертивним, маєш свій світогляд, світовідчуття — а з іншого боку, бачиш перед собою іншу душу. Ти повинен бути емпатичним. І завдяки цьому будеш бесіду так, щоб, не вважаючи на світогляд і політичний вибір співбесідника, вести діалог з його душею. Дивлячись у вічі, звертаєшся до його душі — і це спрацьовує.

— Наскільки вони охоче дивляться в вічі?

— Я цікавив їх як феномен, розумієте? Навіть тих, хто «охороняв». Вони просили мої книги, щоб я написав їм побажання, і багато з карних злочинців передавали мені мої книжки, — я їх роздавав.

Були серед них і мусульмани, й коли дізнавалися, що в мене є праці про Іслам, просили (своїх знайомих. — Ред.), щоб передали цю літературу з волі. І коли вже виходили з колонії — брали їх на згадку... Хто б міг уявити,

коли ці книги видавалися! І в них виникали питання, що я тут роблю.

Навіть ті, кого називають, перепрошую, «блаткомітет», ставилися з повагою, підходили. Там був один чоловік з цього «комітету» — з Азербайджану, 28 років у колоніях. Він казав: «Брат, ты знаешь, в любой точке земного шара мы тебя поддержим!» Певна повага була, бо вони не розуміли цей феномен — чому я тут.

— Було цікаво прочитати ваші слова, що пісню «Океану Ельзи» «Така, як ти» ви найчастіше чули в неволі. Звідки в колонії «ДНР» такий «бандерівський» гурт?

— Ви знаєте, люди, мабуть, інакше мислили. Там був один хлопець, він узагалі гарно співає, — і він цілий час співав цю пісню. Навіть один із росіян — у місцях ув'язнення багато росіян, що тим чи іншим чином опинилися за ґратами в Україні, — і цей росіянин також співав цю пісню.

— На окупованій території лишилися українські виправні заклади. Чи там той самий контингент, що відбував покарання на момент захоплення? Чи попередніх в'язнів випустили?

— Ні, там відбувають покарання люди ще з українських часів. Я знав тих, хто сидить ще з 2010, 2011 року — і сидіти їм було ще до 2020-х. Їх ніхто не випускав. Багато з них писали листи, щоб їм дозволили досидіти свій термін на підконтрольній території, і навіть були такі обміни, наприклад, у квітні 2017 року. Не пригадаю точно, здається, 27 осіб поїхали на підконтрольну територію відбувати свій термін. Охочих багато, але не всіх міняють...

— Перед наступним запитанням хотіла би привітати вас з призначенням на посаду старшого наукового співробітника відділу релігієзнавства Інституту філософії НАН України. Чи маєте якісь

конкретні проекти, над якими розпочнете працювати від 1 лютого?

— Так, 27-го [грудня 2017 року. — Ред.] мене звільнили, а вже 28-го, одразу ж, Анатолій Миколайович Колодний пішов до пана Патона (президента НАН України. — Ред.) з проханням, щоб відкрили цю посаду. Вони чекали на мене, і я їм дуже вдячний.

Планів і проектів багато, треба сісти й розписати. Щодня надходять нові пропозиції. Наприклад, сьогодні спілкувався з Блаженнішим Святославом (предстоятелем УГКЦ. — Ред.) — він пропонує зробити книжку наших бесід. Цей час треба якось надолужувати... Мав про що подумати за ці два роки.

— 10 січня в прес-центрі «Главкома» відбулася прес-конференція на тему «Релігійна ситуація в сучасній Україні: підсумки 2017 та перспективи». Нині саме ви — єдиний науковець-релігієзнавець, що так глибоко занурився в реалії окупованих територій Донеччини. Чи може віра в Бога в майбутньому об'єднати українців, чи, навпаки, стане ще однією причиною розбрату та взаємної недовіри, як у протистоянні прихильників Київського та Московського патріархатів у світлі недавніх подій у Запоріжжі?

— Дякую за питання. Розумієте, якщо людина справді вірить, у неї не може бути ненависті до інших. Я завжди пам'ятаю цей діалог, у якому Рабія, коли її спитали, чи ненавидить вона Шайтана, Ібліса, відказала, що в її серці стільки любові до Аллаха, що там нема місця ненависті. Мовляв, хто такий Шайтан? Я люблю Аллаха.

Якщо людина вірить — вона не може жити ненавистю. Вона має жити любов'ю та знаходити в ній точки дотику з іншими, на цій платформі любові. А якщо це просто релігійна форма — багато хто носить релігійне

вбрання, але ж там (притискає руку до серця. — Ред.) нічого не змінюється, — вони вносять у релігію світське, а не духовне, і це може бути моментом розбрату. Саме таких релігійних людей можуть використовувати представники різних течій, передусім політичних. І це може спричинити проблеми. Тому нам треба працювати, щоб люди були справді духовні, не номінально — щиро побожні.

— Щодо окупованих територій та маніпуляцій політичних течій: якщо проведемо паралелі з іншими місцями, де було руйнівне військове втручання РФ, то, наприклад, у Сирії це обернулося розгулом ІДІЛ. Чи бачили ви якесь підґрунтя, щоб подібний феномен масово виник на окупованих територіях, тільки з поправкою на іншу декларовану релігію?

— Там був і «православний ІДІЛ» — «Русская православная армия».

— Але чи є вона є місцевим феноменом?

— Там були й місцеві. По-друге, я бачив багато людей, що їх як релігієзнавець визначаю як неоязичників. Вони створили своє бачення — псевдослов'янське та псевдоязичницьке, — і ширять ці ідеї. Це химерна структура, але вона охоплює дуже багато так званих «ополченців».

Далі — активність Московського патріархату, що «окормляє», опікує всіх, хто з того боку [лінії розмежування]. І вони несуть ідеї «руського мира», імперську ідею, що йде в обгортці ніби «вваженого ставлення», «світоглядного вибору людей». Але в реальності це — жах. Коли мене катували, завжди були ці крики: «Мы есть русский мир!» — вони так кричали. Це — реалії.

— Якою мірою вони взагалі асоціюють себе з цією релігійною традицією? У них там теж по кабінетах цілі іконостаси?

— Так-так, я бачив у кабінетах: Микола II, Сталін, Дзержинський, Путін...

— Сталіна ікони хоч не висять?

— Поки що не ікони, але для них це майже ікони.

— Родини вояків АТО діляться, що бійці приносять війну додому. Бранці теж приносять цей свій полон додому?

— Я б не хотів цього робити. Гадаю, ми повинні приносити досвід — так, але приносити свої страждання, переживання, що були там, і ятрити цю рану родини — неправильно. Це — неправильно! Психологію цього феномену я розумію, але ж людина повинна мати відповідальність не лише за себе. Не казати світові: «Дивіться, я тут страждав, а ви...» — так не можна!

Ти маєш нести добро, повинен перетворити цей досвід на позитивний. Повинен збудувати нову країну, свою родину... Близькі чекали, вони тебе люблять — поверни їм цю любов! Стань любов'ю! Це — головне. А приносити свої страждання... (гірко усміхається. — Ред.) Хай менше бачать, як у тебе щось болить.

— Не знаю, чи маєте таку інформацію... Чи були серед звільнених разом з вами люди, яких... не дочекалися? Зневірилися друзі, пішла дружина?

— У людей багато проблем. Наприклад, коли близькі мають інші погляди, особливо ті, хто живе на окупованих територіях. І такі звільнені стали... вигнанцями. У них майже нікого нема. До речі, ви їх бачили: коли ми прилетіли, там стояв хлопець — він у СІЗО сидів навпроти мене в камері. У нього нікого нема. Ще разом з ним сидів хлопець, дуже спраглий до знань, — до речі, його там

засудили на 32 роки, — і в нього також лишилися в Макіївці всі рідні. І всі, хто лишився, його не сприймають.

— Що можна зробити для них? Ви, напевно, бачили волонтерів, що намагалися допомагати новоприбулим, але що можна зробити системніше?

— Це дуже добрі волонтери, і тепер це така активна частина громадянського суспільства. Але ж треба розуміти, що звільнені мають не тільки матеріальні потреби. Їм приносять одяг, поїсти — вони задовольнили цей рівень; знайшли житло — далі що? А далі — життя: 20, 30, 40 років. І їх треба оточити любов'ю, дати їм духовну їжу — це головне. Ми не повинні втрачати їх як людей. Ви ж знаєте, [люди це переживають] хто як: один почне пиячити, інший взагалі втратить глузд... Ці проблеми можна вирішити тільки любов'ю, тільки духовною опікою.

— Чи бачите ви в найближчій перспективі можливість якогось міжрелігійного проекту, скажімо, на базі Інституту філософії, чи ініціативної групи для допомоги тим, хто був у полоні, в заручниках?

— Так, це цікава ідея. Саме сьогодні, розмовляючи з Блаженнішим Святославом, почув від нього, що він також хотів би достукатись до тих хлопців, що тепер у Феофанії. Вони мають проблеми — не лише матеріальні, а й духовні, психологічні. Треба, щоб з ними розмовляли, вважаючи на страждання, яких вони зазнали, але не копирсаючись у ранах. Треба виводити їх на світло, щоб вони побачили по виході з лікарні, що не будуть кинуті й забуті. Треба, щоб представники різних релігійних, духовних громад з такими людьми працювали.

Я продовжу діалогову роботу з представниками різних конфесій, яку провадив ще в Донецьку. Саїд-хазрат (Саїд Ісмаїлов, муфтії ДУМУ «Умма») знає про це. Це діалог з релігійними громадами з метою не світоглядних

дискусій, а пошуку точок дотику, щоби працювати разом у соціальному просторі.

ЧОМУ ЗАСМІЧУЮТЬСЯ РІЧКИ?

У селі Прелесне, і більше ніде в світі, існує унікальний музей дитячого малюнка, створений викладачем малювання місцевої школи Олександром Івановичем Шевченком. Головна установка педагога була на радість, на задоволення від заняття малюванням. Доброзичливість і віра в людину — його педагогічний метод.

Через малювання він залучав дітей до світу прекрасного, який для них близький і зрозумілий: до природи, до свого села, до тієї потрібної і важкої справи, котрою займаються їх батьки-колгоспники. Про досвід роботи цілого свого життя О. Шевченко розповідає в книзі «Мій синій птах» (1990). Це його щоденник. Витяги з нього, які ми сьогодні публікуємо, дають уявлення про Олександра Шевченка як про вчителя і вихователя.

Брускова О.

Метод дитячої радості

Найцікавіше у Олександра Івановича на уроках в молодших класах. Взагалі-то, він у школі уроки в початкових класах офіційно не вів. Малювання, як відомо, має право вести основний викладач. Вони ці уроки і вели. А Олександр Іванович погоджувався на будь-яку неоплачувану заміну, випрошував клас до себе в студію цілком.

Найцікавіше у Шевченка на уроках у малюків, тому що методика його, розроблена разом з професором Азаровим¹¹, розрахована на молодший вік, на чисте, ще

¹¹ Юрій Петрович Азаров (21 травня 1931 - 30 вересня 2012) - російський художник, письменник, доктор педагогічних наук, 166

шкільною муштрою не замутило сприйняття, на сміливість, розкутість, яка, як відомо, в наших школах до старших класів найчастіше зникає.

Азаров називав цей метод методом щасливого самопочуття, методом дитячої радості. Радість відчуття кольору – це перше. Друге – позбавлення від страху: а раптом у мене не вийде? Потрібно переконати, що неодмінно вийде.

Метод цей легко визначуваний: оволодіння кольором, активізація ігрових моментів на уроках, захоплення дитини творчістю, затвердження її у своїх можливостях. До речі, цей метод близький програмі Б. М. Неменського¹². Вони усі йшли своїми шляхами, але це і метод кращих європейських шкіл, і метод викладання малювання в японській школі.

Але, сидячи на уроках у Шевченка (особливо в молодших класах!), наочно бачиш, що будь-який педагогічний метод невід’ємний від особи викладача, від його людської суті.

Пам’ятаю, як на одному з уроків у I класі спочатку всі разом вигадували казку про злого вовка, який хотів з’їсти пролісок. Потім діти малювали, а Олександр Іванович ходив по класу і пошепки, щоб не заважати, хвалив малюнки.

Він не звертав уваги на речі, на його думку, несуттєві, другорядні: забутий альбом, пляму на малюнку, листок не того формату. Головна його установка – на радість, на задоволення від уроку. А яка може бути радість, якщо

професор, дійсний член двох академій (творчої педагогіки і економічної безпеки), член Союзу письменників Росії. Дитинство пройшло в Донбасі. Закінчив Харківський Університет.

¹² Борис Михайлович Неменський (нар. 24 грудня 1922, Москва) - радянський і російський живописець, педагог, професор. Академік АПН СРСР.

тільки що була прочитана нотація? Головна його мета – вселити віру у свої сили, тому Олександр Іванович про погрішності в малюнках не говорив. Виправлення, повчання, зауваження в його завдання не входили.

Потім, у кінці уроку, він запитував: «Ти дозволиш показати твою роботу?» – і, показуючи малюнки класу, говорив: «Цікаве рішення, сміливий малюнок, соковитий колір, цікава робота». Він хвалив фіолетове небо, синю землю, дерева, схожі на кактуси, малинове сонце, жовтого вовка (хлопчик пояснив: він добрий і тому такий веселенький). Він радів фантазії дітей, їх розкутості, їх умінню бачити світ іншим і заражав їх своєю радістю. І першокласники пояснювали, чому небо фіолетове, а сонце малинове.

Я вірю в те, що навколо людини існує біополе. Навіть коли вона мовчить – особливе біополе добра або зла, байдужості. Навколо Олександра Івановича – не раз це помічала – особливе біополе творчої енергії, що заражає оточення. Феномен дивовижних здібностей дітей села Прелесного – в їх учителеві.

Скільки книг уже написано про потенційну здібність маленької людини! Про те, як легко цей паросточок проростити і як важко допомогти зміцніти.

Біополе Шевченка складається, як мені здається, з багатьох доданків. У будь-якому педагогічному експерименті, методі, у будь-яких педагогічних новаціях і в повторенні давно забутого прекрасного досвіду, зрештою, упираєшся в одне і те ж: у життя людське. У щирість, чесність учителя, без яких будь-яка найгеніальніша методика суха, мертва. А отже – недієва. Я вже не говорю про те, що будь-які правильно-прекрасні слова у вустах людини непорядної або, скажемо м'якше, нещирої перетворюються на свою протилежність. Головна хвороба школи (а отже, і суспільства), яку ми намагаємося

здолати: одне думали – інше говорили. Результат відомий. Проблема щирості в стосунках «учитель – учень», напевно, одна з основних в нашій школі. І одна з найболючіших. Що було робити літераторові, у якого в програмі, потіснивши Достоевського, з'явилося творіння новоявленого класика – «Цілина»? Що робити було учителеві історії, коли раптом виявилось, що війна вирішувалася на Малій землі? Що робити зараз історикам, коли нарешті усім стало ясно, що вся попередня наша історія сфальсифікована і що викладати потрібно по статтях у журналах і газетах?

Правда, викладачеві малювання було набагато легше. Але і тут на предмет зображуваного можна було подивитися по-різному. Та саме в тому і основа його особистої моральної методики. Саме в тому і щастя, що він кривити душею не вмів ні в які часи. Він і раніше хворів на той же біль, що і зараз, його симпатії і антипатії місцями не помінялися. У тім-то і щастя, як наслідок усього цього, що він, абсолютно не прикидаючись, приходив (і сьогодні приходить) у захват від фіолетових тигрів і помаранчевих мам. Йому не потрібно зображувати захопленість, інтерес, радість. Він щиро вірить в талановитість кожного і заражає цією вірою дітей. Йому не потрібно грати в демократію. Він у кожній дитині, яка малює (і яка не малює – теж) бачить колегу і поводить з ним відповідно. Я бачила, як діти обговорювали з Олександром Івановичем його власні роботи і з якою справжньою шанобливою увагою він ці зауваження вислуховував.

Напевно, правий Юрій Петрович Азаров, назвавши цей метод методом дитячої радості. Але я б додала: дитяча радість не відбудеться без дорослої щирості, без глибокої зацікавленості, без демократизму справжнього. І сидючи на уроках у Шевченка, я думала: як багато може метод, коли він перетинається з життям. Думка не нова, але в Прелесному вона відчувається ясніше.

Діти талановиті. Діти талановиті не лише в малюнку. Якби наша школа вміла розпізнати, розбудити, утримати цю талановитість! Але для цього потрібно, щоб вона стояла на демократичних основах; на взаємній повазі учителя і учня, учня і учителя, на щирості.

**Шевченко О.
Мій «Синій птах»**

Малювання — не розвага

З V класом заняття в студії зірвалося. Учитель біології забрав у дітей щоденники і змусив після уроків учити нібито погано вивчене домашнє завдання. Учитель сидів у вчительській, писав якісь плани, а діти в коридорі стояли з книжками, вчили. Вивчив — іди додому. Кошмар!

Потрібно про відвідування студії поговорити з учителями. Малювання — не розвага, це серйозно. Не випадково багато обдарованих артистів, хірургів, винахідників захоплювалися малюванням.

Читав статтю про малювання під музику. Музика посилює емоційний настрій. Я не зовсім з цим згоден. Колір і музика — настільки сильні емоційні чинники, що поєднати їх одночасно, мабуть, неможливо. Не можна ж милуватися морем і степом одночасно. Хоча вони за своєю просторовістю чимось споріднені: велич, простір, нескінченність, рух, своя музика звуку, свій колір. Але поєднати їх не можна!

Малювання — це складний творчий процес. Мені здається, що якщо малювати, то тільки малювати, забувши про все. Слухати серйозну музику — тільки слухати музику. Справжня музика захоплює всю людину,

так само, як і процес малювання. Напевно, можна передати щось навіяне музикою, але не одночасно з малюванням.

Можливо, я і помиляюся, я не дуже хороший знавець музики, але мені здається, що емоційній людині музика заважатиме, відволікатиме. Музика – це не фон, а саме по собі серйозне мистецтво. А якщо людина неемоційна, то і музика їй не допоможе.

В суботу проводимо вечір мистецтв. Розповідь про творчий шлях художників і демонстрація репродукцій. Головне, щоб вечір пройшов не нудно для дітей, щоб кожен якийсь брав участь, а не був просто глядачем. Знайшли записи музики Чайковського, Грига – це, мабуть, підійде до репродукцій пейзажів. Ось для цього музика потрібна. Дивитися живопис під музику – дуже добре.

Важливо не упустити момент

Заняття з групою другокласників у студії. Діти знають, як користуватися фарбами, з чого починати роботу. Запропонував малюнки за власним вибором, нехай малюють, хто що хоче. На обличчях розгубленість, скутість. Адже доки малюки до школи не підуть — яка у них свобода, фантазія. Не раз бачив, як діти знайомих малюють легко, з вигадкою. Їх навіть важко змусити малювати те, що ми хочемо. Вони малюють творчо, своє. І ось провчилися в школі два роки і вже чекають підказки вчителя. Напевно, методика «роби так, а не інакше» позначається на творчості дітей. «Діти, покладіть руки на парту», «Діти, дивіться сюди і робіть ось так», «Не тягни руку!» І руку потрібно піднімати «за правилами!» Чи не це вбиває у дітей ініціативу, відучує від самостійності? Дітей привчають працювати за вказівкою. Я, до речі, помітив,

що і дитячий садок дітей сковує. Краще за всіх, вільніше малюють діти, що ще не сіли за парту.

Чому ж учить наша школа? І як зробити так, щоб діти могли вирішувати завдання не лише арифметичні, але і творчі?

Навчання у школі проводиться допотопним методом. У кращому випадку — заучування готового матеріалу, без розкриття суті явищ, без взаємозв'язку між предметами. Література, історія, мистецтво — це комплекс духовної культури. А їх вивчають окремо, без усякого зв'язку. Методика навчання в школі — вчорашній день.

Учора на занятті в студії вирішив провести роботу з творчої уяви дітей. «Ось за вікнами кімнати ми бачимо реальні речі — дерева, будинки, вулицю, людей, що йдуть по ній. Але є щось, що не можна побачити, взяти в руки або торкнутися, — це наші емоції. Радість, гнів, смуток. Їх можна передати музикою, мімікою обличчя, позою і жестами. Але, мабуть, можна передати і кольором. Адже колір — це музика фарб, колір має безпосереднє відношення до емоцій людини. Про що говорить чорний колір, червоний, зелений, блакитний? Яким кольором можна передати радість?» — «Червоним, блакитним, зеленим», — говорять діти.

У дітей — природжене почуття кольору. Це я не раз помічав, коли проводив уроки або заняття в студії, на природі. Мабуть, і емоційність дітей можна розвивати кольором. Чим емоційніше людина, тим вона більше відчуває колір.

Незважаючи на часті обіцянки, план роботи школи ще не побудований так, щоб можна було займатися з учнями в студії систематично. А вірніше сказати, коли у них є до того потреба. Малювання — творчий процес.

Важливо не упустити момент, коли думка (чи, це важко пояснити, бажання або ще щось) просто проситься на аркуш або полотно. І тоді все виходить. А успіх дітей підводить. Невдача відштовхує. Дотик до пензля, олівця має бути потребою у дітей, а не тільки обов'язком. Вони швидко і добре малюють те, що самі придумали. І мучаться над тим, що їх не захоплює. Тому я за те, щоб студія була відкрита щодня після уроків і діти знали, що можуть сюди прийти, як тільки з'явиться бажання малювати.

Нещодавно посперечалися на цю тему з однією вчителькою. Вона говорить, що має бути строгий план заняття. Ну як завжди: такий-то гурток займається з такої-то години. А я вважаю, що малювання вимагає настрою. І важливо його не упустити, потім дитина звикне, втягнеться, і заняття увійдуть до звички. Говорю, що, якщо в неділю зранку діти просяться помалювати, я їм студію відкриваю. Вона навіть обернулася: чи не чує нас хтось? І говорить: — Вони вам просто сіли на голову. І до добра це не доведе.

Зранку з'їздив у Слов'янськ за матеріалами. Приїхав автобусом о другій годині дня. На заняття в студію йти не збирався. Втомився. Прийшов Сашко Волков. «Сьогодні малюватимемо»? — запитав з таким вираженням, що відмовити не зміг.

Студію діти відвідують із задоволенням, і мені це дуже приємно.

Не хочу себе прославляти. Сам знаю: багато чого ще не роблю. Але якби в школі таких студій було декілька: музична, літературна, історична, наприклад, і діти б туди бігли із задоволенням! Мабуть, кожний бідолага неуспішний знайшов би собі справу до душі.

І став успішним? Наївно? Напевно.

Зранку йшов мокрий сніг. У дворі школи бігали діти, радіючи першому снігу. Діти, задерши голову, ловили ротом лапаті сніжинки, що повільно падали. Підбігли дівчатка:

— А ми знаємо, що сьогодні малюватимемо на уроці.

— Що ж?

— Сніг. Зиму.

— А як ви дізналися?

На лицах здивування і радість:

— А як же, дивіться, які сніжинки!

Декілька учнів сьогодні писали олійними фарбами. Працювали захоплено, вимазали свої костюми. Але задоволені — а як же: працюють олією. Потрібно розповісти їм про дивовижного художника акварелі — Крилова. Акварель теж хороша, адже головне — не чим, а як. Важливі не фарби, а почуття.

Сьогодні був на уроці малювання в II класі. Вчителька сказала дітям: «Сьогодні малюватимемо ялинку». Ось, мабуть, і все. Сама сіла перевіряти зошити і писати плани. Для неї головне — було б тихо в класі. Подивився роботи. Убогі ялиночки або подібність якихось дерев, схожих на віник, намальовані в куточках листа. Діти нудьгують. Шкода.

Був на уроці малювання в I класі. Малюють аквареллю. Сміливість надзвичайна. Колір вражаючий. Вийти до дошки малювати — бажання у всіх. Навіть не знають що, що завгодно — тільки малювати. Ось не втратити б це — не породити б почуття страху перед малюнком, зберегти інтерес до творчості. Важливо пробудити інтерес із самого початку, тоді з'явиться

смівливість, зухвалість, бо потім побороти страх і невпевненість куди важче.

У дітей бракує терпіння довго малювати картину. Більше трьох днів не виходить. Починають поспішати, іноді псують. Як привчити, що малюнок — це виклад думки? Спробувати дати складніше завдання і великі аркуші?

Людині потрібна віра у свої сили, справжнісінька, переконлива. Чому діти до 12-13 років малюють, а потім кидають малювати? Втрачають віру у свій талант. Дітям здається, що вони багато чого можуть, у них більше впевненості, і малюють сміливо, іноді талановито. Коли дорослішають, бачать більше, знайомляться із справжніми витворами мистецтва, лякаються перед ними. З'являється невпевненість: а я не зможу.

Як закріпити, затвердити віру у свої можливості?

Успіхом у різній формі: виставка, конкурси, премії. Спробувати це в малих колективах дітей.

Зробити б музей дитячого малюнка. Твоя робота в музеї. Мабуть, це до біса здорово.

Ну як наші укладачі шкільних програм не можуть зрозуміти, що діти — особливо маленькі діти — не можуть малювати за наказом? Якщо їм нецікаво — нічого не вийде. Треба будити у них інтерес, захоплення. Адже давно відомо: найсильніше і яскравіше людина формується в дитинстві. Найсильніша пристрасть або захоплення — це захоплення з дитинства. Ось це не пропустити б. І не забути при цьому, що дорослі і діти бачать різний світ. І добре, якщо ми, дорослі, пам'ятаємо, яким був світ нашого дитинства.

Любов до степу в мене пов'язана зі скрипом воза, з кінною косаркою, з волами і гарбами, з тим, що побачив я в дитинстві. Для наших дітей степ інший. Вони теж

люблять степ, але, мабуть, з шумом моторів комбайнів, тракторів.

Ми, люди похилого віку, і наші онуки любимо степ, але любимо його різний.

Важливо – не як, а що малювати

Найважливіше в роботі з дітьми – це не як вони повинні малювати, а що.

Для мене найголовніше – навчити дітей бачити навколишній світ очами небайдужої людини. Я хочу навчити їх відібрати з навколишнього життя головне, важливе, добре і вміти розповісти побачене в малюнку.

У студії діти працювали без особливого настрою. Шкода упускати час. Але запалити не зміг. Та і в самого не було особливого бажання. Більше говорив про зиму, про колір снігу, повітря, дерев, а ось робота не пішла. Потрібно було просто піти з дітьми в ліс.

Другий день дивовижна погода, випав перший сніг. Для дітей радість – бігають по двору, шумлять, сміються.

Сьогодні в IV класі проводили урок у лісі. Погода гарна, легкий мороз, подекуди сніг. По дорозі в ліс розглядали простір. Скільки різних фарб! Засохла червона і жовта трава і місцями зелень з вкрапленнями синього снігу. А вдалині – фіолетова будівля клубу і сині будинки. Темно-синя оранка на шкільній ділянці.

Біля лісу зупинилися, дивилися на ліс здалека. Говорили про звірів і птахів, які живуть в нашому лісі. Навіть про павуків і жаб – чи корисні вони? У замерзлих калюжах на дорозі діти «бачили» звірятко, Чебурашок, кораблики. Віталька Шелест набрів у лісі на улоговинку, повну води. Вода прозора, чиста, і діти бачили своє відображення. Розповів про те, що раніше у бідних людей

не було дзеркал. Вони наливали в посуд воду і дивилися в неї, як у дзеркало. Не пам'ятаю точно де, але десь читав про це.

Запитав дівчаток: які дерева кому подобаються? Савицька Таня сказала: «Мені подобається ось це, у нього кора, як у старої людини, воно мені нагадує дідуса». Діти тягали старі шматки пнів і корчів, розглядали: «А що це?», «Який звір або птах?» Шкода, що без рукавичок, голими руками, але заборонити не зміг. Їм було так цікаво!

Погода казкова. Тиша, сонце, скрізь виблискує іній – на деревах, на всохлій траві, на дротах і огорожах. Учителька I класу захворіла. Попросив дітей I і II класів на прогулянку. Дивилися сині тіні від дерев, сині стежини на чистому снігу. Давали назви деревам. Діти дивно кмітливі і меткі. Вигадали казку про зимові дерева «Чого чекають дерева?». Я їм допомагав мало. Самі придумували: дерева закуталися в іній, щоб було тепліше, і чекають, коли прийде весна, прилетять з теплих країн птахи і їм співатимуть про літо. «А на що схожі ці дерева вдалині?» – запитав я у Валі. – «Вони чекають автобус. Вони схожі на людей, які чекають автобус». Ці дерева дійсно стоять біля автобусної зупинки. А своєю нерухомістю схожі на тих, що терпляче чекають автобус, який може прийти, а може, й ні.

Урок малювання в V класі теж проводив у лісі. Спочатку спостерігали природу, колір снігу на сонці, в тіні. Навкруги майже все блакитне, навіть клуб із червоної цегли фіолетовий. Коли поверталися з лісу, я попросив дітей описати два дерева. Дерева стояли поряд, але одне з них схилилося, а інше ніби припало до нього. А як можна поетично, очима художника, поета? Відповіді були найрізноманітніші: «Схилилося на груди друга і

скаржитися про своє горе», «Чекає допомоги», «Двоє втомлених друзів».

Я запитую: «А які дерева тут сумні?» Олена Моїсєєва відповіла: «Тут сумних дерев немає, тому що нам весело». Мабуть, вона права. **З яким настроєм спостерігаєш те, що оточує, – це важливо.** Сказав про це дітям. Сумний пейзаж – це часто настрої художника.

Приблизно на цю ж тему проводив урок у IV класі. «Які дерева ви любите?» Відповіді найрізноманітніші і цікаві, характеризують дітей і їх сприйняття життя (не побоюся сказати: і батьків).

Діти мрійливі відповідали: берези — вони красиві, особливо коли їх багато, у них одних стовбури білі, і зелень від цього яскравіша, верби — у верби гілочки оксамитові, як волосся у дівчаток. А ті, хто дивиться на життя простіше, і відповідав просто: люблю грушу, тому що груші в компоті смачні, яблуні — яблука смачні.

«А яку користь або допомогу можуть зробити деревам люди?» — «Не ламають», «Поливають, коли довго немає дощу», «Знищують гусінь отрутою».

Підводжу підсумок: отже, деревам теж буває сумно, погано, і люди повинні їм допомагати. Вони потребують нашої дружби. Ось і намалюйте сумне дерево, те, яке ви любите (берізку, яблуню, вербу). Діти малюють і підписують: «Дереву холодно», «Дерево хоче води і чекає дощу», «Зламана гілка».

Всю ніч йшов сніг. Уранці біля огорож великі замети снігу, з дахів звисають химерні снігові карнизи. До ранку вітер злегка вщух, але заметіль не перестає.

На уроці показував дітям репродукції пейзажів радянських художників. Діти розбирали самі. Головне завдання – допомогти зрозуміти дітям, що пейзаж – це

настрій. Запитав, який був у них настрій, коли уранці вони побачили заметіль, сніг, замети снігу. Відповіді найрізноманітніші. Більшість – радість, тому що багато снігу, можна покататися на лижах. Говорять, що багато снігу – добра прикмета: буде хороший урожай. А у декого сніг викликав смуток: птахам холодно, все заметено, страшно віє вітер, завірюха.

Запропонував дітям намалювати пейзаж за їх вибором, але передати настрої (вірніше, пейзаж з настроєм). Особливо звернути увагу на колір. Колір – це і є основа настрою в живописі.

Перед цим розбирали мотиви різних пейзажів з різними настроями.

Фантазія, гра, вигадка

З першокласниками вигадували казку, яку вони потім малюватимуть. Одну з казок починав сам: «Жило в річці маленьке зелене жабеня. Одного разу воно вистрибнуло на берег і побачило чаплю». «Я тебе з'їм, — продовжує одна дівчинка. — А жабеня говорить: «Почекай, я брудне, я вимиюся в річці». Стрибнуло в річку, а чапля так і залишилася на березі його чекати».

Казку назвали «Чому чаплі біля річки бродять?»

Проводив урок малювання в II класі. Запропонував вигадати класом казку про вітер. «Цілий день дув злий вітер, зривав з дерев листочки, гнав по небу хмари... Цілий день дув вітер, а до вечора втопився, принишк. Захотілося йому відпочити». А далі нехай придумують самі. Найчастіше діти закінчували казку тим, що вітер ліг спати за рогом хати, на горищі, в лісі і т. д. Малювали вітер крейдою на класній дошці. Вітер виходив різноколірний – блакитний, жовтий, червоний. Діти назву вітру придумували самі. Жовтий вітер – це літній, червоний –

осінній, блакитний - зимовий. І чому це так, пояснювали добре. А я розповів їм казку «12 місяців» – дуже коротко.

Бачу, як діти радіють, пожвавлюються, як тільки захопиш їх загальною грою. А у нас, на жаль, навіть в наймолодших класах атмосфера – зубри, вчи. Творчості і фантазії дитячої мало. Мабуть, учителям, особливо молодших класів, потрібно більше займатися з дітьми творчістю, заповнювати урок фантазією, грою, вигадкою. Але якщо учитель за вдачею сухий і безініціативний, хіба здатний він творчо навчати дітей? І де цьому навчитися?

Третій день на вулиці дме вітер. Молодші класи після уроків відразу відпускають додому, не залишають на «продовжену». Вітер з такими морозами для малюків не жарт. «Хто з вас уночі чув, як виє на вулиці вітер?» Діти підіймають руки. «А хто передасть, як завиває холодний вітер, злий?» Діти шиплять, гудуть, охають.

Розбиваю по рядах: перший ряд шипить, другий — виє, третій — охає. По команді діти усі відразу зображують, як шумить вітер. Їм цікаво, очі блищать. «А хто хоче бути деревом?» Відбираю дівчинку і двох хлопчиків і ставлю перед класом: «Клас — вітер, а ви — дерева. Вітер дутиме, а ви руками (руки — це гілки) зображуйте, як гнеться дерево». Діти дмуть, зображуючи вітер, а «дерева» махають руками. Усі пожвавилися, очі блищать, руки тягнуть, хочуть зображувати дерева.

Все-таки в школі у нас з малюками на уроках мало гри.

— А тепер, — говорю, — пробуємо намалювати і вітер, і дерева на дошці і в альбомах. Малюнки виходять хороші, тому що дітям цікаво. Наступного разу спробуємо казку про зиму, сніжинки з лицедійством.

На етюдники четвертокласникам поставив по банці фарби. Колір будь-який: синій, червоний, зелений, жовтий, чорний, блакитний. Запропонував дітям намалювати вітер наявним у них кольором. Питання: який буває вітер? Відповідали дуже цікаво: злий, ласкавий, теплий, холодний. Влітку – ласкавий, теплий. Його можна малювати червоним кольором, жовтим, зеленим. А взимку вітер злий, холодний. Діти вважають, що такий вітер потрібно малювати чорним, синім, блакитним. Ось і розділили фарби на теплі і холодні.

Добре пішла робота у Олени Казимир. Тільки зараз посправжньому відчула гармонію кольору. І це після трьох років відвідування студії! Дуже наполеглива дівчинка.

Тема уроку: ілюстрація казки. Розділяю дітей на три групи. Кожна група вигадує свою казку. Вона має бути короткою і закінчуватися добре, як і усі казки. Добро і справедливість завжди перемагають. Такий непорушний закон казок.

Я підказую. Казку можна вигадувати про дерево, що чекає весни, про птаха, який чекав допомоги від дітей в зимові дні. Наприклад, про маленьке пташеня, яке не змогло полетіти до теплих країв. Пташеняті в лісі було страшно, з ним трапилися важкі історії. Але ось одного разу... Можна вигадати казку про замерзлу річку, яка влітку оживе, про насіннячко квітки, яке влітку проросте.

Урок малювання в II класі. Спочатку на дошці робив закарлючки. Учні доповнювали малюнок, кожен бачив у цій лінії своє. Потім крейдою намазував плями і діти доповнювали малюнок, бачачи в цій плямі кожен свій предмет.

Коротко розповів, що і в лісі можна побачити багато казкового, якщо уважно придивитися навкруги.

Узяв аркуш паперу і, не дивлячись на лист, намазав фарби. «Що це»? Всі хором: «Слон». Обернувся, подивився, дійсно, щось схоже. Дітям було весело.

Запропонував їм намалювати один одному на аркуші барвисті плями, але кожен домальовував свій аркуш сам. Діти захопилися, не помітили, як пройшов урок. Шкода було йти.

Головне – прищепити дітям любов до кольору, до фарб, розвинути уяву, розкрити можливості творця і матеріалу. Потрібно навчити їх бачити і любити світ.

Світ динамічний, тільки по-різному, зі своїми відрізками часу.

Шум моря – це настрій, ласкавий, буркотливий, обурений. Шум листя і вітру. Море для наших дітей незрозуміле, вони його не бачили, не чули. А ось шум вітру, шерех листя, шепіт колосків і сварлива суперечка листя кукурудзяного поля їм зрозумілі. Потрібно спробувати разом з дітьми в студії передати це в малюнку, в кольорі. Неодмінно. І навіть поняття пшениці, дерев, поля – умовно в кольорі.

Вова Явинський намалював олівцем малюнок жінки з птахами. Композиція вийшла неважна. Ноги не вмістилися. Говорю: «Давай переробимо». Не подумав і почав сам стирати малюнок. Скільки образи було, до сліз. Насилу заспокоїв. Знаю, що втручатися ось так не можна, потрібно обережно, ненав'язливо, поволі. Діти не терплять грубого втручання в їх роботи. У кожен свій задум, своє бачення, своє відношення. Але іноді забуваю про це, захоплююся, мені здається, що я з ними як з рівними. А виявляється – я скривдив. Я вибачився. Але є і такі діти, що собі не вірять, багато запитують: «А як тут намалювати, яким кольором?» Чи самотійна ця творчість?

Урок фантазії в IV класі. Згадали, які діти бачили хмари, вірніше, на що схожі. Діти розмріялися, перераховують і згадують бачене. Хмари, що нагадують звірів, птахів, казкових героїв, квіти. Запропонував чотирьом дітям намалювати на дошці фантастичні хмари. Наступні домальовували фантастичні дерева – ну неначе живі, а ще одна група намалювала хати і птахів, теж казкових. Були цікаві малюнки, шкода стирати з дошки.

Дітям сподобалося, захопило, схвилювало. У кінці уроку показував репродукції Петрова-Водкіна, Фалька, Ларіонова. У Петрова-Водкіна в картині «Сон» голі фігури. Але діти поводитися спокійно. Говорив про красу людини, її вчинків, про легенди Давньої Греції.

Після уроку Сергій слізно просив дати подивитися альбоми ще. Дивилися усім класом усю перерву.

Пішов з уроку з радісним почуттям.

Підміняв уроки. Діти до уроку не готувалися. Погода дивовижна, тепла, майже весна. Подекуди лежить мокрий сніг і синій лід. Повітря просякнуте дзвоном капежу і дзюрчанням струмочків. Вирішили провести урок у лісі. По дорозі в ліс зупинилися на площі, дивилися колір вологої темно-синьої оранки на шкільній ділянці, зелено-коричневі плями площі, що звільнилися з-під снігу. Тільки зійшов сніг, і вже є зовсім зелене листя.

Запропонував дітям знайти характерні дерева або групу дерев, щоб можна було дати назву. Сам дивувався з їх фантазії. Ось сухе дерево, що впало. Гілки опущені у весняну калюжу. «Це п'є воду олень», – говорять діти. – «А як можна назвати цю композицію?» – і «Спрага», «Ковток води». Стара груша з характерними гілками-руками, розкинутими в сторони, а навкруги молоді дерева. «Це Юрій Андрійович (викладач музики)», – говорять дівчатка.

– «А композицію можна назвати «Диригент». І дійсно, дуже схоже. «А дупла що?» – «Це кишені».

Мені самому було цікаво.

Діти знаходили для дерев дуже точні назви: «Мисливці в лісі», «Стара бабуся і онуки». А калюжі – «крокодили», «снігуроньки», «жирафи». Почали шукати дерева, що нагадують когось із класу. Урок (якщо це можна так назвати) пройшов швидко і цікаво. Бігли з лісу з веселим настроєм. А це, мабуть, важливо – отримувати від спілкування з природою справжню радість. Нехай у дітей це буде спілкуванням з казкою, улюбленими художніми творами, а у нас, дорослих, відпочинком від повсякденного клопоту, спокоєм, тишею. Головне – навчити любити природу, її дивовижний колір, невичерпну фантазію.

У V класі проводили урок у приміщенні. Розповів п'ятикласникам про Чюрльоніса, особливості його творчого підходу до малюнків (синтез музики і лінії, кольору). Дивилися репродукції, малювали на дошці крейдою і ручками на аркушах композиції «Смук», «Радість», «Руки».

Організація творчої роботи дітей

Раніше майже всі діти закінчували свої малюнки за один раз. Тепер багато хто працює по декілька днів. Напевно, це теж необхідно. Тривала робота примушує серйозніше відноситися до неї, творчо мислити, тримати задумане в пам'яті, жити цим.

Намагаюся допомогти їм вибрати спочатку тему трохи легшу. Я думаю, що на перших кроках краще «планку понизити». Я давно помітив: непосильне для дітей завдання відпочує від роботи. Навіть якщо вони

самі це завдання поставили. Відмовитися гордість не дозволяє. А виконати – сил немає.

Зрозумів, що незавершені дитячі роботи не можна ховати. Мабуть, краще, коли вони на очах у виконавця, і ще краще, коли залишаються на робочому місці. Діти хочуть намалювати багато чого. У них часто міняється настроїв (а він дуже важливий для малювання взагалі, а коли робота «не йде» – особливо). Їхні роботи ніби примушують знову відчувати пережите ними, повертають до задуманого. А це важливий момент у творчій роботі. Психологічний настроїв!

Конкретні завдання, нав'язування теми малюнка сковують. Потрібно, мабуть, тільки злегка, не наполягаючи на своєму, керувати дитиною. Безумовно, потрібно говорити і пояснювати колірні стосунки, взаємозв'язок кольорів, загальне колірне рішення, але малювати дитина повинна те, що має в душі і відчуває. Погано вийшли роботи деяких дітей. Я перестарався. Всьому провиною поспіх у відправці робіт на республіканську виставку. Це найуразливіше наше місце – малюнки на виставку.

Завтра розподілю дітей по групах, і нехай працюють днів 10-15 самі. Вибір теми – будь-який. Колір - за вибором. Віддаю керівникам груп пензлі, фарби і ключі від майстерні. Вечорами переглядатиму роботи.

Мабуть, спробую таким чином. Нехай кожна група готує шкільну виставку і все роблять самі (підписи, монтаж робіт, відбір). Потрібно тільки спланувати роботу і розподілити групи, а я займуся підготовкою до вечора.

Вирішили, що наша студійна газета виходитиме тричі на місяць. Висітиме у шкільному коридорі. Запропонував дружні шаржі. Хлопці запитують: «А на вас можна»? Я

говорю: звичайно, на кого хочете, і на мене теж. А сам подумав: аби лише їм у голову не прийшло на інших учителів карикатури малювати.

На уроках не роблю нікому зауважень. Спочатку шумлять, потім захоплюються роботою. Це набагато легше, і більше творчої атмосфери.

У VI класі не малював Максим, але старанно носив воду іншим. І то начебто «при справі». Він став рухливіший, забіякуватий, але беззлобно. А після уроку Максим прийшов у студію і малював. Але дивно: хлопчик майже бездарний. Цікаво з ним попрацювати. Упевнений, що в кожній дитині криється щось, потрібно тільки пробудити в ній впевненість. Я помістив його малюнки на виставку. Давно помітив: це підвищує впевненість дітей у своїх силах.

А пензлів все немає. Один пензлик на трьох. Учора на занятті діти просто віднімали їх один у одного. А що зробиш? Навіть не віриться, що коли-небудь таке буде: приходиш у сільський магазин, а там і пензлі, і фарби, і альбоми, але їх і в місті немає.

Диявольська злість. При такій організації і постановці справи працювати з дітьми ніколи. За кожною дрібницею – сам.

Учора в Слов'янськ – за нарядом на картон, сьогодні – за картоном. У п'ятницю в Миколаївку. А це порушує режим роботи та й інтерес у дітей.

Їздив у Донецьк. Пензлі і тут не купив.

Усі наші фарби в студії зараз: п'ять великих банок малярної гуаші для білення стін. Гуаш погана, стара. Запропонував Ткачову Сашку намалювати пастозно,

сміливо, що вийде. Гуаш синя і темно-зелена. А Сашко запитує: що ж цими фарбами можна намалювати?

Чи можна навчити малювати дітей поганими фарбами? Не знаю, не знаю...

«Женемо» роботи до виставки в Москві і обласній виставці «Крила світу». Виставка про авіацію. Діти скуті темою, немає вільного вибору. А до цього, на жаль (чи на жаль?), діти не звикли. Їм важко. Хоча і розмовляємо довго, шукаємо, що можна цікавого намалювати. Думаю і сам: а що б я особисто зміг або хотів намалювати на цю тему? Навіть не знаю. Шукаємо теми спільно через смішне, цікаве. Діти звикли малювати життя, що оточувало їх, а тут – незнайома авіація. Добре це чи погано, але, в усякому разі, малюнок на задану тему не чіпає душу дитини. Роботи сухуваті, вимучені. Не знаю, чи треба це? Але раз пообіцяв – потрібно зробити.

А можливо, це й потрібно: знайти в «заданому уроці», побачити щось цікаве, особливе або навіть просте, але головне. Є над чим подумати. Можливо, я занадто захоплююся малюванням знайомого, того, що діти бачать кожного дня?

Зашли дівчатка IX класу. «Хотіли б малювати?» – запитую. Все та ж скарга на нестачу часу, зайнятість.

Вирішили з учителями провести конкурс малюнка на асфальті. У конкурсі візьме участь уся школа. Усю територію школи ділимо на класи. Працюємо на двох великих перервах. Тема найширша, і назвати конкурс вирішили так, щоб не обмежувати дітей, щоб виявити інтереси учнів, глибше дізнатися, чим живе світ школярів: «Ми малюємо». Боявся за учнів IX-X класів, а вони прийняли пропозицію з цікавістю. Це буде підготовкою до загальношкільної виставки малюнка.

Ранок і день були холодні, навіть йшов злегка замерзлий дощик. Але діти, особливо IV - VI класи, малювати вийшли всі. Навіть майже всі десятикласники. А ось VIII клас не брав участі. Їх таким чином покарала (!?) класний керівник: не дозволила йти на конкурс. На відведеній їм ділянці асфальту, який так і залишився порожнім, хтось із дітей намалював дикого кабана і на нім цифру «8». Діти сміялися, а я не зрозумів: кабан – це упертість класу? Чи сила учителя? Діти, напевно, зрозуміли, інакше б не сміялися.

Молодші класи малювали просте – будиночки, звірів, птахів, портрети, Чебурашок. Малювали з казок, фантастичні сюжети. А VIII - X - патріотичне: «Свободу Чилі!», «За мир!» Трактори, що орють землю, ракети, космонавтів. Цікаво – це потреба чи звичка: раз конкурс, – значить, потрібна така тематика? Але працювали з великим захопленням. Значить, так думають.

У райвно знайшов малюнки учнів 5-річної давності. Зараз ці діти вже в X класі. На випускному вечорі подарую їм по малюнку. А можливо, і зробимо виставку. Мабуть, це буде їм цікаво. Малюнки хороші.

Місце в колективі

На початку року батьки Смушкана Юрка і його сестричок перевели дітей вчитися в сусідню, Черкаську школу. Діти приїжджають після обіду в наше село автобусом, щоб відвідувати студію. Дуже симпатичні діти, забавні личка, зростом малі, моторні, одна радість. Потрібно б поговорити з батьками, нехай повернуться в нашу школу. Адже їм там нудно. Які ми іноді буваємо жорстокі, не розуміючи дітей, судячи про все зі своєї дзвіниці. «Там їм краще!» А діти живуть нашою школою, тут їх товариші, цікаві для них заняття.

Мабуть, найголовніша шкільна (і моя теж) проблема: правильне співвідношення особистості й колективу. Людина в колективі повинна почувати себе особистістю і відповідальність нести за колектив, так само, як і колектив за окрему людину. Наше — моє...

Приїхав Юрко Заводовський — все-таки його тягне в нашу школу. Хлопчик добре малює. Він усвідомлює це, і це одне з питань його місця як особистості в колективі. Чого з ним не сталося в іншій школі. Там малювання поставлене погано, і він як особистість у колективі дітей втратив себе. Йому там нецікаво.

Михайлик Верба з VII класу поїхав в іншу школу з батьками. У Прелесне його не потягне. Спробує проявити себе там. Добре б, але чим він зможе?

Чому деякі люди міняють колектив? Пошук утвердження? Застосування своїх здібностей? А у багатьох так і не знаходиться щирих друзів. Думаю, що колектив утворюється тільки тоді, коли в ньому дотримана рівність особистого і громадського. Коли інтереси співпадають. Мені добре в колективі, тому що до мене прислухаються. Мене поважають. Але це відбувається, тільки якщо я поважаю людей, тобто колектив, прислухаюся до їх думки.

Школа життя

Сьогодні в студії готувалися до виставки, присвяченої 60-річчю Жовтня. Тему намагаюся не нав'язувати, нехай знаходять самі до душі. Більше малюнків про своє село, колгосп. Юрко Сидоров намалював людину, пронизану списом, що падає на спину, а навколо — убиті. «Що це»? — запитую Юрка. «Німці-лицарі після льодового побоїща». — «Юрко, але зараз у нас тема ніби не та». «А я хочу це, —

говорить Юрко. – Вони німці, їх вбивати потрібно». – «А ти хотів би бути убитим в 20 років»? Нашу розмову слухають інші діти. Можливо, я не правий, але як боротися з думкою про жорстокість? Починаю говорити, що німці в минулу війну були по-звірячому жорстокі. Палили, вбивали, грабували. Але потрібно зрозуміти, що не всі німці, а армія фашистів, армія Гітлера. Так, їх потрібно було вбивати в ім'я захисту Батьківщини. І зараз потрібно бути готовим до всього страшного, що називається війною. **Але війна, вбивство для людини – це не радість, а жорстока необхідність.**

Діти малюють. Спокійно, неспішно ведемо бесіду. «А коли сумно буває вам?» Відповіді: «Коли отримаю двійку», «Коли не пускають гуляти», «Коли не купують те, що хочу». Один-двоє говорять: «Коли хтось хворіє», «Помер близький». І тільки одна найменша дівчинка сказала: «Коли горе у інших».

Не знаю, можливо, я роблю неправильно. Але я не веду бесід на тему «Що таке добре і що таке погано». Я спробую наступного разу звернути їх увагу на людей літніх (а для них і я — глибокий старий), на те, як їм приємно, коли про них пам'ятають, піклуються. Але вони зі мною відверті, і це добре. Що робити, прочитав десь, що діти — наше дзеркальне відображення. Значить, ми черстві люди. Потрібно подумати, як у малюнках розкрити доброту і людяність.

Савченку Юрку віддаю ключ від майстерні. Діти працюють самостійно. Це, мабуть, їм необхідно. По-перше, привчаються до цілком самостійного мислення при виборі кольору, сюжету, ліній. Коли дітям довіряють,

це спонукає їх до відповідальності за свої дії, привчає до вибору самостійних рішень.

Юрко Сидоров малював портрет першого голови сільради села Прелесного. Малюнок хороший, але характеру майже немає. Розмовляю з Юрком про той важкий і тривожний час, які самовіддані і сміливі люди були в перші роки Радянської влади на чолі сільської бідноти. Боротьба з убогістю, організація комун. Розповідаю, як їм було важко. Портрет вийшов краще, виразно.

Діти з цікавістю малюють те, про що їм розповіси, що вони зрозуміють і відчують ніби душею. За малюнком видно, як дитина сприймає навколишній світ, як вона до нього ставиться. Якщо це, звичайно, не буде їй нав'язано педагогом. За малюнками дитини можна навіть визначити її характер, інтерес, схильності. Навіть дізнатися, добра вона або зла.

Зрозуміти життя і розбиратися в його проявах – головне завдання художника. Що означає малювати натюрморт, не люблячи село, ліс, дерева, птахів і взагалі працю людини? Це означає не вкласти в малюнок внутрішнього змісту. Навіть окремих бідон без знання праці на фермі намалювати важко. Адже і бідони різні.

Сашко Белоусов не знає, що намалювати. Хоче спробувати портрет, але кого? Запитую Сашка:

– Ну, хто живе з цікавих людей на вашій вулиці?

Сашко думає. Цікаво спостерігати його зосереджене обличчя. Не кваплю, нехай подумає.

– Проти нас на вулиці живе дід Петро, хороший дід.

Діти душею не кривлять. Почесті, відзнаки вони не розуміють. Чим же зацікавив дід Петро Сашка?

– Мені цікаво спостерігати, як він з коровою поводить, навіть розмовляє з нею, як з людиною.

Я знаю колгоспника-пенсіонера Петра Івановича. Розповідаю Сашкові, як працював дідусь, яка була важка робота раніше в колгоспі. Корова для діда – це джерело життя, велика підмога в господарстві. Петро Іванович уже старий, йому, мабуть, і важко тримати корову, але він усе життя пропрацював і не може жити без роботи.

– Намалюю діда Петра і корову, - говорить Сашко.

Тепер я знаю: в Сашковому малюнку з'являться і колір, і композиція, і настрої. Та й сам процес малюнка для нього – творчість, радість, пізнання життя діда Петра і, мабуть, самого себе.

Чому засмічуються річки?

Увечері на занятті було дванадцять дітей. Налаштувалися на шевченківську тему. Я читав їм «Сон», а вони потім малювали. Здається, я знаю дітей, але я був уражений їх малюнками.

Нічого не малював Сашко Волков, але сидів тихо, про щось мріючи, навіть говорив пошепки. Додому розходилися без бажання. Але я боявся за малюнки. Нехай трохи відірвуться. Чомусь останнім часом помітив, що, коли вони поспішають сьогодні ж закінчити почате, псують.

Йшов додому, темно, собаки гавкають. І в голові крутилася десь вичитана фраза: ***«Діти - ніби чисте джерело, ніби струмочки, що впадають у річку життя».***

Але чому засмічуються річки?

Таня живе у дідуса з бабусею. Батько і мати розлучилися, живуть у різних містах. Сьогодні чув, як учителька вичитувала її за «погану поведінку», сказала:

– Скажи своєму батькові, щоб завтра прийшов у школу. І куди тільки дивляться твої батьки?

Побачила, що я зупинився, і мені (Таня вже пішла) :

– В школу ходить без форми, сукня - в плямах.

– У неї бабуса не дуже добре бачить, а батьки тут не живуть.

– Не живуть? Вперше чую!

Я їй:

– Так, мабуть, потрібно спочатку дізнатися...

А вона образилася. **Чужу образу не помітила. А сама образилася.**

У майстерні Юрко Буніч з II класу сказав, що малюватиме свою тітку. Він її любить, а вона часто п'є. Говорять, що від цього у неї стався параліч, «потягнуло ногу». Тітка Юрка сильно шкутильгає, ходить з палицею. Юрко намалював її з прямими ногами. Хлопці почали хором його поправляти: неправильно намалював, у неї нога крива. Думаю, що це не від жорстокості, а від нерозуміння і тієї прямолінійності, яку ми самі в них виховуємо. У якомусь дитячому журналі я нещодавно прочитав: «Піонер повинен завжди говорити правду». **Ось вони йому правду і сказали.**

У Юрка очі блищать, дивиться на мене з надією:

– Можна тітку намалювати з прямими ногами?

– Звичайно, малюй, як хочеш.

Юрко малює і тихо бурчить:

– І не видно зовсім, що нога крива...

Директор і завуч готують папери. У школі за два тижні районна перевірка. Кожен готує свій предмет. Начебто так і треба, але виходить щось не те. Виходить, що в школі усі роботи спрямовані на відсотки успішності, а не на

виховання і навчання дітей. Мало душевного, людяного, сімейного. Були б у порядку папірці, плани...

У Славіка вдома не зовсім гаразд. Мати п'є, в хаті не топлено, а стоять морози. Славко вдягнений зовсім погано. Декілька днів не був у школі. Сьогодні прийшов, в очі не дивиться, соромиться. А класному керівникові і директорові зайнятися Слави́ком ніколи. Зайняті майже нікому не потрібною писаниною різних планів, ціла бухгалтерія, увесь час чекають комісію або перевірку. Старший з позакласної роботи з учителів теж запитує плани і звіти. А живою людиною зайнятися ніколи – все ніколи. Були б у порядку папірці. Бідні Слави́ки!

Інспектор райвно побачив малюнок дикого кабана на виставці дитячого малюнка, присвяченій Жовтню, і заявив на нараді директорів у Слов'янську: «Ось на виставці в Прелестненській школі намальований кабаник. Виставка присвячена Жовтневій революції – і раптом кабаник. Це ж неподобство, якщо не більше. Навіть незрозуміло, проти кого рие цей кабаник: проти влади або проти районних керівників. Це ще розібрати потрібно».

Ну що з нього візьмеш? І це – інспектор райвно!

Педрада за підсумками роботи школи за перше півріччя навчального року.

Загальний настрій учителів (особливо літніх), що виступають, — як змусити дітей учитися. «Не хочуть, ледарі». Подіяти на батьків через громадськість, профспілки, виконкоми, партійні органи і тому подібне. Але ніхто не сказав про те, чим зацікавити дітей, як пробудити інтерес до того або іншого предмета. Вони повинні, зобов'язані, їм належить. А ми що ж — поставлені тільки, щоб запитувати? Щоб карати?

Добре про це сказала В. В. Малемоненко: «Насильство тільки загострює протиріччя».

Але ніхто не сказав про те, як навчити дітей учитися, мислити, розуміти суть явищ, а не заучувати, зазубрювати. Потрібно навчити дітей творчо мислити, розбиратися в явищах природи і процесах, що відбуваються в суспільстві. Це, мабуть, головне завдання школи.

І що найнеприємніше: в усіх варіантах звучить — «Що скаже завідуючий районного відділу освіти?» Начебто ми всі працюємо не для дітей, а для завідуючих районного відділу освіти, які міняються. Але ми однаково їх слухаємося. А де ж наші переконання? Що нами рухає? Мабуть, часто — боязнь втратити місце, кар'єру, посаду, зарплату. Заради цього жертвують принципами, переконаннями, якщо вони є.

Ідеальний учень — відмінник. Але хто з нас не знає, що вивчений урок — це ще не все. Озирнешся: де ж відмінники, на яких покладають надію вчителі? Де ж відмінники, які в школі звикли, що вони кращі? Нарікання про те, що ось їм не повезло. Кудись не поступив, десь не утримався. І найпересічніший середній учень або навіть невстигаючий у минулому — тепер відмінний майстер, почесний робітник, і навіть хороший керівник, і навіть начальник. «І хто б міг подумати?» — говорять учителі. Ми найголовнішого — порядності в школі не помічаємо і не турбуємося про це. Тільки про відмітки. І про звіти.

Облік для справи, звичайно, потрібний, але облік для звіту ненавиджу. Я, звичайно, не правий, але ненавиджу. Особливо так, як він поставлений у нас. При поганій роботі, але хорошому звіті можна отримати і премію. Про завантаженість учителів непотрібною писаниною всі знають, і все одно всі вимагають не живої роботи, а паперів.

Чи передається творчість у спадок? Мабуть, так. Адже існують села, де працюють, і творчо працюють, покоління людей: ліплять кераміку, тчуть килими, навіть є сім'ї канатохідців і наїзників. У Індії у свята прикрашають мозаїкою вхід до будинків, дворів. І всі, від малого до старого, з покоління в покоління володіють цим мистецтвом. Це істинна творчість, що увійшла до плоті й крові, без якої вони і жити не мислять. А ми думаємо, як привчити дітей до мистецтва, творчості, радості. Чи можна привчати до творчості, яка повинна стати необхідністю, якщо вона в сім'ї урвалася? І матері не тчуть, не вишивають, не плетуть мережив, як це було раніше. Батьки не ліплять горщики, не теслярують.

Відкриті партійні збори в школі про профорієнтацію. Наголос на те, що потрібні трактористи, механізатори, доярки. Все це так. Але ми на зборах у школі (особливо останнім часом) говоримо про те, ким мають бути наші учні. І не думаємо про те, якими вони мають бути. Скільки працюю в школі, все чую: потрібні доярки, трактористи.

Потрібні, потрібні... Але ніхто не сказав про те, що передусім нам потрібні душевні, чуйні люди. Людина за своє життя може поміняти декілька професій або спеціальностей. Але якщо вона добра, порядна, вона себе знайде. А якщо ні?

У профорієнтації головне, по-моєму, — душа. Опанувати професію, мабуть, усі можуть. А ось змінити себе, свій характер, свою натуру не кожному вдається. А який же це хлібороб, якщо у нього за справу серце не болять?

Знову мав тривалу розмову з директором з приводу Дошки пошани. Наполягає на тому, що потрібно

популяризувати роботу студії в школі. Це і фото кращих учасників студії на стенді, і їх дипломи, і грамоти. «А ось хто приїде, а у нас все на видноті і видно наші досягнення».

Я як можу чиню опір. У цьому криється якась небезпека і нездорова атмосфера. Нормальна робота студії — життя її як одна сім'я, дружня сім'я. Без ділення на кращих і гірших, без величі і принижень. Я хотів би мати такий дитячий колектив, який як одна сім'я. А тоді не може бути передових і відстаючих. Усі рівні. Без цього немає справжнього доброзичливого життя і роботи дитячого колективу. Вдома мати не ділить дітей, так повинно бути і в колективі школи. Покарання — без знущання і жорстокості. Поганий вчинок учня — сум і для нас усіх. Своїх дітей ми жаліємо і, перш ніж покарати, все обдумаємо. А школярів? Погано, якщо ми вдома — добрі матусі і татусі, а в школі «строгі вчителі».

Я вважаю, що Дошка пошани в школі не потрібна. З 300 учнів — 30 фотографій на Дошці. Вони найрозумніші, найкращі. А інші?! Чи не принижує це 270 інших дітей? І визначаємо на цю дошку формально: відмітки і поведінка. А працелюбних, добрих, чесних, щирих на яку дошку? Як це визначити, що краще — п'ятірка або порядність. Граємо в якусь гру. Всі знають, що порядність краща, а фотографуємо п'ятірочників.

Був на обласній конференції в Донецьку. Виставка дитячих малюнків вийшла цікавою. У доповіді завідуючий обласною і учителя, що виступали, говорили багато про моральне виховання. Але — що і як?

Про все це говориться, немов можна морально виховати дитину без урахування її інтересів, бажань. Чи вдасться морально виховати дітей у школі, де примус і наказ — основні педагогічні методи? Усі виступи — про

шкільні предмети, успішність і дисципліну. Ніхто не говорить, що школа повинна думати не лише про вивчення загальноосвітніх предметів. Хіба головне успішність? Головне — навчити дітей радіти навколишньому світу, світлу, сонцю, життю. Байдужість — найгірша риса людини.

Але я промовчав. Та і промовці були заздалегідь погоджені.

Знаю, що робота з дітьми має бути побудована на інтересі та захопленості. Якщо цього немає — між учителем і дітьми неминучий конфлікт. Перш ніж докоряти дітям: «Ти зобов'язаний, ти повинен», потрібно чітко відповісти собі: «Кому? За що?» Іноді ми виходимо з того, що намагаємося цікаве, багатогранне життя дітей втиснути в рамки шкільного статуту, шкільних правил. А якщо навпаки: шкільні правила будувати на житті дитини, її інтересах, її бажаннях? Але хто у нас запитує дітей, коли пише шкільні циркуляри?

Дітей у студію після уроків випрошувати важко. Вихователі не відпускають з продовженої групи. Погано вчать уроки — в студію не пускають. І в покарання, і просто так не пускають. 8-9 годин в тому самому класі, як це стомлює дітей, особливо з середніми здібностями. Діти завантажені завданнями, учити не встигають, багато сидять над підручниками. Коли заходжу в клас просити відпустити дітей у студію, вони дивляться на мене з надією. Кого ж відпустять? Раз у раз чую: «Не вивчив уроки як слід, не відпущу в студію», «Цього не беріть, він погано вчиться». Вважаю це за неправильне і почуваю себе винуватим перед дітьми.

Коли забираю дітей, яких відпустили, почуваю себе зрадником. А як же ті, що залишилися? Вони за що позбавлені права робити те, що їм хочеться? Ну гаразд, під

час уроків учитель може вимагати дисципліни. Хоча із цього приводу у мене теж своя точка зору. Якщо на уроці цікаво – нічого вимагати не потрібно, саме все влаштується. Але ж я приходжу після уроків. Чому ж ми замикаємо дітей після уроків? Школа продовженого дня. А хто запитав у батьків, у дітей: чи потрібна їм ця «продльонка»?

Намагаюся говорити з вихователями. «А нас примушують, щоб вони усі вивчили», «А ми за це гроші отримуємо». Якесь чортове колесо. Життя в школі складається з того, що вчителі нескінченно примушують, вимагають: «ти повинен», «ти зобов'язаний»... Я не знаю, як настроїти дітей, щоб вони учили всі уроки, але, мабуть, тільки не тим, щоб забороняти щось в покарання, позбавляти їх дитячої радості. Це приносить ще більшу відразу до занять. Дітей, які добре вчаться, як правило, батьки не примушують. Примушувати починають тоді, коли вони вже погано вчаться. Але чи допомагає це?

Завтра серйозно говоритиму з директором. Поставлю умову: двічі на тиждень забираю всіх, хто бажає. Інакше яка ж це художня студія, яка залежить від успіхів з математики? І сам розумію, що двічі це мало - діти згодні займатися кожен день.

Десятий клас у школі – причина розмов у вчительській. Сьогодні зірвали урок у літньої вчительки української мови. Це той клас, який почали лаяти з V-VI і лають досі. Найстрашніше, що вони вже змирилися з тим, що вони погані, їм не можна нічого доручати, вони тільки порушники. А шкода. Мені здається, довіра виховує не менше, ніж покарання. Потрібно просто їм повірити, доручити щось серйозне. А зі мною не погоджуються. «Нехай вчаться – це їх головне доручення». У нашій школі (та хіба тільки в нашій?) багато що робиться формально,

для плану, для звіту. Головне – провести захід. Цікаво дітям, чи треба їм це – майже нікого не цікавить. Їх про це не запитують.

Нещодавно чув, як учитель історії проводить планові бесіди на лінійці. Загальні, сухі, шаблонні слова. І у дітей нудні обличчя, вони і не слухають, у них свої думки. Взагалі, наші шкільні лінійки – це говорильні начебто про важливе і в той же час ні про що. Усі вчителі погоджуються, що формальна робота вихованню не допомагає. А працюють самі формально. А як інакше? Сам не знаю.

У школі виникла суперечка з вихователем позакласної роботи. «Що ви тільки свої картинки в школі понавішували, нам потрібний і куточок профорієнтації, і куточок бойової і трудової слави». Вірно, усе це потрібно. Але потрібно, тільки якщо не формально, не для перевіряючих, а по-справжньому. Чи багато буде толку з того, що ми розвісимо статистичні дані, де, скільки вимагається робітників і якої спеціальності? Що, наші випускники, прочитавши усе це, побіжать туди на роботу? Ні.

Робітників у нас бракує на багатьох підприємствах, в усіх галузях народного господарства. А запитайте у багатьох учителів і вихователів, чи знають вони, хто з учнів на що здатний? Чи можуть вони правильно допомогти випускникові у виборі його професії? Звичайно, ні. Кожен з них вимагає знання свого предмета. І з того, як учень вчиться, часто визначають, на що він здатний. А це неправильний, шаблонний підхід до профорієнтації.

І потім – що означає куточок бойової слави, де висять 10-15 фотографій жителів села, що брали участь у війні або праці? Та лише в нашому селі учасників 240 чоловік. Отже, діти думають, що тільки 10-15? Так, дійсно, потрібно

зібрати матеріал і написати розповіді на уроках літератури або мови про боротьбу наших односельців. Це буде переконливо, дохідливо. Всякий захід з дітьми, що проводиться без душевного підходу, формально, приносить мало користі, якщо навіть не шкоду. Можна, не сказавши нічого, сказати багато про що, і багато сказавши, не сказати нічого.

Ми не займаємося і педагогічною профорієнтацією. Де ж ще ростити майбутніх учителів, як не в школі? А у нас розмова йде більше про механізаторів і доярок, ніж про вчителів.

Багато хто роботу вчителя або вихователя вважає другорядною, несерйозною. А так би хотілося, щоб в педагогічні ВНЗ йшли кращі. Учитель – як садівник у молодому саду. Від того, як він зуміє його сформувати, залежить, буде сад плодоносити або ні. Бути вихователем не кожному і довірити можна, а у нас в педінститути приймають усіх, не з'ясувавши, що за людина. А чи можна це з'ясувати?

Село Прелесне. Музей під відкритим небом

СКОРОЧЕННЯ

АПН СРСР –	Академія педагогічних наук Союзу Радянських соціалістичних республік
ВНЗ –	вищий навчальний заклад
ГУЛАГ –	Головне управління виправно-трудових таборів
ДонНУ –	Донецький Національний університет
ДОХМ –	Донецький обласний художній музей
ДНР –	«Донецька народна республіка»
ДСГШ –	Донецька спеціалізована гуманітарна школа
ЗАО –	Закрите акціонерне товариство (рос. – общество)
МАН –	Мала академія наук
МДУ –	Московський державний університет
ОУН –	Організація українських націоналістів
РРФСР –	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
СУМ –	Спілка молоді України
США –	Сполучені Штати Америки
ТУМ –	Товариство української мови
УГКЦ –	Українська греко-католицька церква
УПА –	Українська повстанська армія

АВТОРИ

Бак Вікторія (25.10.1965) – канд. пед. наук, учитель біології Бахмутського навчально-виховного комплексу № 11, керівник міського Центру Гуманної Педагогіки та віце-президент Всеукраїнської культурно-освітньої Асоціації Гуманної Педагогіки. Лицар Гуманної Педагогіки. У 2015 році захистила кандидатську дисертацію за темою «Формування біоетичних знань школярів в умовах профільного навчання біології». Автор посібника біоетичного спрямування «Біологія мовою Серця». Мешкає в м. Бахмут Донецької області.

Брускова Олена (25.12.1926 - 24.01.2014) – журналістка, одна з провідних співробітників шкільного відділу газети «Комсомольська правда» 60-х років ХХ століття, власкор «Комсомольської правди» в Австрії; творець в Росії недержавних освітніх установ для дітей-сиріт – «Дитячі села – SOS». Співатор книги про Олександра Шевченка «Мій синій птах».

Вудвуд Лідія (01.09.1954 р., Волинська обл., с.Гораймівка). Закінчила Луцьке педагогічне училище, Вінницький педагогічний інститут. З 1982 р. працювала в краєзнавчому музеї м.Макіївки Донецької обл., у центрі туризму і краєзнавства м.Донецька, вивчала історію та етнографію Донецького краю. З 1991 р. – в Донецькій спеціалізованій школі №65 заступником директора з виховної роботи, вчителем народознавства. Вчитель вищої категорії, вчитель-методист.

Задунайський Вадим (1967 р.н., м. Донецьк) – засновник першого козацького земляцтва (1984 р.), історико-етнографічного товариства «Курінь» (1989 р.) та «Українського Козацтва» (1990 р.). Очолював козацькі громадські та спортивно-просвітницькі організації

Донеччини. Упродовж 1984-2014 рр. навчався і викладав на історичному факультеті Донецького національного університету (професор, доктор історичних наук). Зараз викладає в Українському католицькому університеті. Має понад 200 наукових і науково-популярних публікацій. Досліджує воєнне і бойове мистецтво козацьких утворень кінця XVIII – початку XX ст., вибрані аспекти військової історії Європи, військово-політичне протистояння 1917-1921 рр. на постімперському просторі, спроби козацького відродження в новітню добу, геополітичне протистояння й конфлікти кінця XX – початку XXI ст., а також козацькі стратегії і бізнес. Результати наукових досліджень та авторську методику вивчення козацького бойового мистецтва презентував в Україні і за кордоном. Київ-Львів.

Козловський Ігор (16.02.1954, Донецьк) — український вчений, педагог та громадський діяч, відомий в Україні та світі фахівець з релігійних, духовних і психофізичних систем. Кандидат історичних наук. Ув'язнений бойовиками терористичного угруповання ДНР. Звільнений з полону у грудні 2017 р. за обміном. З того часу живе в Києві, працює старшим науковим співробітником Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. Сковороди НАНУ.

Матвієвська (Задунайська) Оксана (1975 р.н., м. Донецьк) — філолог. Випускниця ліцею та філологічного факультету Донецького університету. Вчитель української мови і літератури в середній школі № 72 (1996-2000 рр.), старший викладач кафедри мови та літератури Донецької академії автомобільного транспорту (2000-2014 рр.). Викладач репетиторського центру «Погляд у майбутнє». Залучилась до історико-етнографічного товариства «Курінь» восени 1990 р. і входила до фольклорно-етнографічної секції. Брала участь у більшості культурно-просвітницьких заходів «Куреня» впродовж 1990-1994 рр.

Головну увагу приділяла вивченню та поширенню народної пісенної спадщини. Київ-Львів.

Огнева Людмила (12.04.1936, м. Вінниця) – радіофізик, громадська діячка, викладач Воронежського та Донецького політехнічних інститутів (1961 – 1978), член Національної спілки журналістів України та Конгресу літераторів України, автор понад 150 публіцистичних видань. Укладач циклу збірок «Антологія Гуманної Педагогіки. Класична педагогічна спадщина України». Тимчасово від вересня 2014 року живе в Києві.

Лауреат конкурсу «Жінка Донбасу – 2007».

Переверзєва Тетяна (10.05.1963) – педагог, відпрацювала в системі освіти майже 30 років, нині – директор новоствореного Народного музею історії міста Авдіївки Донецької області, засновниця Пластового осередку в Авдіївці і волонтерка в Пласті, що вже понад 20 років виховує дітей та молодь попри все — і війну в тому числі. Вона є організатором національно-патріотичної гри «Джура» та однією із засновниць першого Фестивалю мистецтв в Авдіївці, а також організатором пластових таборів для дітей-переселенців.

Первак Майя (21.05.1972, м. Донецьк) – учитель початкових класів. З серпня 1991 року по серпень 2015 працювала у Донецькій спеціалізованій середній школі №65 з українською мовою навчання і поглибленим вивченням дисциплін суспільно-гуманітарного циклу та іноземних мов. З 2015 р. тимчасово проживає у м. Вінниця, працює у Вінницькій ЗШ I-III ст. №35. Учителю вищої категорії, вчитель-методист, з 2009 р. – член Всеукраїнської Асоціації Гуманної Педагогіки.

Шаталов Віктор (1927-2020) — радянський, український учитель-новатор. Заслужений учитель УРСР (1987). Народний вчитель СРСР (1990). Лауреат премії імені

К.Д. Ушинського, імені Н.К. Крупської, «Соросівський учитель». Автор системи навчання з використанням опорних сигналів. Використовує педагогіку співробітництва, ігрові форми занять. Професор Донецького інституту соціальної освіти, дійсний член Російської Академії освіти та розвитку, почесний професор Киргизького національного університету. Кавалер ордена Миколи Чудотворця «За примноження добра на Землі». Член спілки журналістів України. Працював учителем математики, директором школи і знову вчителем. Автор понад 50 друкованих праць із проблем інноваційних педагогічних технологій. Має державні нагороди.

Шевченко Олександр (23.08.1927 - .12.2010) – педагог-новатор, засновник і керівник дитячої художньої студії «Синій птах» (1973-1988) та музею народної архітектури, побуту та дитячої творчості в селі Прелесне Слов'янського району Донецької області (1983). Звання «Почесний громадянин Слов'янського району» присвоєне рішенням районної ради від 28.09.2005 №4/24-426».

ЗМІСТ

МОВОЮ СЕРЦЯ.....	3
<i>Бак В.</i>	3
Урок не вмер, він змінився	3
Духовний гуманізм про урок як цілісне явище	11
Урок у світлі майбутнього	22
Уроки Духовного життя дітей	31
<i>Огнєва Л.</i> Перша Українська гімназія у Краматорську	61
<i>Шаталов В.</i>	67
Ні дня без гри	67
Жива мова на уроці	68
Опорні сигнали	69
Оцінка – не мета	70
Облік і оцінювання знань	71
Навчити вчитися	72
Листки групового контролю	73
Фронт атаки на двійку	74
Турбота про гідність людини	76
Скільки років повинен учитися вчитель?	77
Культ дівчаток	79
ПОЗАШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ	80
<i>Задунайський В.</i> Дещо про моє молодецьке козакування.....	80
<i>Матвієвська О.</i> Фольклорна секція осередку «Курінь»	124
<i>Переверзева Т.</i> Для мене «Пласт» — спосіб життя.	129
СЕНСИ І ПРИНЦИПИ	138
<i>Козловський Ігор</i>	138
Культивування тупості	138
Сенси і принципи	141
Свобода — це від ліні, страху і брехні.....	149
Лекторій у неволі	158
ЧОМУ ЗАСМІЧУЮТЬСЯ РІЧКИ?	166
<i>Брускова О.</i> Метод дитячої радості	166
<i>Шевченко О.</i> Мій «Синій птах»	170
Малювання — не розвага	170
Важливо не упустити момент	171

Важливо – не як, а що малювати	176
Фантазія, гра, вигадка	179
Організація творчої роботи дітей	184
Місце в колективі	188
Школа життя	189
Чому засмічуються річки?	192

АВТОРИ	203
---------------------	------------

Науково-популярне видання

Огнева Людмила
МОВОЮ СЕРЦЯ

Комп'ютерний макет та
художнє оформлення
Людмила Огнева

Підп. до друку 2021. Формат
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. Зам. №. .
Наклад 10 прим.

ВД «Освіта України»
ФО-П Маслаков Руслан Олексійович
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4726 від 29.05.2014 р.
Тел. (095) 699-25-20, (098) 366-48-27.
E-mail: osvita2005@mail.ru, www.rambook.ru

Виготовлювач: ФО-П Поліщук О.В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №2142 від
31.03.2005
07400, м. Бровари, вул. Незалежності, 2, кв. 148
тел. (044) 592-13-49

